

XIX KORUNK

SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN
SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN
SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN
SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN
SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN

ZORAN KONSTANTINOVIC
A SZERBEK HELYE
A KÖZÉP-EURÓPAI KULTÚRÁBAN
MIOBRAG PAVLOVIC
A KÖLTŐ FELTÁMAD A FÖLDBŐL
MILOVAN DANOJLIC
MEGVÁLTÁS A MESSZI IDEGENBŐL
ALEKSANDAR SEKULIC
A HÓHÉR MOSOLYA
NÉMETH ISTVÁN
PRIMEDBA
DAVID ALBAHARI—JASMINA LEKIC
MESE A LASSÚ ELMÚLÁSRÓL
BÖNDÖR PÁL
A VÁLTOZÁSOK KÖNYVÉBŐL
BRASNYÓ ISTVÁN
IGE ÉS KÉPMÁS
BÁNYAI JÁNOS
„DE HOL? MIFÉLE KÖNYVBEN?”
PENOVÁČ ENDRE, MAURITS FERENC GRAFIKÁI

SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN
SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN
SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN
SZERBEK
ÉS
MAGYAROK
A
VAJDASÁGBAN

EZERKILENC SZÁZKILENCVENHÉT

Újvidéki láptársunk, a vajdasági (jugoszláviai) magyar irodalom és kultúra legjelentősebb fóruma, a Híd vonultatja fel — szerkesztőségünk kérésének eleget téve — e májusi lapszámban olvasható szerzőket és témákat. Szerbek és magyarok szerepelnek egymás mellett, a jelen és a múlt elevenedik meg esszéiben, prózai írásokban és versekben — közvetlen utalásokkal azokra az eseményekre, amelyek változatlanul foglalkoztatják a világ közvéleményét, s amelyeknek tragikus következményeivel a Kőrunk-olvasó is találkozott. A Vukovár eleste és Meghalni Sarajevóban (1994. 12.) döbbenetes híradására gondolunk, de utalhatunk „Utak, remények” című összeállításunkra is (Kőrunk, 1996. 11.), amelyben először kíséreltük meg képet adni a jugoszláviai változásokról.

A „Szerbek és magyarok a Vajdaságban” újabb megközelítése a témának, úgy, ahogy azt a Híd szerkesztői és munkatársai látják, illetve amennyit erre az alkalomra sikerült kéziratban összegyűjteniük. Maguk a szerb írástudók — éljenek odahaza vagy Párizsban — bizonyá-

KORUNK

KULTÚRA • HAZA • NAGYVILÁG

HARMADIK FOLYAM VIII/5. 1997. MÁJUS

Híd a Korunkban	3
ZORAN KONSTANTINOVIC • A szerbek helye a közép-európai kultúrában (Kartag Nándor fordítása)	5
MIODRAG PAVLOVIC • A költő feltámad a földből; A krónikás öröme (versek — Brasnyó István és Pásztor Kicsi Mária fordítása)	12
PAP JÓZSEF • Boldog időben; Így lesz (versek)	14
GÉBER LÁSZLÓ • Természetem idézve (vers)	15
MILOVAN DANOJLIC • Három esszé (Kartag Nándor és Pásztor Kicsi Mária fordításai)	17
JOVAN HRISTIC • Phaedrusnak; Az újra meglátogatott Ithaka (versek — Brasnyó István fordításai)	23
ALEKSANDAR SEKULIC • A hóhér mosolya (vers — Brasnyó István fordítása) ..	24
DRAGAN VELIKIC • Elégedettségünk tele (Csapó Julianna fordítása)	26
NÉMETH ISTVÁN • Primedba (elbeszélés)	27
DAVID ALBAHARI-JASMINA LEKIC • Mese a lassú elmúlásról (Csapó Julianna fordítása)	33
DAVID ALBAHARI • Csalétek (regényrészlet — Csapó Julianna fordítása)	38
BÖNDÖR PÁL • A változásom könyvéből (versek)	42
DRAGAN JOVANOVIC DANILOV • Lazarett; Oda a bor (versek — Brasnyó István fordításai)	43
BRASNYÓ ISTVÁN • Ige és Képmás (elbeszélés)	45
CS. SIMON ISTVÁN • Enyészet	56
FILIP DAVID • Feljegyzések sötét időkből (Brasnyó István fordítása)	60
DRAGAN BABIC • Az ecetfa völgyéből (Kartag Nándor fordítása)	63
BOJAN JOVANOVIC • Új néptömeg (Kartag Nándor fordítása)	65
BÁNYAI JÁNOS • „De hol? Miféle könyvben?”	67
ŽIVOJIN PAVLOVIC • Csendélet (Csapó Julianna fordítása)	72
KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ • A Sétatéri Színház fantomja (elbeszélés)	78

TÁJOLÓ

FRIED ISTVÁN • Hamvas-mozaik	96
------------------------------------	----

VILÁGABLAZ

EVA HAHN • Hol kezdődik Kelet? 109

HISTÓRIA

ANTAL ÁRPÁD • Közelképek a Bolyai Egyetem hőskorából
Márton Áron püspök az egyetemért (II.) 112

TÉKA

BOKA LÁSZLÓ • Variációk Ki-re és Hogyan-ra? 118

KÉP

MAURITS FERENC, PANOVÁC ENDRE

Alapítási év 1926

Főszerkesztő

KÁNTOR LAJOS

Szerkesztőtanács

CSIKI LÁSZLÓ (Budapest)

CS. GYÍMESI ÉVA

HAJDÚ FARKAS-ZOLTÁN

(Heidelberg)

JAKABFFY TAMÁS

KOVALSZKI PÉTER

(Detroit)

LÁSZLÓFFY ALADÁR

NAGY GYÖRGY

SZILÁGYI N. SÁNDOR

VARGHA JENŐ-LÁSZLÓ

VETÉSI LÁSZLÓ

A szerkesztőség tagjai

CSEKE PÉTER • SZOCIOGRÁFIA

(médiaigazgató)

HEIM ANDRÁS

(műszaki szerkesztő)

HORVÁTH ANDOR

(főszerkesztő-helyettes)

JÓZSA T. ISTVÁN • MŰVÉSZET

KOVÁCS KISS GYÖNGY • ESSZÉ, TÖRTÉNELEM

(szerkesztőségi főtitkár)

SELYEM ZSUZSA • IRODALOM

WINTER PÉTER • PR

Titkárság

DEÁK ATTILA

LAKÓ BOGLÁR

SASS GYÖNGYI

ILIA MIHÁLY (Szeged) a *TÁJOLÓ* rovat szerkesztője

Szerkesztőség: Kolozsvár, Iașilor (Nagy-Szamos) utca 14. Telefon/Fax: 064/432154

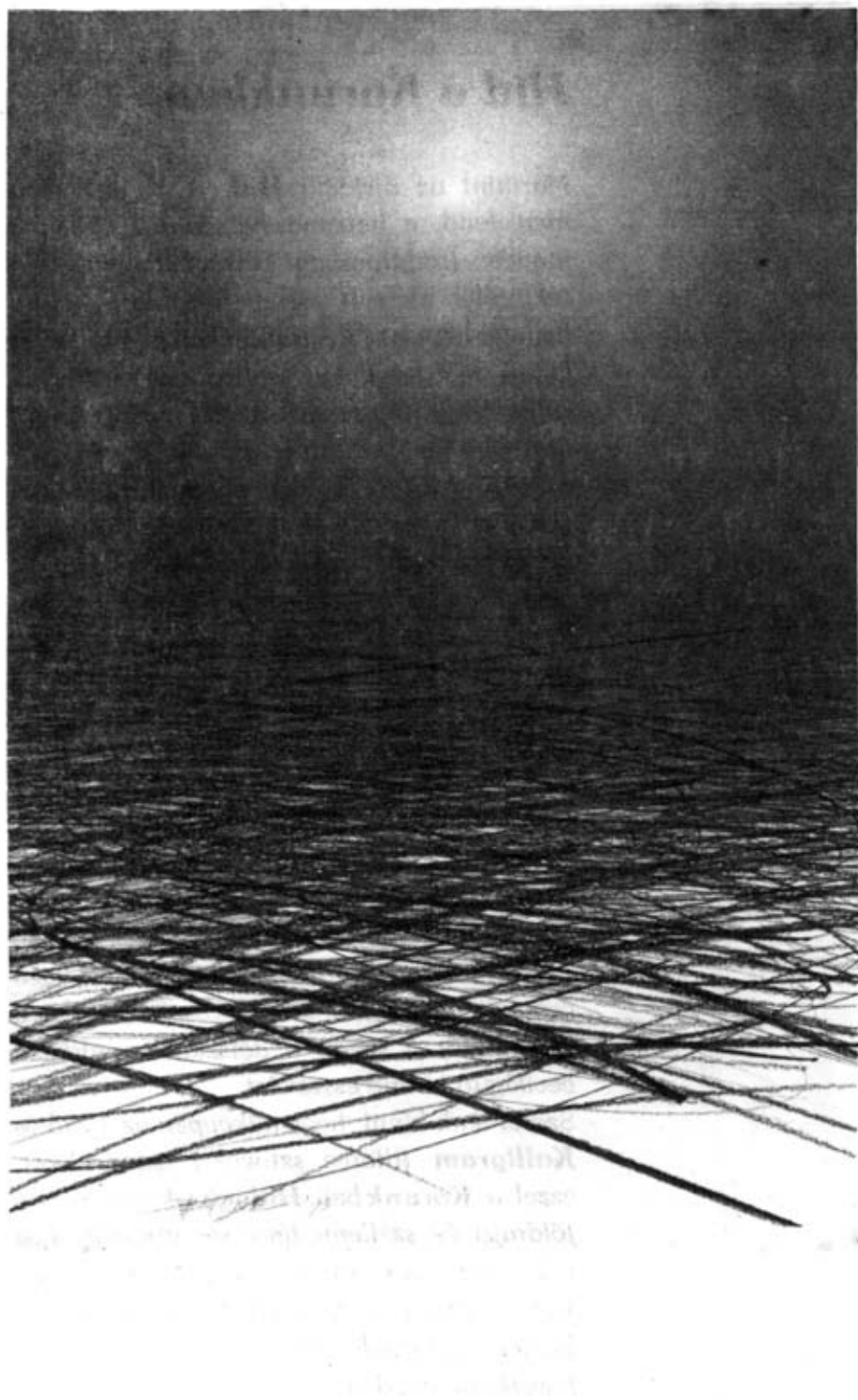
Postacím: 3400 Cluj, c.p. 273, Románia

Nyomda: ALUTUS, Csíkszereda, Hargita út 108/A. Telefon/Fax: 066/193108

Híd a Korunkban

Mármint az újvidéki **Híd**. A Vajdaságban megjelenő, a hatvanas-hetvenes években a magyar irodalomban kétségbevonhatatlan tekintélyt szerzett fórum most közvetlenül hallatja hangját folyóiratunkban (a 4-től a 77. lapig), régi tervünket segítve ezzel megvalósulni, hogy ne csupán ról-ről, hanem tól-től hitelességgel szólaltassuk meg a magyar kultúra fontos régióit, egymástól messzi „vidékre” került alkotóit, s a szomszédságban másképp és más nyelven gondolkodókat is. Bori Imre, a **Korunk**éhoz hasonló profilú, magát irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóiratként megnevező havilap főszerkesztője kísérőlevelében szabadkozik, amiért ebben a pillanatban többre nem futotta erejükből, de reméli, hogy a küldött szövegek reprezentálják a **Hídat**. Mi is úgy véljük. Sajnáljuk ugyan, hogy a jugoszláviai, a vajdasági magyar irodalom számos neves képviselője hiányzik ebből a friss prózai írások, verseket, tanulmányokat tartalmazó összeállításból; ám külön köszönet illeti a szerkesztőt a szerb, a délszláv tematikába bevilágító kitűnő esszéért.

Szeretnénk hinni, hogy miképpen az 1995-ös **Kalligram**- (illetve szlovák-) számunkkal, ezzel a **Korunk**-beli **Híd**-jelentkezéssel is a földrajzi és szellemi térségek átjárhatósága villan fel mint valósággá váltható remény. Vagyis lezárul a hídrobantások kora, s a hiteles tájékozódás és az alkotó viták ideje következik majd el.

Zoran Konstantinović

A szerbek helye a közép-európai kultúrában

Fejtegetésemet azzal kezdem, hogy felidézem Paja Jovanovic híres festményét népünk több mint háromszáz évvel ezelőtti nagy vándorlásáról, mindenekelőtt a belgrádi Nemzeti Múzeumban őrzött kép egy részletét: azt a díszsinóron lógó nagy aranypecséttel ellátott tekercset, amelyet a pátriárka jobb oldalán levő archimandrita tart maga előtt. Már azzal is, hogy ez a részlet pontosan a kép középpontjában van, nyilvánvaló a művész szándéka, hogy kiemelve a jelentőségét, sőt a színek és az alakok bőségének a kompozíciója is olyan, hogy a tekintetnek végül ezen a fehér pergamenen kell megállapodnia, amely szembeütően kiválik a szerzetesi csuha feketeségéből; a szemlélőt arra készíti, hogy elgondokozzék ennek az okmánynak a messzemenő következményeiről, azokról a privilégiumokról, amelyeket I. Lipót osztrák császár adományozott III. Arsenije Carnojevic pátriárka közvetítésével a raskai népnek, miután az elfogadta a felhívását, hogy felkelésével segítse a császári sereget, de mivel megfordult a hadiszerencse, a török megtorlás elől el kellett költöznie.

Az 1690. augusztus 21-i keltezésű privilégiumok ugyanis nemcsak arról szóltak, hogy a beköltöző nép a császár közvetlen védelmét élvezi, hogy szabadon gyakorolhatja a vallását, és evégett elismerik egyházi autonómiáját, hogy nem kell tizedet fizetnie, és független marad a magyar feudális uraktól, hanem ugyanakkor elismerik a pátriárka törvénykezési jogát is minden „Graeci ritus Rascianorum” vallású császári alattvaló felett, tehát az autonóm egyházi körzet területén kívül élők felett is, amivel voltaképpen elfogadták a szerb nép — a Habsburg Monarchia egész területén élő raskaiak és rácok, illírek, szlavónok, határőrök, morlások és hasonlóak — teljességére, egységére vonatkozó elképzelést. Érdekes megjegyezni, hogy a pátriárka e kibővített hatalmi joga csak a dokumentum végső változatába került bele s kizárólag a szerb tárgyalóféll állhatatos törekvésének köszönhetően. Mintha már akkor megéreztek volna, hogy a vallási egység milyen nagy jelentőségű előfeltétele annak, ami összeköt, s amit majd csak később fog a német idealista filozófia az identitás fogalmaként átformálni a modern értelemben vett nemzeti tudat kialakulásának ösztönzőjévé; az identitás e fogalmát pedig éppen napjainkban hangsúlyozzák a nemzetközi jog egyik lényeges kérdéseként: mi határozza meg a nemzeti identitást, s milyen mértékben kell biztosítani szabad fejlődését? Mi gátolja a szabad fejlődést, s hol a határ azok között a kulturális hatások között, amelyek az identitás önkéntes felcseréléséhez vezetnek, illetve azok között, amelyeket erőszakos asszimilációként érznek és elítélnek?

Amikor tehát az egyház az átköltözés folyamán meg akarta óvni a pravoszláv vallást mindenféle más egyházzal való egyesítéstől, egyidejűleg magára vállalta a

kulturális hagyományok megőrzésének a kötelezettségét is, ugyanis a vallás elválaszthatatlan része a kultúrának és a kulturális fejlődésnek s ebből következően az identitásnak is. Így szemlélve a festményt, hogyan vonul a pátriárka népével, papjaival és szerzeteseivel, a harcosokkal, a földművelőkkel és a pásztorokkal együtt az új térségek felé, azt is érezzük, hogy ez az esemény egyúttal nagy megpróbáltatás is volt. Edmund Husserl, az eidosznak, a dolgok lényegének a kutatója az európai tudat válságáról és a filozófia helyéről szóló ismert értekezésében arról beszél, hogy Európának, mint minden földrajzi térségnek, megvan a saját lényege, amely azzal tűnik ki, hogy határai szüntelenül változnak. Azon a helyen viszont, ahol 1690 októberében a Kalemegdáni vár alatt átkeltek a Dunán és a Száván, mintha öröktől fogva létezett volna a mély szellemi határvonal, amelyet még a római birodalom felosztásával húztak meg, majd nyolcszáz évvel később a keresztény egyház kettészakadásával még jobban megszilárdult, a későbbiekben pedig az itt kijelölt egészségügyi kordon akadályozta meg az eszmék minden áramlását is egészen a múlt század kezdetéig. Ezért a Jovanovic-képen látható népet is a saját szellemi korában kell elképzelnünk, hogyan viszi magával elhagyott szülőföldjéről saját eredeti szláv-bizánci tradícióit, amelyek ugyan a török hódítás következtében patriarchális életformává szűkültek le, s amelyeket a liturgia legegyszerűbb formájában és a néphagyományokban őriztek meg, de amelyen már érződik a török hatás is. A liturgia ebben az esetben a néphagyományok ösztönzőjeként mutatkozik meg oly módon, hogy állandóan felidézik a szentté avatott egykori uralkodóikat, amivel hozzájárulnak a történelmi tudat s egyúttal a nemzeti identitás megőrzéséhez is.

A nagy vándorlással ez és az ilyen identitás átkerül az európai szellemi és kulturális térségbe, vagyis — helyesebben mondva — Közép-Európába, amelynek éppen akkortájt már kialakultak a határozottabb körvonalai, mind politikai, mind pedig kulturális-szellemi vonatkozásban. Az 1648-i westfáliai békekötés némileg csökkentette a császári hatalmat, mert Németországot számos kisebb államra osztották fel, s ezáltal a Habsburgokat mint a császári korona akkor már örökletes viselőit is veszteség érte, mert le kellett mondiannuk bizonyos területekről. Ez mindannyiukat arra kényszerítette, hogy hatalmi súlypontjukat azokba az országokba helyezték át, amelyek az örökösödési jog alapján közvetlenül hozzájuk tartoztak, ezek pedig az osztrák tartományok, valamint két királyság: Csehország és Magyarország Horvátországgal; ez utóbbiak az 1526-i mohácsi csata után kerültek hozzájuk. Másrészt viszont a westfáliai békekötés az ellenreformáció, a katolikus egyház végső győzelmét is jelentette, ennek fő védelmezőit pedig éppen a Habsburgok voltak. A dinasztia és az egyház közösen ünnepelte a győzelmet, amelynek szellemi és művészi kifejezése a barokkban nyilvánult meg. Amikor azután 1683-ban Bécs alól visszaverték a törököket, ami hatalmi visszaszorításának a kezdetét jelentette, szintén az egyház és a dinasztia közös győzelmét ünnepelte az egész keresztény világ (a bécsi győzelem remineszcenciáját megtaláljuk *Njegos Hegyek koszorújában* is); a katolikus egyház és a Habsburgok szövetsége a barokk teljes pompájában tükröződik, s ez a szellemi és művészeti irányzat határozza meg az egész térség alapvető légkörét, megteremtve közép-európai jellegét.

A barokk ugyan szintén itáliai eredetű, ahol a mulandóság — vanitas — érzése kezdett felülkerekedni a reneszánsz egyén felszabadult szellemén, s mind gyakoribbak ennek a mulandóságnak a jelképei: a halálfej, a hajba markoló csontváz, a homokóra; az olaszok építik fel az első olyan templomot is — a római II. Gesut —, amely stílusával ezt a hangulatot kívánta érzékeltetni. Az olasz barokk

azonban rövid ideig tartott, hamarosan felváltotta a manierizmus. Franciaországban sem volt hosszú életű. A francia királyok is megünnepelték a győzelmeket, ők is letörték a nemesség hatalmát, és megeremítették az abszolutizmust, akárcsak a Habsburgok, központul Párizst választották, mint a Habsburgok Bécsét; viszont a francia királyok, a Habsburgoktól eltérően, nem voltak hajlandók megosztani a hatalmat és a dicsőséget az egyházzal, s a francia barokkot emiatt igen gyorsan a klasszicizmus váltotta fel. A közép-európai barokk művelői azonban, olyannyira átitatva az új életörömtől, szükségét érezték, hogy a mulandóság érzete mögött, ami szerint minden csak látszat, fölfedezzenek valamit, ami nem csupán látszat, azzal a vágygal, hogy megmutassák azt is, ami méltó a létezés öröméhez. Ebből ered a színek pompája és a hangok játékosága. A közép-európai barokk valóban a festészetben és a zenében jut legjobban kifejezésre, míg a francia klasszicizmus leginkább a filozófiában és az irodalomban, a descartes-i logikában és azokban a szigorú szabályokban tükröződik, amelyek alapján Boileau kifejleszti éppen barokkellenes poétikáját, kiemelve a mértékességet, a világosságot és a logikusságot, mintegy irányjelzőként szolgálva Corneille-nek és Racine-nak. A barokk külsejű és szellemű Közép-Európa ily módon mind Olaszországtól, mind Franciaországtól különbözött, de főképp az északiak felfogásától tért el. A barokk élesen elkülönül a protestáns templomok szinte utilitarista stílusától is. Keleten viszont ezt a közép-európai térséget bástyák védik a töröktől.

Ebbe és az ilyen térségbe, ahol Bécs már ragyogó fővárossá fejlődött, s ahol már nem a német császárságról, hanem a hatalmas Habsburgok birodalmáról beszéltek, most szervezeten megérkeznek a szerbek. Ekkor még készen áll az a sok épület, amely meghatározza a térség jellegzetességét, elsősorban az olasz és a spanyol származású szerzetesek által emelt templomok. A legerősebb és legbefolyásosabb rend a jezsuitáké volt, amelyet azért alapítottak, hogy diadalra vigye az ellenreformációt, s teljesen ennek szolgálatában áll a feladat sikeres elvégzése után is. Az olaszországi és spanyolországi szerzetesek által erősödik az olasz és a spanyol hatás. Az oktatás teljes egészében a jezsuiták kezében van, az építészek és művészek nagy része Olaszországból származik. I. Lipót császár nagy zenekedvelő, s ezért megalapozza, hogy Bécs legyen a központja mind a pompás opera-, mind a színházi előadásoknak. Az udvar a spanyol etikett szerint él, s olaszul beszél.

A Habsburg Birodalomba már korábban is számos szerb menekült érkezett. A határörvidék fő emberi potenciáljává váltak, s a Duna menti központokban telepedtek le. Most viszont a menekültek szervezett tömege érkezett, saját vezető irányításával, s ennek a tömegnek egységes szervezatként is kellett viszonyulnia az új környezethez. Mivel az 1699-i karlócai békekötés után világossá vált, hogy huzamosabban ezen a területen maradnak, igen gyorsan sikerült kapcsolatot teremteniük azzal az életfelfogással, amely a mulandóság gondolatát is az evlági örömek élvezetének képességével itatta át. Az egyház sem tudott ellenállni a ragyogó barokk varázsának. A földemes menedékből, amely azt a sátrat váltotta fel, ahol a pátriárka kezdetben, az érkezéskor lakott, az egyházfő 1717-ben Karlócára költözött, a mind pompásabbá váló palotába, s az állami hierarchiában az excellenciás cím is megillette. A püspökök is kastélyokat építettek, s a pravoszláv templomok is barokk stílusban készültek. Az egyes szerb kolostorok országszerte ismertek voltak gazdagságukról. Ezek a templomok a hihetetlenül gyorsan tekintélyessé és vagyonossá váló szerb polgárságban, valamint a szerb nemzetiségű tisztekben találtak támogatókra, akik hamarosan nemesi címeket is kaptak. Az ilyen társadalomban megszülettek az első alkotások is, amelyek

stílusukban eltértek a bizánci normáktól, s az új környezet hatására új jellegzetességekre törekedtek. Az első művészek élén Hrisztofor Zefarovic és Ambrosije Jankovic állt.

Később, a felvilágosodás korában a szerb etnikum teljesen beilleszkedett ebbe a térségbe. Tudni kell azonban, hogy Közép-Európában még a felvilágosodás is másmilyen volt, mint a többi térségben. Az északiaktól eltérően (ahol a reformáció már annyira vallási, mint amennyire erkölcsi elkötelezettséget is jelentett, az egyén saját lelkiismereti kérdését) a felvilágosodást nem értelmezték olyan mértékben filozófiai kutatásnak (amely Kant kategorikus imperatívuszának szükségszerűségében, abban a kötelességben, hogy mindenkinek mindig úgy kell cselekednie, mintha az egész emberiség boldogsága függne tőle, az idealizmus legmagasabb fokát éri el), mint inkább utilitarista módon annak szükségességeként, hogy a tudatlan nép felemelkedését segítsék, mert ezzel együtt növekszik a termelés is a Habsburg országokban, amelyek az állandó háborúk miatt nagy lemaradásban voltak. A rendszeres iskoláztatásba a betelepült szerbeket is bevonták, akik a megszerzett műveltséget azután az anyaországukba is átviszik.

Az *Európa és Szerbia** kérdésére a fentiek alapján, ilyen szemszögből nézve az lehetne a válasz, hogy a szerb nép éppen a 17. század végén történt nagy átköltözéssel „belenőtt” Európába, mégpedig Közép-Európába, s a festményen látható tekercs is egyfajta megállapodás erről a folyamatról. A szerbek lojálisak lesznek, védelmezik az idegen uralkodót, s ennek ellenében teljes egészében biztosítják nekik az identitásukat. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról sem, hogy ez a megállapodás nem volt problémamentes osztrák szemszögből sem. I. Lipót császár még a szó szoros értelmében az ellenreformáció uralkodója volt, s az osztrák alkotmányjog történetében ez volt az első olyan dokumentum, amelyben egy Habsburg, aki küldetése szerint „Fideli defensor”, a katolikus hitnek mint egyetlen igaz hitnek a védelmezője, személyesen elismeri a területén más vallás létjogosultságát is, méghozzá olyan vallását, amelyet köteles lett volna schismaticusnak tekinteni. Más volt a helyzet a protestánsokkal, akik a westfáliai békekötéskor aláírt nemzetközi megállapodásnak köszönhetően voltak jelen, nem pedig a császár személyes akaratából. Problematikus volt az is, hogy I. Lipót a privilégiumokat adományozva, magyar királyként nagymértékben beavatkozott a magyar feudális urak jogaiba.

Nyomásgyakorlás tehát, hogy megváltoztassák vagy kijátsszák a privilégiumokat, mindenképpen kellett hogy legyen, s tudjuk, volt is egy olyan rendszerben, amelynek pillérei a jezsuiták és a magyar nemesség. 1770-ben azonban megszűntek az egyházak egyesítésére irányuló közvetlen próbálkozások, s ilyen vonatkozásban a szerbek identitását többé nem fenyegette veszély. Az ilyen önmagáért való identitás azonban nem valamilyen állandó és változtathatatlan minőség, s inkább az a kérdés vetődik fel, hogy az ilyen identitás fejlődésében megőrződött-e a természetes kontinuitás. Ilyen álláspontból számos dolog, amit múltkutató mai szemmel furcsának találunk, az akkori pillanatban teljesen természetesnek tűnt. Ilyen volt például az egyház kitartó harca a jotta betű ellen, mert nem volt meg a Cirill–Metód-i hagyományokban. Kétségtelen, hogy identitásunk némileg más volna, ha megmaradt volna néhány régi írásjelünk, hiszen az ortográfia is része az identitásnak. Vagy például annak ellenzése, hogy a népnyelv legyen az irodalmi nyelv. Ezzel kapcsolatban bizonytalan volt az osztrák hatalom is, ugyanis II. József alapvető programja

* A Szerb Tudományos és Művészeti Akadémia épületében a Történelmi Intézet tudományos tanácskozást szervezett. A téma: *Európa és Szerbia*. Itt hangzott el dr. Zoran Konstantinović szövege is.

szerint az iskolákban azt a nyelvet kell használni, amely a legközelebb áll a néphez, s ezáltal környezetben megvalósul a cél: gyorsabban elérhető a műveltség magasabb foka, s leegyszerűsödik az adminisztráció. Amikor azonban az egyház beperelte Vuk Karadzicot, mert népryelvre fordította le az Újszövetséget, a hatalomnak bele kellett avatkoznia, hiszen a császár volt „az unión kívüli szerb egyház” védnöke, ezért a bécsi rendőrség és a császári cenzúra főnöke nagy figyelmet fordított erre a vádra, s csak hosszas tanácskozás után született meg a döntés, miszerint senkinek sem volna szabad megtiltani, hogy úgy fordítsa le a Szentírást, ahogyan a legjobbnak tartja, s az egyházon múlik, hogy azt a fordítást fogadja el, amelyet a legmegfelelőbbnek nyilvánít.

Tudományos körökben állandó vita folyik arról, hogy vajon Vuk a szerbes egyházi szláv nyelv feletti győzelmével nem szakította-e meg a mi valódi hagyományainkat, identitásunk természetes fejlődését. Ennek ellenére változatlanul fennmaradt a vallásunk, alapvető szerkezetében megőrződött az írásunk, nyelvünk pedig tiszta forrásból gazdagodva, teljes természetes szépségében mutatkozik meg. Népünk elköltözött része által és Bécsen keresztül bekapcsolódttunk Európa és a közép-európai közösség szellemi áramlataiba, hogy az 1848–49-es eseményeket követően politikailag is egyenrangúnak ismerjenek el bennünket. Azért ugyanis, mert a császárt szinte egyedül a szerbek védelmezték, és sikeresen megvédték, a Vajdaságot Észak-Bánáttal együtt koronaországi szintig emelte, s ennek nagyhercegévé kiáltotta ki magát. Az elismerés mindössze tizenegy évig volt érvényben, amikor is e státust megvonták, s visszaállítottak mindent a régi szerint, mintegy előlegként a magyarokkal való kiegyezéshez, a császár azonban továbbra is megtartotta a Szerb Vajdaság Nagyhercege címet, és így két évvel ezelőtt az utolsó megkoronázott osztrák császárnét, magyar, cseh stb. királynét mint a Szerb Vajdaság Nagyhercegnéjét is helyezték a sírboltba. A császár gesztusa, hogy megtartotta ezt a titulust is, nem volt ok nélküli. A raskai-illir népnek ezzel elismerték, hogy többé már nem számít menekültnek a császár földjén, hanem jelen van a császár népeinek hierarchiájában, s ettől kezdve jelképesen is úgy lehetett tekinteni, hogy a szerbeket valóban elismerték mint közép-európai népet. A Vajdaság kulturális kisugárzása a Szerb hercegség felé a múlt század közepéig sorsdöntőnek számított, s később is erőteljes volt; végső soron a szerb nép a közép-európai és a balkáni kulturális övezetek közötti helyzetével sajátos szimbiózist kezdett megvalósítani.

Az Osztrák–Magyar Monarchia széthullásával eltűnt annak a kulturális felépítménynek az alapja is, amelyről Matrői László magyar filozófus azt állapítja meg, hogy nem volt teljesen egységes kultúra, de nem volt többé az egyes népek kulturális értékeinek egyszerű összessége sem, hanem valami a kettő között. Később a Népszövetség által próbálkoztak Európa egyesítésével, s jelentkezik a páneurópai eszme is. De semmilyen Európának sem sikerült ellenszegülnie a náci Németország mindinkább növekvő hatalmával. Ez pedig föléleszti saját közép-európai koncepcióját, amelyet még 1915-ben, amikor az akkori Németország katonai hatalmának a csúcán volt, Friedrich Naumann fogalmazott meg *Mitteuropa* című könyvében. A háború gyors befejezését és természetesen a német Reich győzelmét várva Naumann egy nagy kiterjedésű germán Közép-Európát képzel el, amely magában foglalná az Osztrák–Magyar Monarchiát és a szomszédos országok tekintélyes részét, amelyekből sorban kis országokat alakítanak ki, s teljes gazdasági függőségben lennének a hatalmas Németországtól, ezért „darabont államoknak” nevezi őket. Hitler a tanácsosai révén megismerkedett ennek a régi könyvnek a tartalmával, s a második

világháborúban a németek által elképzelt Európa-kép nagy azonosságot mutat ezekkel az eszmékkel. Naumann azonban a szerbekről ebben a könyvében nem tesz említést sem, és Szerbiát nem sorolja a darabont államok közé, viszont egy évvel később, amikor Bulgáriával kapcsolatban ír, már kitér Szerbiára is. És míg Bulgáriát elismeri darabont államként, Szerbiáról szó szerint azt írja, hogy „zavaró akadályként áll Közép-Európa megteremtésének útjában, s ezért mint ellenséges erődtímenyt a közép-európai védelmi rendszer közepén nem lehet megtűrni, és a szerb nép szomszédai sem engedhetik meg neki, hogy hivatásszerűen zavarja a békét”.

A második világháború után, a német vereség körülményei között, akárcsak az első világháború után, Németországban nem szívesen beszéltek Naumann elméletéről. Ekkor azonban a közép-európai eszme váratlanul rendkívül időszerűvé vált, de ellentétes értelemben: mint védelem a korábbi német elképzelésekkel szemben. 1989-ben Olaszország, Ausztria, Magyarország és Jugoszlávia megalakította a Quadrantonale, majd Csehszlovákia bevonásával a Pentagonale-t s végül Lengyelország csatlakozásával a Hexagonale-t. Amikor Németország azzal próbálkozott, hogy Bajorország által szintén tagja legyen ennek a regionális csoportosulásnak, amelyet a szorosabb politikai, gazdasági és kulturális együttműködés céljából hoztak létre, tapintatosan elutasították. Szigorúan véve ez az elképzelés tartalmazott valamit Karl Kautsky elgondolásaiból, amelyeket Naumann könyvére válaszolva folytatásokban közölt a német szociáldemokraták *Die neue Zeit* című elméleti folyóiratában szintén *Mitteuropa* címmel. Németország és Oroszország mint szabad, független, demokratikus országok szövetségéért szállt síkra. Ez a gondolat hasonlóságot mutat a Masaryk által megfogalmazott nézetekkel is. Ezt igyekeztek politikailag is valamiképpen megvalósítani a kisantant által, amelyhez időnként közeledett Ausztria is Németországtól való félelmében és Magyarország gazdasági okokból.

Ami Ausztriát illeti, megőrizte közép-európai eszméjét, részben nosztalgikus emlékként, részben pedig mint egy jövőbeni átrendeződés vízióját, amelyben eltűnik a vasfüggöny, megdöntik a kommunista rendszert, elsősorban a szomszédos államokban, s akkor Bécs régi fényében ismét elfoglalja a helyét. A szerbeket illetően ez a koncepció tartózkodó. Érződik bizonyos szemrehányás, mert állítólag ők semmisítették meg az egykori Osztrák–Magyar Monarchiát, amely a boldog élet országa volt. A szerbeknek az ilyen Közép-Európához való múltbeli hozzájárulását elhallgatják, a határőrvidék évszázados helytállását a térség védelmében pedig „a bátor horvátok” fogalmába sűrítik. A határt szigorúan a Szávánál és a Dunánál jelölik meg, a Vajdaság többnemzetiségű, főleg történelmileg is magyar, kulturális hagyományai alapján Közép-Európához tartozik, és vele együtt be is zárul ez a kulturális kör, a Vajdaságtól távolabb már nincs Közép-Európa.

Ebben a pillanatban semmilyen kétség sem fér ahhoz, hogy teljes egészében megvalósult Naumann elképzelése Közép-Európáról. Németország, mint ahogyan az az elképzelés előre látja, kijutott az Adriai-tengerre, s gazdasági függőségben levő, gyenge államok veszik körül, amelyek német utasításra rászavaztak mindenre, amit csak el lehet képzelni, hogy a szerb népet sátáni szerepben tüntessék fel, politikailag jogfosztott legyen, gazdaságilag fojtogassák és megfojtsák, kulturális téren elszigeteljék, szellemi örökségéből pedig eltöröljenek mindent, ami pozitív. Naumann koncepciójának megvalósításával eltörölték annak a Közép-Európának az elképzelését is, amelyen kitartóan és türelmesen dolgoztak Bécsben. Igaza volt annak az osztrák zsidó származású

angol szociológusnak, aki megjósolta: „Ha egyszer megszűnik a vasfüggöny, az ottani népek közül egyiknek sem lesz kedve semmilyen közép-európai tömbhöz, hanem valamennyien, pillanatnyi gondolkodás nélkül Brüsszelbe rohannak, hogy kölcsönt kérjenek az Európai Közösségtől. Ez pedig valójában a Németország könyörületéért való rimánkodást jelentené.” Ebbe a zűrzavaros versengésbe azonban beleavatkozott Amerika, méghozzá oly módon, hogy többé senkinek semmi sem világos, sőt talán még ő maga sem tudja, mit akart a „daytoni diktátummal” elérni, hacsak azt nem, hogy a kivérzett Boszniát felhasználja az elnökválasztásokon. Mindent egybevéve, sehol egyetlen szó sem esett arról, hogy meg lehetne valósítani a független népek Közép-Európájának a vízióját.

Ismét visszatérek Paja Jovanovic nevezetes festményéhez, amelyen azt a népet látjuk, amely elszántan vonul az új térségek felé, készen arra, hogy elfogadja azt a pozitív értékeivel, ugyanakkor pedig megőrizze saját hagyományait, saját identitását. Annak a festőnek azonban, aki megfelelő módon szándékozna megörökíteni a jelenlegi pillanatokat, be kellene mutatnia ugyanazt a népet, hogyan esik áldozatul annak a katonaságnak a csapásai alatt, amelyet nyugalmazott tábornokok cége szervezett és indított támadásba, s akiket légicsapásokkal segítenek aktív szolgálatban levő kollégáik, az emberi jogok nemzetközi szervezetének tagjai.

Hogyan tarthat ki egy nép ilyen körülmények között? Vajon teljesen magába zárkózzék-e az a kevés, ami megmarad belőle, s elismerje, hogy kizárták egy kulturális körből, amely mégiscsak saját identitásának is a része? Talán az egész nép, így letiporva is, mint ahogyan az egyén is teszi a boldogtalanságban, költőinek szavaiban találja meg a választ és a vigaszt. Desanka Maksimovic egyik versében — *A származásomról* — ezt írja:

*Tudom, hogy ki vagyok
Az én szentjeim apám s nagyapám...*

s folytatva a kutatást a saját helye után így folytatja:

*Tudom, hogy ki vagyok
az esztelen gyűlölet által is
amellyel gonoszok üznek ősidőktől fogva...*

Azt a helyet, amelyet a szerb nép a közép-európai kulturális térségben szerzett, éppen ezekben a pillanatokban kell védelmeznie.

Kartag Nándor fordítása

Miodrag Pavlović

A költő feltámad a földből

Szelek fúvása a földön keresztül
és a vakondtúrásokon,
mélyebben bármely szondánál;
a talpak alatt gyarapodni kezdtek
a hangzatok rétegei
és a zenék magjai hasadozni.
A sötétkék égbolton láttam
testem macskafejű körvonalát,
ahogy ívelve repül,
míg valós fejem még itt volt
a hónom alatt.

Akkor hálókat kezdtek vetni ránk
holdfényből és áramutésekből,
és húztak bennünket holtan a föld színe felé,
vesszőzve állítottak talpra,
mi pedig alig vonzódtunk;
nehezen ölt újabb alakot az ember.

Ébresztésünkhöz túl sok erővel töltöttek fel,
most világítunk, akár a villanyégők,
jártunkban a pitymallat előtti mezőkön át,
és így menet közben rakták össze
tagjaink, arcunk és törzsünk,
és virágot nyomtak kezünkbe,
miként ha buzik lennénk és nem feltámadók,
mindez valami idegen akarat szerint.

Tehát mégsem pusztán mese volt ez
a holtunkból való feltámadás!
Lerázzuk magunkról a latyakot és a szemlére várunk,
reménykedve, hogy utána ki-ki mehet,
amerre a szemével lát,
rokonlátogatóba vagy járni egyet.
Ám az angyalok meleg vizet hoznak, keféket,
és azt mondják: rajta, súroljátok a hegyeket és völgyeket,
készítsétek tiszta útját
az Úrnak, aki visszahívott benneteket a halálból!

*Tehát így, miként a hadseregben:
szolgává lettem!
Pedig halálomkor engedetlen valék,
senki sem volt képes engem engedelmességre fogni,
ezért még ma is reménykedék
a nekem járó megtiszteltetésben és jutalomban,
amikor az arkangyal nevemet kiáltá!*

Brasnyó István fordítása

A krónikás öröme

Mindent megsejtettem, leírtam, megjósoltam. Ezt is, ami történik, s azt is, ami egy kissé korábban játszódott le. Emelt fővel mehetek át a téren. Megmondtam, hogy a boristen körtancát járják majd. És hogy nagy kondérban készül a közjó. És hogy mindenkinek neki kell veselkednie a vontatókötélnek, mellyel a köztársaság ügyét viszik előbbre. S ekkor írásaimat jobban szemügyre veszem: hol is áll bennük mindez igazán? Hol mondta ki e dolgokat a krónikás világosan és nyíltan? Amit felismerek, csak sejtetések, metaforák, melyek a történelem lejtőjén siklanak lefelé. S az események is hogyan játszódtak le? Máshogyan is történhetett volna minden. Oda érkeztünk-e, ahol öröm szava hangzik az ablakokból, és örömet hirdetnek a harangok, vagy amikor partra szálltunk, nyilvánvalóvá vált, hogy félúton sem vagyunk még? Az eseményeket is világosabb kézírással kell majd írni, akárcsak ezt itt, a papírlapon, ami a betűk függvénye.

Pásztor Kicsi Mária fordítása

Pap József

Boldog időben

Hol volt még akkor a rémület

*A bőség és a tágasság
Volt a rögeszméje
A lapockatáját tapogatta
Nőnek-e már a szárnyai*

*Úgy ám nem volt
Szorongás kétségbeesés
S ha jött innen onnan
Egy-egy tüske jól jött*

Gyönyörűség volt egy kis fájdalom

*Nyeglélkedve irtotta
Láthatatlan ellenfeleit*

*És sokat sejtetően regélt sebeiről
Amiket (hallgatói átláttak rajta)
Senkitől sem kaphatott.*

Így lesz

*A sok-sok tavaszod
A sok-sok nyarad
A sok-sok őszöd
És a sok-sok teled is*

*Egy (nem tudhatni milyen)
napon eltűnik veled*

*A tavaszok
A nyarak
Az őszyk
És a telek*

Éltető bőségevel

*Amikor éppen a távlati
Repertoárt tervezgeted majd
A hívságos jövő sok-sok évadjaira.*

Géber László

Természetem idézve

I.

„Az idézet áthúz valamit reális természetemből.”
Ez a mondat ébresztett fel álomban a minap.
Én sem értem teljesen. Ha az emlékezet is idézet,
akkor ezen emlékezésem is áthúz valamit bennem.
De ki vagyok én? Idővel több vagy kevesebb?
Májusban a növények mit idéznek? És ha a dolgok
egyformán történnek?... A naplójegyzeteim is itt csak
eldobható kacatok lennének? Az ember mindig
ébren sem lehet. Megtalálom-e már reális
természetem? Egyre kevesebb a pillanat, amikor
kérdezni tudok. Az „elemek” bizalma talán
még szóra bírna. A fű kitarása, a hangyák
életharca. Vajon kié a fönt idézett mondat?
Értelmetlen kérdések, lejárt az idejük, s mégis,
néha mázsás kőként nehezednek mellemre. Levegő
nélkül hagynak. Nem tudom, hogy örülnöm kellene-e
ilyenkor. A tapasztalat a szép nélkül elnémít.
Az igazság és a hazugság — mindkettő gyilkol.
A Fruska Gorát nézem a Duna bal partjáról.
Szünetet tartok a történelem előtt. Szeretek
egy nőt. Általában tavasszal virágoznak a cserjék.
Ezt a könyvből is megtudhatjuk. Mélyebb kapcsolatra
nem vágyakozom. Természetemből kifolyólag egyre
csak távozom. Vonzódásaim szétforgácsolnak.
Most is kezdek elölről. Kezdetben volt a
paradicsom. Halála előtt erre mindenkinek emlékeznie
kell. — Idézni ezt nagy lélegzet szükséges, az első,
azaz az utolsó. Tükörre kilehelt lélek...

II

Akkor nagy, fényes tükröt helyeztek fölébe, hátha
van még benne élet, de semmit sem láttak. Mondták,
meghalt. — Így is kezdek elöl. Azóta is
tükörben keresem a kilehelt lelket. Egyszer mintha
láttam is volna, amikor Belgrádban a Jadrán mozi
tükörrel körülragasztott oszlopáról magamra néztem.
Most itt állok egy nagy gesztenyefa alatt, esik az eső.
Látom, hozzám már csak esőben érkeznek a „szavak”.

Génjeim főleg ilyenkor hallanak. Már álmomban is kioktatnak. Rövid mondataim az idegenségérzetemről vallanak. Ezek a rossz rímek is csak az üresbe harapnak. Mindig szerettem egy nőt, de erre majd még visszatérek. Most csak téged szeretlek, most éppen rád nézek; de ha az emlékezet is idézet, akkor mi hoz közelebb téged? Minden sor között napok, néha hónapok telnek el, kétségbe esek, majd nagy üresség tölt el. Szóltatnálak, de... Ha így kezdem, akkor már veszve van minden. Hiába átkozom a természetem. Készülődés a táncba, találkozás, tánc. Tangó, valcer, ugyanaz a parfüm, a harmadik sör, majd egy pálinka, ami az egészséget elvágja. A lábak, a mellek egymáshoz szorulása, meztelen karok. A vízelde. A parki pad, fű, sövény, fák. Az ablakon behallatszó zene. Ugyanazok az arcok, és egy idegen. Másnap hétfő, munka. Este egyedül. Ez volna „akkor” az egész. Aztán váratlanul megjelenik a nagy fekete csóka. Tisnikar csókája. Majd ellepik a szántóföldeket, és sími kezdenek a hóban. A kiszáradt fákkal együtt bekerülnek a versbe, évekkel később ott találok kitömve egyet Tolnai íróasztalán reális természetét idézve, a paradicsomból kiűzve.

Milovan Danojlić

Három esszé

Megváltás a messi idegenből

Milyen megrendítő az a szükség, amely támaszt és védelmezőt képzel oda is, ahol ilyen nincsen; az oltalmazók egyébként is majdnem mindig akkor hagynak cserben, amikor leginkább szükség lenne rájuk!... Mennyire gyermeteg a remény, hogy majd idegenben megkapjuk azt, amire önmagunkban vagy otthoni környezetünkben nem találtunk rá. És milyen nagy kár, hogy azoknak, akik hajlamosak az ilyen illúziókban hinni, a leggyakrabban nincs lehetőségük szembesíteni saját elképzelésüket a valósággal, hogy láthassák, mi is van odakint, a helyszínen. Van-e tragikomikusabb annál a „világpolgárnál”, aki egész életében nem mozdult ki otthonról, ám elszigeteltségét, kilátástalanságát „Az egész világ a hazánk!” szólam hangoztatásával leplezi. Elképzelem, hogyan fogadnák az ilyen transzparenst lobogtatót például a Rio Grande északi partján őrködő, állig fölfegyverzett cerberusok, akik a szegény mexikóiakat gátolják meg abban, hogy nyomorukból átjussanak az ígért földjére. Szerintem a határőrök akkor cselekednének a leghatásosabban, ha átengednék az első hullámban érkezőket, a legelszántabbak csoportját, s azonnal egyenruhába bújtatnák őket, puskát és fizetést adnának nekik — attól kezdve Kaliforniába vagy Új-Mexikóba a déli határokon még egy szűnyog sem repülhetne át.

Azokat a szebb és jobb világokat, amelyekről eldugott kuckóinkban, itteni sivárságunkban álmodunk, nem egyazon anyagból szőtték, vonzerejük sem egyforma, úgyszintén nem képesek ugyanolyan mértékben meghódítani bennünket: az egyik elaltat, a másik elbutít, a harmadik elpusztít, de mindegyikben többé-kevésbé függőségi viszonyba kerülünk azokkal az erőkkel szemben, amelyeknek önszántunkból vetettük alá magunkat. Ennek az elvnek, az egyoldalú odaadásnak és rajongásnak az alapján keletkezett annyi hazai mítosz a vér, vallás, fegyver, ideológia és mentalitás szerinti testvériségről, aminek következtében az utóbbi időben alapos fájdalomdíjat fizettünk.

Amikor tizenkét évvel ezelőtt megjelentettem egy könyvet a világ különféle tájain szerzett tapasztalataimról, ilyen szemrehányást is hallottam: mi az ördögnek járt be az író akkora területeket, ha nem tudott semmi szebbet elmondani! A külföld közönyéről s a nagyvilágbeli jelentéktelenségünkről szóló beszámolóim senkit sem érdekelt. Az emberekkel való találkozások kellemetlenségeit, az intézményeiktől való félelmet pedig abban a könyvben következetesen háttérbe szorítottam, s inkább a természettel való együttélés meghitt pillanatait örökítettem meg: a folyókat és az erdőket, a hajnalokat és az alkonyatokat, a gyepszörnyeget és a tenger hullámain. Ami a saját tilalmaik közé zárt és lakóhelyükhöz kötött embereket illeti, nem elég csupán a jószándékunkat kimutatni ahhoz, hogy ők is tárt karokkal viszonzozzák azt.

S míg a csavargók és kalandorok hallgatnak arról, amit láttak, addig az otthonukból ki sem mozduló ábrándozók arról mesélnek, amit látni szeretnének. Az eredet igazságától menekülve nekünk csupán úgy tűnik, hogy valamilyen irányban előrehaladunk; valójában légtüres térben növekszünk, hosszan tartó és fájdalommentes öngyilkosságot követünk el, szétolvadunk a végtelenségben. Egy lény viszont teljes súlyát és telítettségét csak akkor éri el, ha megvannak a határai. Mi a korlátozások és különféle nyomások következtében tömörülünk, az ellenállásokat legyőzve pedig meghatározzuk kiterjedésünk megérdemelt mértékét. Bennünket a nehézségek alakítanak ki, viszont a könnyedség felhígít. Márpedig idegenben, a messzeségben leginkább éppen a mértéktelenség határozza meg a szellemiségünket.

A saját sorsnak a messi idegenhez való kötődése olykor elérheti az önkéntes raboskodás szervezett formáit is. Egyének és csoportok, rendszerint valamitől megfosztva s görcsös meggyökerezettséggel abban a földben, ahol élnek, rákényszerülnek egy kettős, szétszakított lojalításra, amelynek terhére nem könnyű elviselni. Az egyik helyen élve ők egy teljesen más égtáj szabályait és értékrendszerét tartják tiszteletben. Az ilyen helyzet csirái gyakran a távoli múltban kereshetők. Számos szekta és vallási csoport tagjai, különféle ideológiák, fekete, vörös, fehér és más internacionálék követői, továbbá bizonyos népközösségek leválasztott részei kerülnek ilyen helyzetbe. A kis és még nem eléggé szilárd államokban ezek megbontják a társadalom kohézióját, bizalmatlanságot kelteve a vezetők és a polgárok között.

Igy, önkéntes alapon, kialakul azoknak az egyéneknek, sőt nagyobb csoportoknak a gyarmatosított pszichológiája, akik a megváltást idegenből és a messzeségtől várják. Ezek a kolonizált lelkek a kozmopoliták külön fajtát — vagy alfaját — képezik. Választott hazájukat, álmaik földjét az ilyen világpolgárok nem ismerik, esetleg csak turistaként, vásárlóként vagy zárandokként jártak ott egy kukkantásnyi időre. Az ilyen bálványimádók az idegenből várnak mindent, míg a legközelebbi szomszédaiktól semmit sem. Az, hogy vakon hisznek az idegenben, és a támaszt benne keresik, nálunk is megnyilvánult a közelmúlt összetűzése során. Sokan inkább elfogadták volna megszállóként az idegent, mintsem egyenrangú társként a szomszédot a közös ház fenntartásában.

Az az illúzió, hogy a kiút valahol máshol van, s hogy nekünk valamiképp azok segíthetnek, akik semmit sem tudnak rólunk, lefegyverez és elbátortalanít bennünket, s meggátolja, hogy még azt a keveset is megtegyük, amit meg lehetne tennünk. Ily módon megnő az önállótlan személyeknek a száma, akik képtelenek saját sorsuk irányítására, s arra, hogy vállalják a felelősség legsúlyosabb formáit is, amelyek a szabadságba vezetnek. Ha viszont egykori uraik akár egy pillanatra is elhagyják őket, akkor képtelenek magukra találni, ugyanis énüket elvesztették, s emiatt a korábbi viszonyok helyreállítását kívánják, vagy pedig újabb mentő ideológiák, újabb kegyelmes urak után kutatnak, ismét a szülőföldjüktől távoli idegenben.

A mi környezetünkben mindig is sok olyan hívó volt, aki a látóhatáron túlra áhítozott: Moszkva vagy Washington, Isztambul vagy Bécs, London, Róma, a fogyasztói társadalom központjai vagy akár az Új Világrend gurujai felé. Ugyanakkor azonban fennmaradt nálunk az a másik hagyomány is, amely Rastko Nemanjic nevéhez fűződik. A sorsdöntő pillanatokban ez kerekedett felül. Hosszú távon egyedül ez a hagyomány biztosítja azokat a feltételeket, amelyek a nélkülözhetetlen önbizalom, valamint a személyes és közösségi méltóság megteremtéséhez szükségesek.

Kartag Nándor fordítása

Felelősség

Élcsapatunk egy „haladó” és egy „maradi” szárnyra szakadt, s a kettő egymás közt vádaskodik. Ezeknek azt róják fel, hogy a háború kitöréséhez járultak hozzá, amazoknak, hogy hátat fordítottak nemzetüknek. Mindkét esetben a feltett szándék felett ítélik. Háborút nem a regényekben leírt eszmék miatt vívnak. „Mundialistáink” egy percben talán azt remélték, hogy az általános zűrzavar közepette átcsempészthetik magukat valamely hatalom védőszárnya alá, reményük azonban csöddöt mondott. Ez a határ nem olyan könnyen omlik le; és nem elegendő pusztán karunkat kitérni ahhoz, hogy az új világrend cerberusai keblükre szorítsanak minket!

Többé-kevésbé mindnyájan ugyanott állunk, ahol a kezdet kezdetén. Talán léteznek olyan regények, versek és esszék, amelyek rossz vért szülnek, és öldöklésre ösztönöznek, mivel azonban polgártársaink 75 százaléka nemhogy könyvet, de újságot sem olvas, önként adódik a következtetés, hogy ők jól bebiztosították magukat a negatív hatások ellen, melyek ebből az irányból fenyegetnek. Igen, voltak firkászok, akik kezdetben pártjuk, kormányuk és stábjuk propagandaszolgálatába álltak, ők azonban diskurzusunk szemszögéből nem mérvadóak. A bérenc, az bérenc, függetlenül attól, hogy háborús uszításért fizetik-e, vagy azért, hogy egyoldalú békét hirdessen. Az igazi szellemi elit igen kis mértékben hatott az eseményekre, akár jó, akár rossz értelemben véve; ők az események lehangoltak. És itt van a mi legnagyobb felelősségünk: ha nem szítottuk is a nemzetek közti gyűlöletet, nem is szegültünk idejekorán és egyértelműen ellene. Bevettünk — ki szenvedélyesen, ki akarattal — mindenféle mítoszt, áttatást és illúziót, és így csak rontottuk az egyébként is súlyos helyzetet.

De mindezt levezényel, mely igazolásul is szolgálhat számunkra. A gondolkodás és a szócsökkenett lehetőségének éveiben — hogyhogy éveiben? évtizedeiben! — egyetlenegy kérdést sem lehetett tisztázni igazán. Bármilyen álláspontra helyezkedett is az ember, bármilyen irányvonalat vett fel, valamilyen viszonyba kellett kerülnie a hatalmi párttal, mely borzongott a szabadságtól. S mivel ez a párt gátolta a nemzeti érzést, nem fordulhattunk szembe a sovinszta ostobaságokkal és egyéb elhajlásokkal. Bárki, akit hivatalos bírálat ért, máris biztosítva volt a szabad egyéniségek kritikájával szemben. Sőt néha még védelmeztük is ezeket a nevetséges fecsegőket és tajtékzó denunciantákat. Miért? Mert a pártkampányokban és üldözésekben való részvétel szégyennek minősült, s szégyen is volt. Így nem maradt más hátra, mint hogy hallgassunk arról, amit magunkban gyűlöltünk és elítéltünk.

Minden lényeges erkölcsi kvalitást s a mind fontosabb érzelmeket, a vallásiaktól a hazafiasokig, kénytelenek voltunk önmagunkban fejleszteni, s csak önmagunknak. Nyilvános kódexek vagy nem léteztek, vagy destruktívák és nihilisták voltak. Szerettem nemzetemet, ha ki is nevettem hibáit; azt hittem, az embernek nem jó túlzottan hangsúlyoznia hazafiasságát: az olyan, mintha exhibicionista volna, izléstelen és illetlen. A durva és tovakodó forma itt veszélyezteti a tartalom érzékenységet. Minden hazafiasságban ott van a kollektív hiúság lerakódása is, a hiúságot pedig nyilvános helyen nem mutogatják. A mértéktelenség ömlengő hazafiasság láttán ma is a szégyen kerülget.

Mivel hazafiasságunk ebben az egész időszakban a kocsában és a házi összejöveteleken, a hatalom által elnyomva nevelődött, számára nem is léteztek különösebb kötelezettségek a józanság, a mértéktartó ítélet és a visszafogott következtetés elvárásaival szemben. A hatalom büszke volt modelljére, amellyel a nemzeti kérdést megoldotta, az elit pedig siránkozott a felett a kilátástalan helyzet felett, melybe a nép és az állam sodródott. A siránkozás kihágásnak

minősült; a siratók ellen bírósági eljárást indítottak. Hogy a panaszdalok szították-e fel a bosszúvágyat, mely az előző háború összetűzéseinek kiújulásához vezetett? Nem hinném. Az 1991-es összeütközés azokat is meglepte, akik a legszenvedélyesebben művelték a népköltészet ezen műfaját. Az összeütközés végtére is igazolta a siralmak helytálló voltát.

Nem fecskendeztük mi kortársaink tudatába sem a tévhit sötétjét, sem a tisztánlátás világosságát, hanem arra hajlottunk, amerre az alulról jövő impulzusok készítették bennünket, de leginkább suttogtunk és hallgattunk. A jogfosztottság légkörében, az összeesküvés pszichózisa közepette az előző háború gaztetteire való emlékezés talán valamelyest elindította a fejleményeket az újabb vérontás irányába. Ezért a légkörért mi nem voltunk felelősök. Azt hittük, a kávéház szélvédett csendjében a Történelem nem hall bennünket, közben pedig mi süketültünk meg őiránta. A csapás, melyet ránk mért, enyhíthető lett volna, ha idejekorán szabad és nyílt vitát indítanak. A szabadságnélküliség rendszerében azonban, amelyben államunk második életét élte, az efféle vita egyszerűen elképzelhetetlen volt. S a nemzet támasztékai csak akkor rendültek meg, amikor a fegyverek — mert a fegyver szó érthetősége és hangereje kétségbevonhatatlan — megszólaltak. És egyszeriben láthatóvá vált, hogy az elitnek semmi köze a voltaképpeni néphez. Azok, akik még tegnap büszkén viselték a „nacionalista” címkét, most megtagadták hazafiasságuk napkeleti ábrándját, sőt bizony magát a népet is, mely a háborúban még — ne adj’ isten! — ölni is képes; mások az intervencionistáknak ajánlották fel támogatásukat; ismét mások viszont felmelegítették a mindenre jó, megváltó marxista retorikát. Elitünknek tehát, amely csalódott mind a volt hadseregben, mind az új gerillában, mind pedig a hatalomban, amelytől kezdetben csodát várt, de az ellenzékben is, amelyen nem tudott eligazodni, nem maradt más választása, mint hogy kövesse a kudarcok egymásutánját a hazai és a nemzetközi porondon, s hogy a világ politikusainak megbocsásson minden baklövést és ostobaságot, a hazai vezetőknek viszont egyetlen ostobaságot és egyetlen baklövést sem. S akkor, amikor a boszniai szerbek a legnehezebb megpróbáltatásoknak voltak kitéve, a szellem némely eminens képviselői elhatárolták magukat népüknek ettől a részétől, megbotráncozván azokon a gaztetteken, melyeket neki tulajdonítottak, azokon viszont nem, melyeket ő maga szenvedett el. Így a benzinhiány idején, amikor a nyugattal fenntartott kapcsolatok sorra megszakadtak, a nyárspolgárság romantikus hagyatékából átvett szájhóskodás egyszerűen szomorú didergéssé alakult át. Láthattuk a nagy hősokeket a tettek mezején!

Kevés hang maradt, mely ellenállt az általános demoralizálódásnak, kevesen voltak, akik nem határolták el magukat testvéreik gonosztetéitől, akár valóság voltak azok, akár kiöltöttek. Egészen Daytonig világoszte, de a mi felvilágosult köreinkben is túlnyomórészt az a felfogás uralkodott, hogy a háborúban kizárólag a mieink hajtának végre gaztetteket, s hogy mást sem tesznek, mint gaztetteket követnek el! Hányszor hallhattuk azt az értelmetlenséget, hogy: „Ez a nép nem az *enyém!*” Minden nép az *enyém*, de különösen ez, amelybe beleszülettem... Egyedül a halhatatlan Popovic Aleksandarnak volt ereje kimondani: „Igen, az *enyém!*” Kedves, feledhetetlen Ale! Mintegy tíz nappal azelőtt, hogy ütött az utolsó órája, úgyszólván melleleg két-három gondolatot jegyzett föl nekünk hagyatékul. Ezek talán segíthetnének, hogy átvészeljük ezt a telet, mely az elkerülhetetlen tavaszt előzi meg:

En hőseimnek azt javaslom, hogy reméljenek és tűrjenek.

Az élet nagyon szép, és mindaz, ami megbocsátatott, megtartatott.

Pásztor Kicsi Mária fordítása

Az író idegenben

Az idegenben élő író talán még szorosabban kötődik földjeihez, mint akkor, amikor közöttük van — amikor velük együtt tülekedik a városi tömegközlekedési járműveken. Idegenben akkor érzi magát otthon, a szülőföldjén, amikor ír. Az írás nemcsak a feszült létezés egyik megnyilvánulása, hanem az azzal a közösséggel való szenvedélyes érintkezése is, amelyről ennek eszköztét, anyanyelvünket kaptuk... Akármikor kissé hosszabban ülök az íróasztalnál, bárhol is legyek, úgy érzem, hogy beásom magam a szülőföld talajába. A távoli otthoni táj szépsége a leírt szavakban sokkal meggyőzőbben, erőteljesebben hat, mint ha azt a vidéket a helyszínen látnánk: az, amit kívánunk és elképzelünk, elkerülhetetlenül erősebb a valóságban meglévő mintánál.

Az a környezet pedig, amelyben a szülőföldünkről írunk, mennyire jelentéktelennek és érdektelennek tűnhet! A régi napok élményei, amelyeket megpróbállok fölleveníteni, háttérbe szorítják mindazt, amit pillanatnyilag látok és hallok. Az idegen környezet olyan az író számára, aki az anyanyelvén ír, mint valami óriási gyógyfürdő: eszünk, alszunk, este kimegyünk sétálni, s ami a legfontosabb, írunk. Mindezek olyan cselekvések, amelyekkel a mellékes, kísérőkapcsolatokat tartjuk fenn a valós élettel. Az a nyelv, amelyen az utcán beszélek, másmilyen, mint amelyen írok; a kinti, hivatalos nyelv nekem arra szolgál, hogy csupa banális és konvencionális megállapítást közöljek. Amit valóban szeretnék elmondani, ami fontos a számomra, azt az anyanyelvemen fejezhetem ki. Anyám szavát idegenben vagy a papíra bízom, vagy pedig megtartom magamban.

Ha egy másik távoli országban, sőt másik világrészen élő sorstársammal találkozom, beszédében és nézeteiben a jöttment hasonló nyugtalanságára, az eltévelyedett hasonló bódultságára ismerek rá. Minderről azonban nem beszélünk. A menekülttársakkal megosztjuk a falat kenyeret, a pohár bort s a légüresség miatti kábulatot; viszont az idegenbe jövetelünk legmélyebb okait és titkolt terveinket magunkba zárjuk. A megkötöttségtől való szabadulás örömét egyébként könnyen a fásult levertség váltja fel. Annak, amit szerencsének hittünk, nincs távlata, amely biztosítaná a fejlődésünket és átalakulásunkat. Mivel ez a helyzet statikus, egyik nap oktalan öröm tölt el bennünket, hogy már másnap megmagyarázhatatlan kétségbeesésbe csapjon át.

Az anyanyelvünkkel való együttélés a másként beszélő s ezáltal másképpen is gondolkodó környezetben már-már valamiféle sajátos illegális tevékenységgé alakul át. Otthon a valóság és az imaginárius világ legalább helyenként érintkezik, vagy időnként kereszteződik; idegenben ezt a két világot égisz érő fal választja el egymástól, nem tudnak egymásról, közöttük nincs semmilyen áramlás vagy kölcsönös csere. A szavak, amelyeket körülöttünk hallunk, nem visszhangoznak a pillanatnyilag bennünk kavargó gondolatokat és képeket. Ez az eltérés, különválás a magunk és a mások lényé között a szülőföldünkön is megvan, de nem ilyen véglegesen és meddőn. Otthon a megfogható és az elérhetetlen között mégis egyazon nyelvnek a szavai áramlanak. Az írás leghevesebb lendületében is meghalljuk a túloldalról érkező hangokat. Idegenben ilyen nem létezik. Személyesen és közösen is érintkeznek, de nem termékenyülnek meg. Az ilyen körülmények között csupán a lény és az üres semmiség közötti kimerítő dialógus létezhet, ami nem nekem való.

Minden embernek, különösképpen pedig az íróknak a szenvedélyessége már a születés pillanatával kezdődik: viszont attól a perctől számítva, amikor saját magunkat másmilyennek, különbnek tartjuk, már idegenek vagyunk. Ez a különbözőség még hangsúlyosabbá válik, megfelelő módon formálódik és

legalizálódik. Azzal, hogy írunk, elmélyítjük a többiektől való különválásunkat, ugyanakkor — mivel ezt a nyelv által tesszük — meg is szüntetjük. Rájövünk arra, hogy a nyelvi közösség révén egy egésznek a részei vagyunk. Mivel a közlés magasabb szintű és termékenyebb formái felé törekszünk, megfelelő magyarázatot találunk arra, hogy miért rendezetlen és feszült a viszonyunk a bennünket igazából körülvevőkkel szemben. Az állandó perlekedésnek és rejtőzködésnek ez a játéka drámaian és ösztönzőleg hat otthon, idegenben azonban reménytelenné válik, nem gazdagít bennünket.

Megtanultam, hogy amikor írok, elbújok az idegen tekintetek elől. Különösen kellemetlen azok szeme láttára írnom, akik tudják rólam, hogy ez a munkám: amikor kíváncsian rám néznek, úgy érzem, hogy a bensőmben kukucskálnak. Idegenben, a teljesen ismeretlen emberek előtt sokkal könnyebben szabadulok meg ettől a nyomástól, mint otthon... Megtörténik, hogy szégyenkezés nélkül írok nyilvános helyen, vonaton vagy váróteremben, a strandon vagy a kávéházak előtt. Nem fenyeget az a veszély, hogy a vállam fölött bárki is belekukucskál az írásomba, s akár egyetlen szót is elolvas: hű maradtam a cirill betűs íráshoz.

Mivel az írás az összes emberrel, de elsősorban a saját néptünkkel való közösségi kapcsolatteremtés egyik formája, ennek a szenvedélynek hódolva a messzi távolban idővel azt is bizonyítjuk, hogy hűek maradtunk ahhoz a környezethez, amelyet annak idején a megkönnyebbülés sóhajával hagytunk el. Minden érdemleges leírt oldal megszilárdítja annak a törzsnek a kohézióját, amelynek a nyelvén írunk. Testvéri kapcsolatba lépünk mindenkivel, élőkkel és holtakkal, azokkal is, akik nem olvasnak bennünket. A nyelv metafizikai szerepéről van szó: az olvasás csupán e nagy vállalkozás társadalmi dimenziója.

Az idegenben élő író mindig *valami mást* gondol és *valahogy másképpen* érez. A távolban élésnek a jó oldalát is megemlíthetjük: minden ember sorsverése némileg enyhül idegenben, valamennyivel kevésbé fáj az egyedüllét drámaisága, mint amikor otthon, a sajátjai között válik magányossá valaki. A gyökértelenséget nehezebb elviselni otthon, mint az idegenek között: aki mindenütt idegen, az valahogy megtalálja a helyét a messzi idegenben.

A lényegi idegenséget én továbbra is a legerősebben azok között érzem, akik a legközelebb állnak hozzám, azaz a szülőfalumban. A nagyvilágban levő idegenekkel kevésbé törődöm.

Kartag Nándor fordítása

Jovan Hristić

Phaedrusnak

Akarom, hogy tudd még ezt is, kedves Phaedrusom: egészen
Elkeserítő korban éltünk. A tragédiát
Komédiává tettük, a komédiát meg tragédiává.

Ám a valódi: a komolyság, a mértékletesség, a bölcs emelkedettség,
Az emelkedett bölcsesség számunkra elérhetetlen maradt. Valahol
A senkiföldjén voltunk, nem is mint magunk,

Nem is mint mások; mindig elmaradva pár lépésre
Attól, ami vagyunk, attól, ami lennünk kellene.

Ó, nagyszerű Phaedrus, ha majd sétálgatsz
A kiváló lelkekkel az Üdvözültek szigetén,
Említsd néha a mi nevünket is:

Hadd szálljon csengve hangzása a levegőben,
Legalább törjön az ég felé, melyet el nem ér soha,
Legalább beszélgetéseitekben pihenjen meg lelkünk.

Az újra meglátogatott Ithaka

Barátom, végül is el kell búcsúzni
Mindenik országtól, mely itt terebélyesedett ki e lámpafény alatt,
Mindattól, ami — ha újra fényt gyújtok — sötétben marad,
S attól is, ami másik fénnel érkezik majd, ha ezt leoltottam.

E hiábavaló fáradtság maradjon fáradtság örökre,
Míg én volt véremben buzgok, eldönteni végre,
Vajon győztem, vagy legyőztek-e.

Ó, vereség édes gyönyöre, bánata véletlen diadaloknak,
E négy fal között nem nyerhető semmi,
Marad az ember, üres marokkal.

A fények kihunynak, és asztalomról
Útrakelések kódéba vész a számos senkiföldje —
E tengeren
Első ízben mindegy, rejtezik-e alatta szárazföld,
Vagy csak nap, érintkezve a padló alatt
E halott nappal, mely naptalan és szünet híján való.

Brasnyó István fordításai

Aleksandar Sekulić

A hóhér mosolya

A hóhér nem kever süteményt
vértől csorgó véreshurkába
szemet fület vet

amikor pedig mosakszik
a száraz zuhany alatt
amikor fehér inget feszt
a kivégzettek zsírára
amikor cipőt fényesít
cigányzene sebes zsvijára
a hóhér kiruccanni kész

nekivág a hóhér a főutcának
megy a hóhér
és két kis angyal is
a gazfickóval tart

másnap pedig a munkahelyén van
kötelekkel és kampókkal
kampókkal és karikákkal
és horgokkal

és ülsz előtte
bőrfotelben
italt tölt
szívarral traktál
versekből szaval

mielőtt nyelvedre
csomót kötne
sebeid nyalja
Ó édes Jézus
elviselhetetlen pillanata
a hóhér gyöngédségének
mielőtt koponyád
a falhoz csapná

Brasnyó István fordítása

Dragan Velikić

Elégedettségünk tele

Lévéen, hogy Milosevic rezsimje az utcáról került hatalomra, érthető a világ aggodalma, hogy az ilyen rezsim csak a román forgatókönyv szerint távozik a hatalomról. Természetesen Belgrád könnyen Bukarestté válhat. Ezért a Nyugat kitart egy illúzió mellett, miszerint Milosevic egyik pillanatról a másikra Ceausescuból Iliescuvá vedlik át. Ezért támogatja a Nyugat ebben a pillanatban Milosevicet, tekintet nélkül annak a széles nyilvánosság előtt hozzá intézett éles hangú retorikájára.

Ellenfeleihez viszonyítva Milosevicnek van egy nagy előnye, lényegtelen, hogy a világ államfőiről vagy a hazai ellenzékről van-e szó. Őt nem korlátozza egyetlen általa irányított akció kötelezően pozitív kimenetele sem. Őt nem a pozitív eredmény „korrumpálta”, hanem a pusztá fennmaradás bármilyen áron. S ha valaki ilyen politikát folytat, akkor a manőverezési terület meglehetősen nagy, annál is inkább, mert a világ legalizálta azt az „evolúciót”, mely a kisszerű diktátorok fajtájából valók közül oly keveseknek adatott meg, az „evolúciót”, midőn a döggeselelyűből fehér galamb lesz. És még valami. Őt a tények semmire sem kötelezik. Annyiszor sikerült fennmaradnia pusztán azért, mert a világ félt a nála sokkal feketébb ördögök létezésétől. Emlékezzünk csak, hogy az egyetemista-demonstrációk idején, 1992 júniusában hogyan beszélt a Görögországgal kötendő konföderációról, megfelelően arról, hogy Szerbia és Görögország között létezik egy Makedónia is. Ezek után a kijelentések után világos lett, hogy Milosevic mindenekelőtt a józan ésszel való konföderációban szenved hiányt. De ezek mind csak trükkök voltak. Milosevic nem hisz a szavakban, amelyeket kimond, ő az ilyen helyzetekkel csak időt nyer, és felőri ellenfele erejét. Az egyik pillanatban ezzel a céllal teremtettem meg Vojislav Seselj is, az „ellenzékit”, aki, valahányszor Milosevicnek arra szüksége van, engedelmesen tercel. Milosevicnek az adott pillanatban a nacionalizmus jelzője, amiért a szerb ellenzék kezeskedik, és a kezére játszik, mindegy, hogy ez a nacionalizmus milyen mértékben volt csak taktika némely ellenzéki politikai pártok részéről a rezsime elleni harcban, és milyen mértékben valódi elkötelezettség. Talán ma Milosevic az az ördög, akit a világ politikusai jól ismernek, engedelmes daytoni diák, aki még azt is aláírta, amit nem is követeltek meg tőle. Ő ma a bábszínház ördöge, aki igencsak hajlandó az együttműködésre, amint teszi azt, kezeket a szívre, a kezdetektől fogva, valahányszor az ellenzékben olyan vezérek akadnak, akiket ki kellene még ismerni.

Érdekes a nyugati médiumoknak és államfőknek a szerb ellenzék soraiban lévő nacionalisták miatti aggodalma. Valóban érdemes lenne hallani legalább egy, a mai harmadik Jugoszlávia, Horvátország és Bosznia területéről való

politikus nevét, legyen az a rezsim vagy az ellenzék soraiból, akinek van olyan-amilyen hatalma ahhoz, hogy politikai platformját ne nacionalista alapokra építse. Az ebben a térségben élő emberek kozmopolitizmusa már régen az operettszerep szintjére süllyedt. A háborúban, amely a daytoni békével ért véget, az összes alapvető lábbal tiporták, a Tudman—Milosevic tengely nem szenvedett vereséget, az etnikai tisztogatást véghezvitték, és a világ ezt direktben legalizálta. A hazai színpadon még mindig a katona reflexe határozza meg a politikus retorikáját.

Mivégből kellett tíz napnak elmúlnia, hogy a belgrádi demonstrációk híre megjelenjen a CNN műsorában, ugyanakkor az összes ostobaság, ami az elmúlt években elhangzott a Balkán területén, rögtön eljutott a nézőkhöz? Miért aggódik jobban a *New York Times* némely egyetemista csoport nacionalizmusa miatt, mint Milosevic nacionalizmusa miatt? A belgrádi egyetemistákhoz intézett üzenetében miért kéri Lord Owen, hogy adjanak még egy lehetőséget Milosevicnek (az egyetemisták kifütyülték javaslatát)? Lamberto Dini olasz külügyminiszter, aki nemrég Belgrádban járt, retorikájával inkább emlékeztet valakire Milosevic „közszolgálatából”, mint diplomatára.

Az egyetemisták és Szerbia polgárainak a demonstrációja emlékeztet a Birnami erdő mozgásaira Shakespeare Macbethjéből. Mert, a boszorkány jóslata szerint, Macbethet akkor éri utol a végzete, amikor megmozdul a Birnami erdő.

A Macbethre való utalás Milosevic esetében nem annyira Macbeth miatt érvényes, inkább Lady Macbeth miatt. Mira Markovic, Slobodan Milosevic felesége egy középszerű szociológus, aki átlagos szemináriumi dolgozatokkal elérte, hogy állami pénzen orosz akadémiai tagságot vásároljon, tudós, aki már két éve próbálkozik azzal, hogy kínai negyedét hozzon létre Belgrádban, publicista, akinek a *Duga* magazin oldalain rendszeresen megjelenő naplóját horoszkópként olvassák, ami tévedhetetlenül megjósolja a rezsimhű szerb politikusok sorsát, író, akinek a könyvei több nyelven jelennek meg, természetesen a rezsim segítségével, koronás politikai partnere férjének.

A meggyöngyült Szocialista Pártnak idomítható ellenlábast kellett kapnia (itt is Tito lojális ellenlábásokat teremtő stratégiája működik), így Mira Markovic megalapította a Jugoszláv Egyesült Baloldalt (Jugoslovenska Udruzena Levica, rövidítve JUL), és hatalmas propagandával magához édesgette az ingatag választótömeget, melynek tagjai közt több feketebőrzés multú, sikeres üzletember is ott van. A helyi hatalmi szervek választásának második körében azonban a kudarc nemcsak Milosevic szocialistáit érte, hanem a JUL-t is: A hatalom nagy nyugtalansága a rezsim soraiban is egyes játékosok már a lehetséges menekülés szimptomáit mutatják, nyilvánosan kokettálva az egyetemistákkal és az ellenzékkel.

Amennyiben Milosevicnek sikerül a világ segítségével elfojtani a belgrádi és a szerbiai demonstrációkat, hatalma pedig egy csöppet sem csorbul, következő lépése Szerbia politikai színterén a fény kioltása lesz, aminek totális terror a következménye. Az elkövetkező öt évben Szerbia sötétségbe borul, befejeződik a középréteg elszegényítése, ami Jugoszlávia széthullásával és a horvátországi és boszniai háborúval kezdődött. Így továbbra is Milosevic rezsimje lesz a szerb nép vérképe.

Tehát könnyen megtörténhet, hogy beigazolódik a francia irodalom klasszikusának, Gustave Flaubert-nak a diagnózisa, miszerint „az emberek igen könnyen elhiszik, a nap dolga az, hogy a káposzta jól teremjen”.

Németh István

Primedba

Könyvbemutató volt a Körben.

Nehezen szántam rá magam, hogy elmenjek, az utóbbi időben otthontűlővé váltam, az évek meg minden, most mégis elmentem, talán elsősorban nem is a szerző iránti tiszteletből, mint inkább azért, hogy ezáltal, a megjelenéssel jómagam is lerójam a kegyeletet azok emléke előtt, akik a vak gyűlölet és a bosszú áldozataivá váltak a második világháború végén. Mert róluk ad hírt a bemutatásra kerülő könyv. Egy bácskai falu magyar lakosságának a kálváriájáról, kiirtásáról. Amiről ötven éven át itt megpisszeni se volt szabad. Utolért az utcán egy szószátyár ismerősöm, aki sietett tudomásomra hozni, hogy ő már ismeri a szóban forgó könyv tartalmát, neki semmi újat nem mond, a benne foltárt dolgokat régtől fogva tudja, mégpedig első kézből, a poklokat túlélő haverjaitól. Közlésében vagy talán csak abban, ahogy ezt közölte velem, a hangjában, volt valami fölháborító, egyenesen vérlázító. Nem is álltam meg, hogy azon nyomban ne vágjak vissza: hogy te hallottál azokról a szörnyű eseményekről, az egy dolog, az viszont egészen más minőség, hogy a könyv szerzője összegyűjtötte, megírta és megjelentette a teáltalad is sokszor hallott, de mind ez ideig mindnyájunk által elhallgatott bűntettek krónikáját. Persze, válaszolta, „ez minőségi különbség”, de az is „minőségi különbség”, hogy ma már kockázat nélkül ki lehet adni ilyen tartalmú könyvet. Aztán egész úton erről vitatkoztunk, s meglehetősen fölkaprikázva érkeztem meg a Körbe, a könyvbemutató színhelyére.

Már jócskán összeverődtek, az ülőhelyek java részét elfoglalták, itt, úgy látszik, lesz közönség, állapítottam meg magamban, pedig gyérülő könyvbemutatóink nemigen látogatottak, hallom másoktól, mert jómagam egyre ritkában fáradok el ilyen rendezvényekre. Tudom, annak idején a meghirdetett időpontot leginkább megtoldották még negyed- vagy fél órával, a rendezőség idegesen és szegyenkezve ki-be szaladgált, hátha beterelelhet, becsalogathat még valakit az utolsó pillanatban az utcáról, de közönséget kötéllal se lehetett fogni; ha nem vezényelték ki valamelyik iskola egy-két osztályát, pangott és kongott a terem, feszengett a meghívott vendég, a szerző pironkodott, és mentegetőzött a rendezőség. Ezúttal minden jel szerint lesz közönség, megtöltjük a termet zsúfolásig, máris szoros a hely, nyújtogatom a nyakam, kiket látok az ismerősök, barátok, az íróársak közül, hát nem nagyon akadnak, különösen az utóbbiak maradtak távol. A terem végében most veszem észre a hasonló rendezvényekről elmaradhatatlan cserkészcsapatot, rajtuk kívül egy szál fiatal sincs jelen, egyetlen középiskolás-korút nem tudok felfedezni a csupa ősz meg kopasz fejek erdejében, úgy látszik, a fiatalokat nem érdekli a „téma”, kivéve a kivezényelt cserkészeket.

Ők meg vihognak, cincognak, hangoskodnak, mint afféle fiatalok, tulajdonképpen azok is, fiatalok, sőt ahogy jobban szemügyre veszem őket, serdülőkorúaknak mondhatók, akik nemcsak hogy nem sokat hallhattak az itt ma este szőnyegre kerülő eseményekről, de akiket nem is nagyon érdekelheti mik történtek nagyapáik korában, jöllehet a szervezetük gondot fordít arra, hogy megismerjék a gyökereiket, múltjukat, erősödjön azonosságtudatuk, nemzettudatuk. Viselkedésük elárulja, hogy kényszerből vannak itt, azért, mert a csapatparancsnokuk kivezényelte őket, mint hallom, minden hasonló rendezvényre, hogy demonstrálják: vannak, léteznek, működnek. Jelenlétük afféle dekorációként hat, persze ha már itt vannak, ragadhat rájuk valami, s az még mindig jobb, ha együtt vannak a felnőttek társaságában, mint hogy kint lődörögnének az utcákon, vagy valami gyanús házibulikon mulatnák az idejüket.

Hét óra után öt percel bevonul a Kör vezetősége, maga előtt terelve egy jelentéktelen külsejű, kirívóan divatjamúlt öltözetű idős férfit, aki ijesztően vastag szemüvege mögül zavartan pislog szerteszét, feszélyezetten bólogat, és mosolyog jobbra-balra, mint aki máris hálás és meghatódott azért, hogy ilyen szép számban megjelentünk. De miután helyet foglal az asztalnál, s leveszi a szemüvegét, hogy megtörölje, egy egészen új arc, mondhatnám jellem, mutatkozik meg személyében: határozott és magabiztos, bátran állja a közönség fürkésző, feszült kíváncsiságtól átítatott tekintetét, valahogy olyan, egész lényéből az árad, mint aki igaza s ártatlansága szilárd tudatában várja a bíró fejvesztő ítéletét.

A háttam mögött, a terem végében a sihederek nyugtalanzkodnak, nem is csoda, szinte már teljesen a falhoz szorítjuk őket, nagyon szoros a hely, szinte egy tűt se lehetne leejteni, a Kör vezetősége igazán meg lehet elégedve. Talán épp ezen fölbuzdulva, a meghívott vendég, a bemutatásra kerülő könyv szerzője feje felett, mint egy lebegő, otromba korona, megjelenik a közismert, kartondoboz persely, amely arra hivatott, hogy magába fogadja a Kör támogatására szánt önkéntes adományokat. A Kör „jópofa” pénztárosa természetesen figyelmeztetésnek szánta a perselyfelmutatást, néhányan mégis felmordulnak, valaki odakiáltja: „Gyuszikám, ne ezzel kezdjük, jó?!” „Igazad van, de hát csak úgy...” — heherész a perselykezelő, s egy lendületes mozdulattal a dobozt az asztal közepére teszi, pont a szerző elé, elbarikádozva vele a vendéget; így a hátsó sorokból, ahol jómagam is szorongok, már csak a feje búbja látható. Vagy még az se; a feje felett függő körte fényét a fényesre suvickolt tar koponya ugyanis tükrölként veri vissza.

Megmagyarázhatatlan okok miatt és teljesen indokolatlanul (talán bevett szokásból) vártak még vagy tíz percet, majd a Kör elnöke üdvözölte a vendégeket és a megjelenteket, néhány szóban ismertette az est programját, amit különben a bejáratnál mindenki megkapott, majd felkérte a szerzőt, ismertesse, mondja el, hogyan született meg egyedülálló s máris rendhagyónak mondható könyve.

A szerző ültéből fölemelkedett, s a házigazda felé fordulva megszólalt: „Rendkívül nehéz feladat elé állítottak itt engem ma este.” Minden szem reászegeződött. Ez innen, a hátsó sorokból is „látható” volt; érezhető abból a feszült figyelemből, amely betöltötte a termet. Hiszen a cserkészcsapatot leszámítva azért jöttünk el mindnyájan, hogy meghallgassuk, hogyan született meg az a könyv, amelynek a megjelenését ötven éve hiába vártuk. Ki ez az ember, aki sokunk helyett, tehát az úgynevezett hivatottak, írók, újságírók helyett megkísérelte kimondani azt, amit a hatalom a közelmúltig minden eszközzel igyekezett az egész világgal elfelejtetni.

Most döbbsentem rá, ezen a könyvbemutatón, ezen az estén, hogy ez majdnem sikerült is a gyilkosoknak, illetve azoknak, akik a szörnyűségek eltitkolásával cinkosságot vállaltak a gonosztettek elkövetőivel.

Mert ahogy araszoltunk előre az időben, bizony egyre inkább lankadni kezdett a hallgatóság figyelme. Persze ez más hasonló rendezvényeken is tapasztalható, de itt, ahol — már a műsor alatt kiderült — a közönség zöme az egykori áldozatok rokonaiból, hozzátartozóiból vagy a meghurcoltak túlélőiből tevődött össze, nem kerülhet sor olyasmire, ami a figyelmet már-már bosszantóan megosztja. Előbb csak feszengeni kezdtek néhányan, nyikorgatták maguk alatt a széket, főlösképpen sokat krahácsoltak, olyan is akadt, aki már az első tíz percben elhagyta a termet, hangosan, elnyújtva ásítotak, a fegyelemre nevelt cserkészcsapat röhicsélt, mindezen megütközve már én sem az előadást követtem, hanem azon kezdtem magamban morfondírozni, valójában mi is ama mondásnak, már-már szent fogadalomnak a valódi értelme, mely szerint a bűnösöknek megbocsátunk, de a gonosztetteket nem szabad elfelejteni. Vagy úgy vagyunk ezzel itt mindnyájan, legalábbis a jelenlevők zöme, mindazok, akik most izegnek-mozognak a helyükön, pusmogznak, ásítognak, krákognak, mint ama szószátyár ismerősöm: annyszor hallottuk ezeket a történeteket, hogy egy kicsit unjuk már őket, belefásultunk, s hogy most végre, annyi évtized után a nyilvánosság előtt is föltárhadjuk, kimondhatjuk, saját magunk számára se hatnak többé a döbbenet erejével, a kegyeletadás méltóságával, az elégtételszerzés torokfojtogató üdvösségével. Hogy azok, akik eddig, mind ez ideig egy hétpecsétetes titok őrzői voltak, most a titkot őrző pecsét váratlan feltörése után mintha egy súlyos teherterheléstől szabadultak volna meg hirtelen, egy rájuk nehezedő súlyos teherből, s egyszeriben föllelegeztek: végre levethetik gyászukat! Végre eltemethetik és most már el is feledhetik halottaikat.

Pedig nem egészen így volt, még akkor sem, ha a hallgatóság figyelme az előadás vége felé már annyira megoszlott és fellazult, hogy az egész terem hangulata inkább hasonlított egy vidám, zsongó társalgóra, mintsem egy fölöttébb komoly rendezvényre. Mert miután jó másfél óra elteltével (kissé csakugyan hosszúra nyúlt az előadás) befejeződött a műsor hivatalos része, az első sorokból fölemelkedett egy idős asszony, aki pusztán megjelenésével, egyetlen figyelmet s fegyelmet parancsoló intésével, mint az Úr a háborgó tengert, lecsillapította a már jócskán türelmét vesztett hallgatóságot. Úgy állt meg a közönség felé fordulva, mint akinek mindenki számára mulhatatlanul fontos bejelenteni valója van. Tartásában, tekintetében szelíd fegyelmeiben volt valami magával ragadó, már-már lenyűgöző: aki így tud megállni az emberek előtt, annak valóban fontos közölni valója van. Talán épp egy ítélet kihirdetése. Ez az ítélet azonban nem lesz lesújtó, az asszony szelíd, türelmes mosolya nem ezt sugallja. Valahogy mégis a szorongás uralkodott el rajtunk. Talán megtróni készül bennünket az előadás alatt tanúsított nem éppen ide illő viselkedésünk miatt?

Tizenegy éves voltam, kezdte nyugodt hangon, amikor elüldöztek bennünket a falunkból. Jobban mondván elhajtottak, mint a barmokat. Azokat, akiknek megkegyelmezték. Gyerekeket, időseket, nőket. Édesapámat a szemem láttára gyilkolták meg. Nem megölték, hanem meggyilkolták, lemészárolták. Nem részletezem hogyan, a kifejezés önmagában is sejteti.

Egész este hasonló történeteket hallottunk a könyv szerzőjétől, aki hallomásból, összegyűjtött adatok alapján írta meg „véres krónikáját”, most azonban a szemtanúk, a túlélők egyike szólalt meg. S ez valahogy egyszeriben a delej erejével hatott ránk. A zömök, gömbölyded asszonyságnak már az első mondata szíven ütött bennünket: „Tizenegy éves voltam, amikor elüldöztek bennünket a falunkból.” Ezt mondta, nyugodt hangon, ő maga is a megtestesült nyugalom volt, de ami talán mindnyájunk számára ennél is megkapóbb, az a mondataiból s az arcáról sugárzó derű volt. Persze nem a hétköznapi jókedv

derűje volt ez, hanem a napfényben fürdő folyóké, erdőké, hegyeké és völgyeké, a tavaszi rétek derűje. Azoké, akik legyőzték a bűnt, a sötétséget, a véglegesnek tűnő téli fagyokat, akik legyőztek minden szenvedést és megaláztatást, azoké, akiknek volt erejük kiűzni a szívükből a bosszúvágyat. Talán épp ennek az erőnek a derűje áradt belőle és szavaiból. Ennek a varázslatnak a titkát persze senki se tudta ott megfejtetni, viszont az hallható volt, hogy míg ő beszélt, a terem végében még a cserkészcsapat se pisszent meg. És ami csakugyan ritkán fordul elő hasonló rendezvényeken, alkalmakkor, története végét szinte már az egész terem állva hallgatta. S az egészben az volt a meglepő, hogy észre se vettük, mikor álltunk fel. Nem hogy jobban halljuk; az egyenesített fel bennünket, amit mondott.

Évtizedek multán — folytatta, s ezt már a hátsó sorokban a cserkészek is állva, az egész terem pedig visszafojtott lélegzettel hallgatta —, egy csütörtöki napon, épp hetipiac volt, a véres események után először tértem vissza a szülőfalumba. Még aznap megtudtam, hogy ez volt egyben az utolsó hazalátogatásom is.

(Még remegett bennünk az imént átélt izgalom vagy fölháborodás: a láger, ahová a falu életben maradt, életben hagyott lakosságát deportálták, egyik betegesen kegyetlen óra a tizenegy éves kislányt, hősnőnkét, rajtakapta, amint a ház kertjében, ahová „beszállásolták” őket, a hó alól, a fagyos földből egy szem, kint elejtett burgonyát kapart ki, hogy az éhségét csillapítsa vele. Az ór abban a pillanatban termett ott, amikor a zsákmányát, az egy szem krumplit a kislány már a markában szorongatta, de a kaparás helye, a sárral elkeveredett hó világosan mutatta, honnan került kezébe a „bűnjel”).

Az ór a nyakánál fogva, jéghideg, csontos ujjjaival ragadta meg a halálra rémült kislányt.

— Tudod-e, mit csináltál? — Mint a vízfolyás, úgy beszélt magyarul; nem igaz, hogy az édesanyja nem magyar volt.

— Nem tudom — válaszolta a kislány.

— Nem tudod? Majd én megmondom: megdézsmáltad a népvagyont!

Ezt a „népvagyont” még a kitelepített németek hagyták itt maguk után; a krumplit ugyan fölszedték, de mindig visszamaradt valami, ezt „böngészték” a táboriakók, hogy éhségüket csillapítsák.

— Ezért most — mondta az ór — két óra hosszát fogsz állni a pincében.

Ez az enyhébb büntetések közé tartozott; nem is számított volna annak, ha a pincét nem öntötte volna el a víz; ebbe állították bele az áldozatot, a térdig érő, dermesztően hideg vízbe, két óra hosszára, akár egy szem, a fagyos földből kikapart krumpliért is, ötvenes kortól fölfele...)

Csütörtök volt, hetipiac — folytatta az asszony —, s mert a községházán volt dolgom, át kellett magamat törmöm a tér sűrű forgalmán. Úgy éreztem magam, mint akit meztelenre vetkőztettek, s ezer kíváncsi szempár kísér a veszőhelyre. Valójában föl se tűntem senkinek. Alig hiszem, hogy bárki is fölsimert volna. Tizenegy évesként hajtottak el innen, s közben több mint negyven esztendő telt el. A községházán, az anyakönyvi hivatalban egy nálam jóval idősebb, nyugdíj előtt álló tisztviselő fogadott. Előadtam jövedelem célját.

— Mikor vesztette el az édesapját? — kérdezte az idős anyakönyvvezető.

— Ezerkilencszáznegyvennégy november 3-án.

Rám nézett, tetőtől talpig végigmért.

— Nálunk halt meg az édesapja?

— Igen.

Tett-vett az asztalán, borostyánszipkáját odaütögette a hamutartó pereméhez. Hümmögött.

— Maga magyar? — nézett rám újból.

— Az vagyok.

— Az édesapja is az volt?

— Igen.

Megint hümmögött egy darabig, de látszott rajta, nem azért, mert másutt jár a gondolata, inkább talán ilyen hümmögős természete lehetett.

— Szóval magyar? — kérdezte újból, de úgy, mint aki ennek semmi különösebb jelentőséget nem tulajdonít.

— Igen, magyar vagyok.

— Mikor is történt a haláleset?

Megismételtem.

— Egy kicsit bajos lesz — mondta, de úgy, olyan hangon, mint aki maga sem egészen biztos a dolgában. — Mert azok az anyakönyvek... Na de azért vagyunk itt, hogy utánanézzünk, nem igaz? — Kedélyeskedett, majd barátságosan rám mosolygott: — Még ebben a hónapban. Aztán... elég volt. Elég volt itt penészedni negyven éven át. Megyünk le a Tiszára...

Nem lehetett benne semmi előre megfontolt gonosz szándék, amikor a Tiszát említette, mégis belém nyilallt valami, valami a hátam közepébe, egyenesen a gerincembe, s szerettem volna kifordulni az irodájából. A Tiszán úsztatták le apám fölkoncolt holttestét...

Épp akkor kínált meg helyet az öregúr. Talán az utolsó pillanatban: előbb megfogózkodtam, majd leroskadtam a székre.

Ő nehézkesen föltápászkodott, s fürkészni kezdte a polcon a csíkos gerincű, nagy anyakönyveket. Örömében szinte fölkiáltott:

— Aha, megvan, mégiscsak szerencséje lesz.

Kihúzott egyet, ledobta maga elé az asztalra.

— A megboldogult tehát kilencszázhármass születésű...

— Igen.

— Hogy mondta: Vastag József?

— Jónás. Vastag Jónás.

— Igen, itt van, máris megvan! — lelkesedett már-már a saját ügyességén, hogy a könyvet épp ott ütötte fel, ahol Vastag Jónás neve állt. — Tehát: Vastag Jónás, született ezerkilencszázhárom május 9-én, apja neve Ágoston, anyja neve Verona...

— Igen, ő az.

— De! — vezette az ujját az elsárgult árkuslapon, majd megütközve rám emelte tekintetét: — De az „út végén” nincs semmi *primedba*!

Azt, hogy az „út végén” erősebben megnyomta, mintha valaminek a lényegét szeretne volna kifejezni, jöllehet azonnal világossá vált előttem, miről van szó. Az „út végén”, azaz az elhalálzási rovatban semmi bejegyzés, vagy ahogy az anyakönyvvezető kifejezte magát, eléggé szokatlan módon — *primedba*.

Az egész beszélgetés szerb nyelven folyt, ez a kifejezés, a *primedba* mégis idegenül hatott, mintha a szerb szavak közé valahonnan hirtelen egy ismeretlen nyelv szava tolakodott volna. Mégsem ebből származott, hogy végül is dologmívelőzetlenül hagytam el az irodát.

Mint ahogy apám halálának a nyomát a nagykönyvben az anyakönyvvezető a legjobb akarata ellenére sem találta meg, mert a kivégzett, lemészárolt áldozatok nevét sehova se jegyezték be, az öregúr, mint hasonló esetekben általában, azt tanácsolta, nyilvánítsa édesapámat a család megholtá, miután ő, az anyakönyvvezető készségesen kiállítja részünkre apánk halotti levelét. Hiszen

ezt kötelessége is lesz megtenni. De addig — tárta szét a karját — nem tehetünk semmit. Hiszen az anyakönyv szerint Vastag Jónás még életben van, az elhalálozási rovat üresen áll, minden *primedba* nélkül.

Néha az ember akarata ellenére megbocsáthatatlanul udvariatlan tud lenni, miként én is ott, szülőfalum anyakönyvi hivatalában, azzal a csakugyan kedves, udvarias, szolgálatkész, nyugdíjazása előtt álló tisztviselővel. Mert fölálltam, s köszönet s köszönés nélkül kifordultam az irodából. Jobban mondva kitámolyogtam.

Soha nem érzett keserűség szorongatta a torkomat: itt gyilkolták le édesapámat, épp ennek a községházának az udvarán, itt, ezen az ezerszer átkozott helyen, ötven méterre az anyakönyvektől, mégse volt elegendő negyven esztendő, hogy bevezessék abba a rohadt anyakönyvbe: meghalt (kivégezték) ezerkilencszáznegyvennégy november 3-án. Az elhalálozási rovat még ma is üresen áll — *primedba* nélkül. Nem is tudom, hogy törtém át magam a piaci sokadalmon, csak arra emlékszem, hogy egy hozzám hasonló korú asszony szegődött mellém s megkérdezte, segíthet-e.

— Miért? — néztem rá.

— Látom, hogy...

— Nem, nem, köszönöm, nincs semmi bajom.

— Nagyon sáppadt, meg olyan... gondoltam.

— Meghalt az apám — mondtam, csak hogy lerázzam magamról a jóasszonyt.

De ő nem tágitott.

— Hány éves volt az édesapja? — kérdezte, s belém karolt.

— Negyvenegy.

Az asszony hirtelen eleresztette a karomat, mint aki rádöbben: ez fejben nem egészen tiszta.

— Hát nem most veszítette el szegényt? — lassította le a lépteit, mint aki le akar maradni tőlem.

— Nem, dehogy, még negyvennégyben, de most tudtam meg, hogy mégsem.

Ez már túl sok lehetett számára, legyintve otthagyott. Még hallottam, hogy félhangosan méltatlankodik: — Mik vannak, mik vannak!...

Ezzel be is fejezte a történetet, de egy percig még állva maradt, körülhordta rajtunk fájdalomtól átitatott szelíd tekintetét, mint aki vérző sebére tőlünk vár gyógyírt.

Viszont a hallgatóság mozgolódni, pusmogni és szedelőzködni kezdett, jöllehet a rendezőség még be sem jelentette az előadás végét, s amikor ezt végre megtette, már csak azok maradtak a teremben, akik megvásárolták a bemutatott könyvet, hogy dedikáltassák a szerzővel.

Volt az estnek egy komikus mozzanata is, amikor a Kör szeleburdiságra hajlamos pénztárnoka fölnyitotta a kartondoboz perselyt, hogy kirázza belőle az est szokatlanul népes közönségének önkéntes adományát. De hiába rázta, mindössze egy papír ötös hullott ki belőle. A gyűrött bankjegyet meglobogtatta az emberek feje felett:

— Ez még a főlszolgálódó zsíros kenyér árát se futja!

Mire, szószátyár ismerősöm szavajárásával élve, kitört a röhej. A főlszolgáltatásra szánt zsíros kenyeret a hozzá való borocskával már csak néhányan vártuk meg.

David Albahari—Jasmina Lekić

Mese a lassú elmúlásról

David Albahari, az év regényéért járó idei NIN-díj nyertese (*Mamac — Csalétek*) 1948-ban született Pécben. A szülővárosban eltöltött gyermekkorának álmai és valósága, majd Cuprija és Zimony világa metaforikusan olvasandó két könyvében, a *Porodico vreme* (Családi idő, 1973) c. elbeszéléskötetében és a *Sudija Dimitrijevic* (Dimitrijevic bíró, 1978) c. regényében. A rock és az irodalom már tanulmányai folyamán meghatározza Albaharinak az alternatív mozgalmak és a művészi szabadság iránti tartós elkötelezettségét. Soha nincs állandó munkaviszonyban, a nyolcvanas években ő az egyik legkiemelkedőbb egyénisége a belgrádi művelődési és művészeti színtérnek. A rockegyüttesekkel való együttműködése specifikus — albaharis — pecsétet nyomott a zágrábi és a belgrádi újhullám arculatára, a *Knjizevni recben* való többéves művészeti közreműködése pedig a fiatal prózairók egy nagyobb csoportjának a vezérévé avatta. A modern világirodalmi elbeszélésantológia, melyet Albahari szerkesztett, csak igazolta tekintélyét az angolszász rövidtörténet promóciójában, valamint a szerb rövidtörténet hírnevének az öregbítése terén.

Jugoszlávia széthullásának előestéjén Albahari Jugoszlávia Zsidó Hitközségei Szövetségének az elnöke lesz, ami szükségszerűen a politikai nyilvánosság gócpontjába helyezi, ahol eddig csak különféle petíciók aláírójaként, egyben a szerb PEN többszörös titkárának a minőségében jelent meg. Leon Kojennal, Dinko Gojkovictyal, Ivan Vejvoddal, Predrag Markovictyal és még húsz aláíróval a Demokrata Fórum megalapítója, de tagja annak a csoportnak is, amely a napi politikában csatlóva elsőként vált ki a Fórumból. E két tapasztalat idézi elő, hogy az első háborús években még inkább visszavonul a közéletből, anyja halála után pedig, az 1994-es évben, áttelepül Kanadába, ahol ma is él. Két gyermek, Nathan és Rebeka édesapja.

— *Van még valami melodramatikus is abban, amennyiben maga is így gondolja, hogy most — a NIN-díj miatt hosszabb távollét után visszatér hazájába, Belgrádba. Valójában a hír hallatán támadt érzésekről kérdezem...*

— Vegyes érzelmekkel fogadtam a NIN-díj híret, volt ebben hitetlenkedés, közhöz, öröm és fájdalom. Hitetlenkedés azért, mert azt hittem, hogy a zsűri más szerzőket fog előnyben részesíteni, akiknek a legújabb könyveit még nem olvastam, de prózájukat rendkívül nagyra becsülöm; közhöz azért, mert meggyőződése, hogy az írónak nem kell törődnie a díjakkal, s még kevésbé írjon azok miatt; mégis öröm, mert az én regényem kapta azt a díjat, amelynek mindig is megkülönböztetett tekintélye és jelentősége volt, s végül fájdalom — egyszerűen hirtelen ráébredtem, hogy valahol egészen máshol vagyok. Ne higgye, hogy ezt nem tudtam már előbb is, de a díj hírére élesen és elevenbe vágóan belém nyilallt a gondolat, s ez fáj.

— A díjat az édesanyjának szentelt *Mamac* (Csalétek) című regényért kapta. „Honnan is kezdjem”, mondja ő, amit emlékeinek s persze az Ön egykori meg ugye a mai kanadai életének az árnyalt leírása követ. A könyv olvasmányos, egy szuszra el lehet olvasni. Mégis hogyan lett megalkotva: kínnal, szomorúsággal, megkönnyebbüléssel?

— Amikor hosszabb prózai alkotásokat írok, arra törekszem, hogy mindennap írjak egy keveset, nem többet egy-két oldalnál, s így négy-öt hónap alatt például százoldalas könyvet kapok. Az elkövetkező hónapok folyamán, számtalan újraolvasás során megpróbálok kijavítani mindent, amit ki tudok javítani, hogy így a szöveg pontosan azt a gördülékenységet kapja meg, ami lehetővé teszi, ahogy Ön mondja, az egy szuszra való elolvasást. A munkának ez a része valójában nehezebb, mint az első, mert ilyenkor olyan érzésem van, hogy minden szót kézbe veszek, körbetapogatok, és meggyőződöm róla, hogy a megfelelő helyen áll-e. Tehát ez a könyv is kínlódva született, őszintén szólva a könyvek többsége így keletkezik, de a megkönnyebbülés érzése nélkül. Amikor befejeztem, nem éreztem megnyugvást — mint ahogy reméltem —, hanem úgy éreztem, még sohasem sülyedtem mélyebbre.

— „Vannak szálak, amelyek összekötik az embert a félbetört pillanatokkal, amikor a lélek elernyed, s az élet azután már csak gombolyodik, mint a fonal az orsóról, míg a végéhez nem ér...” — írta Ön a „Csalétek”-ben a halálról beszélve, ami sokkal előbb kezdődik, mint ahogy valójában eljön. Az egész regény, ha nem tévedek, erről szól?

— Bizonyos értelemben a „Csalétek”, mint sok más könyvem, mese a lassú elmúlásról. Lehet, hogy az életről mint elmúlásról. Szó sincs halálközponthuságról vagy éppen halálfelelemről, inkább a törekvésről, hogy feltárjam az értelmet, amely valójában megszabadít tőle. Lehet, hogy ez hiábavaló munka, tekintettel arra, hogy senki sem szabadulhat meg ténylegesen a haláltól, de én valójában boldog vagyok, hogy még nem találtam rá a válaszra. Mert ennek köszönhetően továbbra is próbálkozom az írással.

— A dolgok természetéből eredően az Ön apja is megjelenik a „Csalétek” egyik hőseként, noha még 1988-ban neki szentelte a „Cink” című regényt. Akkor, amikor az első elment. Mivel, természetesen a szereteten kívül, magyarázná azt a szükségletet, hogy a legközelebbi hozzátartozóiról s így persze közvetlenül önmagáról is írjon?

— Amikor a legközelebbi hozzátartozók nincsenek már többé, mint ahogyan valahol a „Csalétek”-ben is mondom, akkor fogjuk föl, milyen keveset tudunk róluk. Amikor arra a sok értelmetlenségre gondolok, amiket a különféle személyekről, jórészt színészekről, rockcsillagokról és politikusokról tudok, és amikor arra gondolok, valójában mennyi mindent nem tudok azokról, akik valóban hozzám tartoztak, szinte elszégyellem magam. S ők számomra sokkal fontosabbak voltak, és most is azok, mint bármiféle közéleti személyiségek. Így róluk számomra a hiba beismerését jelenti, s tiszteletadást azért, amik valójában voltak.

— Valahol a „Csalétek” végén azt mondja: „Többé nem volt hazám, anya nélkül maradtam, még csak az volt hátra, hogy a nyelv is szétmorzsolódjon, és semmi nélkül maradjak. Akkor elutaztam”. A valós életben hogyan lehetett ilyen döntést hozni és elmenni Jugoszláviából a világ másik végébe, Calgaryba? Különben miért éppen oda?

— Egészen véletlenül érkeztem Calgaryba, mert az ottani egyetemről meghívást kaptam, hogy töltsék ott egy esztendődt ún. „ott-tartózkodó íróként”. Az alatt az idő alatt megszerettük ezt a várost — a hó és a jég ellenére, és a „cowboykultúra” ellenére —, és úgy döntöttünk, maradunk még egy ideig. Azt

is mondhatnám, nem én döntöttem az eltávozásról, hanem a döntés választott ki engem.

— „Eltávozásának drámáját” remekül írta le a „Hőember”-ben (Snezni covci), abban a regényben, amely az elmúlt évben szintén a NIN-díjra esélyesek egyike volt. Még akkor olvastam, és azt kérdeztem magamtól, eszébe jutott-e valaha, hogy a kanadai évek talán egyben életének a legszebb évei voltak...

— A „Hőember”-ben az amerikai és az európai kultúra kibékíthetetlen különbözősége foglalkoztatott, akárcsak annak a lehetetlen volta, hogy valóban eltávolodhassak a szerbiai valóságtól. De — más értelemben — önnek igaza van: íróként talán ezek a legszebb éveim, mert először kerültem abba a helyzetbe, hogy teljes egészében magam rendelkezem a saját időmmel. Ha valami itt tart, hát éppen ez az. De ha eltekintek az írástól, akkor életem legszebb évei mégis azok, amelyek már elmúltak, abban az országban, amely nincs többé.

— Ezt azért is kérdezem Öntől, mert noha barakkban lakott, mégis, amint azt gyakran hangsúlyozza utolsó regényeiben, Ön ott egészen máshogyan élt, mint mi, akik itt maradtunk...

— Ez pontosan így van, de ez nem jelenti azt, hogy a látszatra valószerűtlenül nyugodt életben nincsenek problémák. Egy év után, mint „ott-tartozózkodó író” azt mondtam kanadai ismerőseimnek, hogy itt szándékozom maradni, amit jóindulatúan fogadtak. De amikor azt mondtam, arra törekszem, hogy megmaradjak annak, ami mindig is voltam, vagyis: szabad író, fejüket ingatták, és nyíltan a szemembe mondták, bolond vagyok. Nem állítom párhuzamba az ottani és az itteni helyzetet, inkább megpróbálom hangsúlyozni, hogy a választás jogáról van szó. Én, hogy úgy mondjam, néhány válságos évet ledolgoztam odahaza, s akkor megértettem: amennyiben írni akarok, el kell mennem innen egy időre. Senki sem adhatja vissza nekünk azokat az éveket, amelyeket elnyeltek ezek vagy azok a mihasznák, s ha egyszer az író elmulaszt leírni valamit, azt már soha többé meg nem ismételheti. Elmentem, hogy írjak, de higgye el, az én itteni életem éppen úgy teli van mindennapi gondokkal, mint az otthoni volt. Egyedül csak a politika nyomása alól szabadultam föl — kicsinyes vagy zseniális — mindegy, s ez mint írónak a legfontosabb volt.

— Az írással (vagy a nyelvvel, ami, Ön is gyakran hangsúlyozza, a rögeszméje) gyógyította a nosztalgiát, annyira nyilvánvaló ez. Vajon az írás az Ön számára a terápia egyetlen módja, annál is inkább, mert hajlamos az önmagáról való mesélésre?

— Inkább azt mondanám, hogy az írással a nosztalgia érkezését akadályoztam meg. Tekintet nélkül arra, hogyan szólnak a hőseimről írt történetek, én nem vagyok nosztalgikus. Itt sok nosztalgizáló emberrel találkoztam, akik hatalmas energiát fordítanak arra, hogy létrehozzanak egy zugot, amit teljesen megtölt az „otthoni”. Egész életükben, mint sokan közülünk, a Nyugat után vágyakoztak, ám amikor Nyugatra jöttek, át akarták alakítani azt valami olyanná, mint amit a hátuk mögött hagytak. Ebben az értelemben az írás számomra preventív terápia — nem lehetek nosztalgikus, amikor az egyetlen, ami valóban az enyém, magammal vittem.

— Ön kisregényt ír, „intenzív kisregényt”, amint azt egyszer említette, olyan száz oldal körüli, ami éppen a mai olvasó türelme szerint való. Úgy kell-e ezt érteni, mint egyfajta korszerűségletre való ráérzést, vagy inkább keserű beismerésre ez annak, hogy nagyobb vállalkozásra nincs felkészülve, vagy egyszerűen szerzői affinitásról van szó?

— Nem vagyok biztos abban, hogy a rövidre fogott regény korunk igazi jellemzője. Előbb hiszem azt, hogy a századvéget hatalmas, szerteágazó, olykor mimikriszerűen rejtőzködő regények jellemzik. Az én elbeszélői lendületem száz oldal után egyszerűen lelohad. Különben is, ha közben nem mondtam volna el, ami mondanivalóm van, akkor ezt nem fogom elmondani ezerszáz oldalon sem.

— *Ezzel kapcsolatban nagyon szomorúan hangzik az a „Ha tudnék írni”, mellyel sok mondata kezdődik a „Csalétek”-ben. Persze nem erről van szó. Mindenféle találgatás helyett kérem, mondja el, valójában miért ragaszkodott ennyire ehhez a majdhogynem jelmondatyszerű fordulathoz.*

— Ez a mondat csak része az elbeszélői stratégiának, illetve egyik módja annak, hogy a szerző elhatárolja magát alakjaitól. A „Rövid könyv” (*Kratka knjiga*) hőse egy olyan könyvet ír, amely sohasem jut el az olvasóhoz, a „Hőember” hőse képtelen megírni saját könyvét; a „Csalétek” hősének már a keze ügyében van a könyv, jobban mondva: a fejében és a fülében, de képtelen leírni. Ő, ez az utolsó hős, a nyelv után áhitozik, de a nyelvnek persze az egészen mindegy. A hősök mindegyike második személyű tehetetlenséget tükröz. Tekintettel arra, hogy nekem mégis sikerül megírnom a saját könyveimet, feltételezem, hogy egyik sem én vagyok.

— *Mit mondana: milyen mértékben változtatta meg Önt Észak-Kanada csendje és elszigeteltsége a vágyakat illetően, a dolgok megítélésében és az érzelmek terén?*

— Én valójában nem is élek olyan messzi északon, hanem itt azért van hideg, mert Calgaryt, akárcsak Kanada legnagyobb részét, semmi sem védi az Északi-sarkról érkező hideg levegőtől. Am lehet, hogy ez a hideg — mínusz negyvenre is lesüllyed — járult hozzá ahhoz, hogy világosabban lássak egyes dolgokat. Nyugodtabb vagyok itt, realisabban élek, mint bármikor az életben, annak alapján ítélem meg a dolgokat, amik valójában, s nem annak alapján, amik lehetnének. S ami a legfontosabb, megtanultam, hogy az érzéseket megőrizsem a magam és a családom számára, s ne pazaroljam el őket, mintha kimeríthetetlenek lennének. Még abban is megbizonyosodtam, hogy az én igazi álomom továbbra is az, hogy zen-kertész legyek...

— *Várjuk Belgrádba jövetelét, hogy átvegye a NIN-díjat. Ön bizonyára tudja, hogy ez most mégis egy másilyn ország és másilyn város. A mi lázadásunkról jórészt értesülhetett a tájékoztatási eszközökből. Mit gondol tehát — mert a távolból szemlélt kép mindig jóval drámaibb —, mit talál itt, mit lát, hall és él át?*

— Amennyiben hazautazásom megvalósul, mindenképpen akkor szeretnék menni, amikor „a láma és a dühöngés” véget ér. Más szavakkal: semmit sem várok el, hanem tudom, hogy eljövök a városba, Belgrádba, amely végül szellemileg megújult, és amely szemmel láthatóan hamarosan újból az lesz, ami ötven évvel ezelőtt volt — Európa egyik legizgalmasabb városa. Túlzás nélkül mondhatom ezt, olyan város lesz, amelyben a művész fellelkesülve alkothat.

— *Az irodalmi körök és a régi barátok, reméljük, örülni fognak az Ön díjának és látogatásának. Kinek és minek örül a legjobban Ön?*

— Én zimonyi vagyok, s a barátokkal és ismerősökkel való örömteli találkozás után leginkább a Duna-parti sétáknak örülök. Ott, a folyó mellett írtam meg magamban a legtöbb történetemet. Remélem, sikerül rátalálnom azokra a helyekre, s hogy azok változatlanok maradtak.

— *Terjedelmes fordítói munkájával — az angol, amerikai és ausztrál írók átültetésével — sokat tett azért, hogy a Nyugat szelleme, különösen a rockkultúra elismert helyre kerüljön Jugoszláviában. Mi vonzotta ehhez Önt annyira?*

— Semmi más azon a meggyőződésen kívül, hogy ez a világ mindannyiunk számára egységes, és hogy nekünk — különösen az íróknak — könnyebb és jobb lesz, amennyiben tudunk arról, mit és hogyan csinálnak a többiek. Mindig azt tartottam, hogy annak, aki bármi oknál fogva bezárkózik a saját örökségébe, csak veszténivalója van. Ezenkívül továbbra is hiszem, hogy a rock and roll a legjelentősebb kulturális jelensége szerencsétlen századunk második felének, és büszke vagyok, ha sikerült legalább egy keveset hozzájárulnom ahhoz, hogy a mi kultúránknak is részévé váljon.

— Szándékában van-e most, amikor Jugoszláviában mégis változik valami, véglegesen is hazatérni, s akkor várható-e az Ön új regénye, például „a visszatérés drámájáról”?

— Az én elhatározásom, mint már említettem, nem a politikai történéseken múlott, hanem azon a vágyon, hogy hátramaradt időmet írásra használjam fel. Sok írónk, még az ún. békeidőben is hosszabb időre távol maradt hazánktól, tőlem vagy a többi írótól, akik a kilencvenes évek elején mentek el. Én nem mentem el. Én csak kerestem egy zugot, amelyben kényelmesebben érzem magam. A visszatérés számomra tehát elkerülhetetlen, ami akkor, amikor le fog játszódni, addig is — és miért ne? — valakinek meg kell próbálnia megírni a „visszatérés drámájáról” szóló regényt. Különböző ez a dráma drámaibb lehet „az eltávozás drámájánál”.

— „Akkor óvatosan, egészen óvatosan hátrahúzódok, egészen addig, míg valami hátba nem bök...” Ez az utolsó mondata a „Csalétek”-nek, a regény vége, annak a történetnek a vége, amey az elveszített támpontról szól, arról, amit Ön mégis, még valahol keres. Meg is találja?

— Íróként mindig újra keresem új íráskísérleteimben. Lehet, hogy az írónak mindig is éreznie kell valamilyen mértékű bizonytalanságot. Amikor nem érzem ezt, nem írok.

Csapó Julianna fordítása

David Albahari

Csalétek

(Részlet a díjazott regényből)

A tengelyek megint megcsikordultak, vagy az ékszíj akadt meg ismét valamilyen kidudorodásban, s úgy tűnt, mintha anya levegőt vett volna, mintha összeszorított fogain keresztül szűrte volna át. Azt gondoltam, sírva fakadok, s ezért rögtön meg kellett rónom magam, mert ő sohasem engedte meg magának, hogy elsírja magát előttünk, legalábbis nem önmagán sajnálkozva. Mások miatt sírt, másokért, a temetéseken vagy a lakodalmakban vagy a mozitermekben, amikor még mind együtt, a család, moziba mentünk, főleg akkor, amikor az „Ibolyaárus lány”-t néztük, de sohasem maga miatt sírt, még akkor sem, amikor a sértés közvetlen lehetett volna, az emlékezés fájdalmas, a fájdalom szemmel látható. „Amikor a németek bevonultak Zágrába — mondta anya —, virágon és csokoládén gázoltak.” Emlékszem jól erre a mondatra. A családi hagyomány és mitológia része volt, és gyakran hallottam azokon az estéken, amikor apa és anya vendégeikkel együtt arról beszélgettek, hogyan is volt a háború előtt. Most hozzá kell tenni „a második világháború előtt”, mert miközben itt ülök a házacskában, amit a sovány kínai öregasszonytól béreltem, ott, ahonnan jöttem, egy új háborút folytatnak, azaz lezárják azt a régit, bevégzik a megvalósulatlan szándékokat, mintha valaki előrángatta volna a múltat a filmarchívumból, és arra ösztönözte volna a színészeket, hogy folytassák a megkezdett jelenetet. De abban az időben, amikor a régi luszter alatt ültünk, elsikkadt előttem ennek a mondatnak az igazi értelme. Anya továbbra is, fekete blúzban és szoknyában, természetellenesen megmeredve, hátával a szék támlájának támaszkodva, mintha szökni akarna a mikrofon elől, én meg a magnetofon fölé hajolva, a vuméter zöldes fényébe merülve, ami ugrándozott, nőtt és visszaesett anya hangjának a ritmusában, egyedül csak a felvétel minőségére gondoltam, arra az eshetőségre, hogy anya ellenállása és eltávolodása következtében a szavak nem alakulnak át mágneses jelekké, vagy hogy az érzékeny mikrofonmembrán közvetlen hatósugarán kívül hangzanak el, eltorzulnak, alig hallhatóakká, használhatatlannokká lesznek. Most, csak ha tudnék írni, eljátszadozhatnék azzal az abszurd paradoxonnal, hogy anya megvető szavai a németekről Németországban gyártott magnóra és szalagra vannak főlvéve. Ő természetesen nem megvetéssel ejtette ki ezeket. Számára a történelem tény volt, pöröly, amely könyörtelen pontossággal sújtott le rá, az anyára, amikor éppen akart, és mindenféle megvetés, a fájdalom ellenére, a csapás ereje ellenére a vereség beigazolódása lett volna, amit ő egyszerűen nem ismert be. A megvetés csak az én osztályrészem, adalék, amit azzal a meggyőződéssel rögzítetek, hogy most, messze az új háborútól, jobban megértem a régit, habár soha nem értettem, miért akarna valaki csokoládét dobni a menetelő katonák talpa alá.

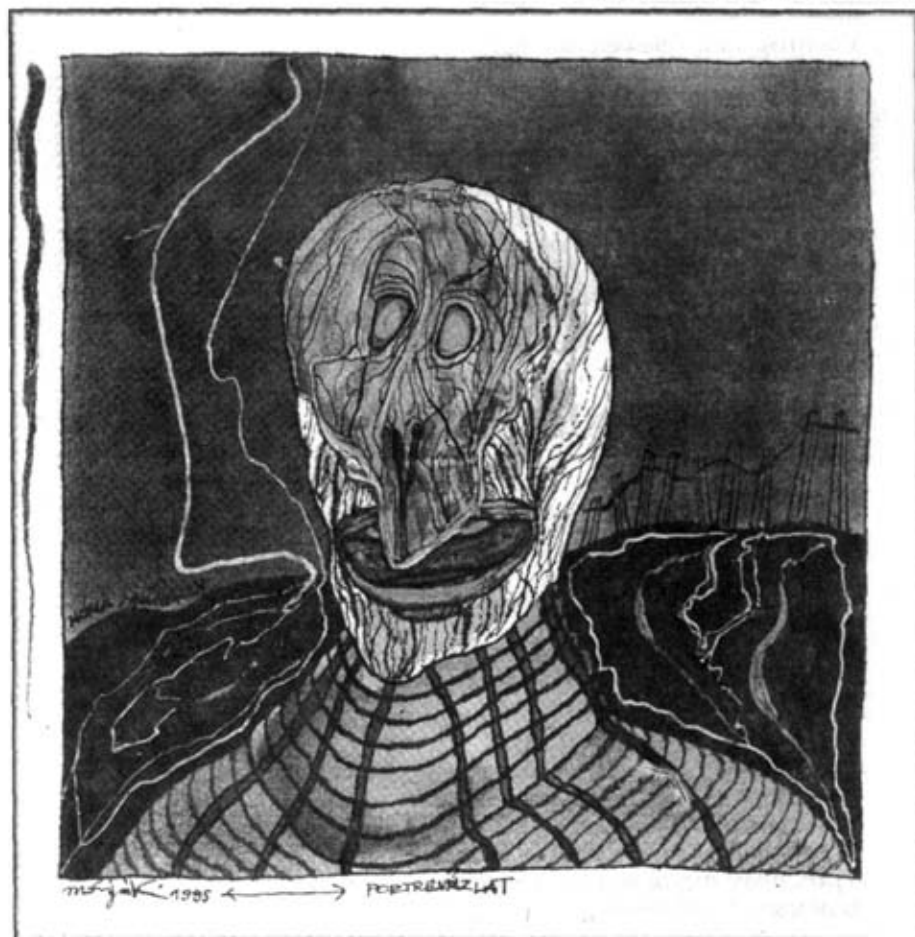
Am amíg a virág a levegőben repült, a csokoládé meg ragacsos masszává alakult, anya sietve pakolt a kofferekbe. Zágráb többé már nem ugyanaz a város volt, az ő élete meg ugyanúgy omlott össze, ahogyan az enyém, amikor — ötven évvel később — elkezdődött az újabb háború, és Belgrád másmilyen várossá lett, amelyen, virág és csokoládé nélkül, valami másféle, zagyva hadsereg vonult át. Donald biztosan azt javasolta volna, hogy ellenőrizzem a csokoládédobálásra vonatkozó adatokat, hogy ne építsek bizonytalan alapokra. Nem létezik semmi olyan megbízható valami, mint a történelem, mondta. A folyami sziget éttermében ültünk, majdnem a park közepén, s ő előzőleg, kedves mosollyal meghallgatta az ötletemet, hogy anyám elbeszélését történeté alakítom, lehet, hogy könnyvé, hangoztattam elszántan. Az elszántság magányosságérzetemből fakadt, abból a tényből jórészt, hogy az írást mindig összekapcsoltam a magánnyal, és hogy most, két év múlva, a préri peremén, észak közelében semmim sem volt magamon kívül. Donald figyelmeztetett, hogy a felfogás, miszerint az író ír, nehogy kimenekítse magát a magány szakadékból, ez magának az írónak a fondorlatát jelzi, és természetesen a kritikusokét, akik annak a számlájára, ami pusztán mesterség, holmi emberfeletti erőfeszítés auráját kanyarítják. Az írás, mondta, nyomozás a valós és a valótlán viszonyának helyes aránya után, s bármikor, midőn ez a finom egyensúly nem valósul meg, mondta, az írás hiábavaló propagandává alakul át, tekintet nélkül arra, hogy a szocialista realizmus túlméretezett valóságosságáról van-e szó, vagy pedig a mágikus realizmus valótlanságainak a halmozásáról. Ezért, többek közt, mondta, olyan nehéz írni a történelemről, mert, mondta, megrémít bennünket teljességével, és azokkal a lehetőségekkel csalogat bennünket, melyek lejátszódhattak volna. Egy rossz történelmi regényt, mondta, egy nap alatt meg lehet írni, mialatt kényelmesen ülsz a szoba hűvösében, az ábrázolt történelem nyomán, és úgy, hogy hőseidnek azt a természetfeletti képességet írod elő, hogy tudják azt, amit a valós életben, a valós történelemben semmi úton-módon nem tudhattak. Mint ahogyan én sem tudom, hogy vajon az összes író olyan édes szavú-e, mint Donald. Ha nem írok, ha nem akartam volna regényt írni anyámról, biztosan Donaldról írtam volna könyvet. Néha bánom, hogy Donald nincs mellettem, nemcsak a német csizmák alá került csokoládé miatt, de még amikor az a gondolat is a fejemben motoszkált az ő jelenlétében, nem mertem szavakba önteni. Nem csak a tiszteletről volt szó, félelemmel vegyes tiszteletről valójában, amit az író iránt éreztem, úgy mint mindig, amikor valahol mélyen a bensőnkben remegünk azok előtt a személyek előtt, akik ügyesek valamiben, abban, ami nekünk folyton kisiklik a kezünk közül, hanem arról az érzésről is, hogy anya hangja, főleg most, mikor már halott, csak az enyém, olyan intim bensőségességgel, mint ahogyan például csak a miénk a szeretett személy sírjának a meglátogatása. Anya valószínűleg nem értene egyet velem. Ha meggyászolsz, gyakran mondogatta, gyászolj meg még életemben, mert ha meghalok, már mindegy lesz. De amikor apa meghalt, anya bánata őszinte volt. Ő is, mint a többi zsidó özvegy, azonos időközönként eljárogatott a belgrádi zsidótemetőbe, letörölte a port, lemosta a sírkövet, kigyomlálta a gáz, és kövecskéket rakott a sírra, de szemében kialudt a fény, eltűnt testéből a fűrgesség, kezei naphosszat öleiben nyugodtak, és amikor a hálószobában akadtam rá, amely többé nem az övék, hanem az övé volt, láthattam, hogy egyszerűen összezsugorodott. Amíg a szobában ültünk, s ő keményfejűen, figyelmeztetéseim ellenére elhúzta fejét a mikrofontól, ez még nem látszott: a seb friss volt, a fájdalom felderíthetetlen s az eltávozása annyira valóságos, hogy inkább jelenlétre hasonlított. A végén azt mondta: „Álltam az ablak mellett, és néztem, hogyan

változnak az emberek." Megkérdeztem, hogyan láthatta ezt. „Egyenes derékkel jártak, hangosan beszéltek, egyenes volt a hátuk, feszes a válluk. Belgrádban, mikor megérkeztünk Belgrádba, az emberek jórészt lehajtott fejjel jártak, egyedül vagy párokban, és suttogtak. Valahányszor a gyerekek elnevezték volna magukat, meg kellett őket dorgálnom." Megemlítettem a félelmet. „A rabbi is ezt kérdezte tőlem — mondta —, amikor elmentem hozzá, és arra kértem, vezessen be a zsidó vallásba. Hát nem látja, mi történik, kérdezte tőlem, hát nem fél? 1938-ban volt ez. Azt akartam, hogy a gyerekek végre tudják meg, kicsodák, micsodák, s azt akartam, hogy végre találkozzanak nagyapával és nagymamával. Semmi másra nem gondoltam." Zsebkendőjét vett elő, és megtörölte az orrát. Én is kiveszem a zsebkendőmet, és törölöm az orrom. Keményfejű bosnyák, mondta neki apám, de gyöngéden, mintha valaki azt mondta volna „kutyuska" vagy „cicuska", de volt ebben némi igazság, mint ahogy igaz volt az is, hogy ő meg engedékeny zsidó volt, hogy visszahúzódott, nem azért, hogy feladja, hanem hogy megtalálhassa az új utat, míg anya csak ült és várt, mindaddig, míg be nem következett az, amit eltökölt. Első férje ortodox askenázi családból származott, valószínűleg lévita, habár ezt anya sohasem mondta, lehet, még kommunista is, és házasságot kötött anyámmal, aki ekkor nem volt az én anyám, polgári házasságot, amit akkoriban, ahogy valaki sokkal később mondta nekem, csak két helyiségben lehetett megtenni az egész akkori Jugoszláviában. Szülei, akiknek igazi zsidókhöz illően külön edényeik voltak a sabathoz és az ünnepekre, nem tudták ezt elfogadni. Látni sem akarták gyermeküket mindaddig, amíg anya alá nem merült a rituális medencében, és meg nem mutatta nekik a belgrádi rabbinátus pecséttel hitelesített igazolását, hogy többé nem Marának vagy Máriának, hanem Mirjamnak hívják. Már dörögtek az ágyúk, Hitler darabokra szaggatta Európát, anya pedig zsidó asszonnyá lett, hogy amint azt egyszer mondta, végére járjon a dolgoknak. Megállítom a magnetofont, és kimegyek a konyhába, megkeresem a kekszesdobozt, vizet teszek oda kávénak. Lehet, hogy tévedek, amikor anya első férjének a politikai elkötelezettségéről beszélek. Nem Aleksandar lett kisebbik fiának a második neve? Az első neve zsidó volt, ám a második minden kétséget kizáróan az azonos nevű király magasztalása volt, amit anya első férje előbb úgy definiált mint a jugoszlávság elfogadását, eltérően a baloldaliaktól vagy a kommunistáktól, akik annyit törődtek a királlyal, mint a tavalyi hóval. Ez volt anya egyik kedvenc kifejezése, ez a tavalyi hó. Az ő nyelve közmondásokból és szólásokból, népi bölcsességekből, hősi énekek részleteiből, tanulságos beszólásokból és népi szellemességekből állt. Amikor ezt megemlítettem Donaldnak, azt mondta, hogy ebből stílust lehetne csinálni. Az író stílus, mondta, és ha valakinek nincs saját stílusa, az hideg hamuban kotorászik...

Nem voltam megleégedve azzal, ahogyan anyám elkezdte a történetet, de nem próbáltam meg beleavatkozni. „Az első soron levő ünnepen látogattuk meg őket", mondta. „Nem emlékszem, milyen ünnep volt, szukot vagy hanuka, lehet, hogy pészach, de mind a ketten sírtak. Megölelték a gyerekeket, akik sírni kezdtek, aztán megtörölték az arcukat. Rám egy pillantást sem vetettek. Amikor elkezdődött a háború, nem akartak velünk jönni Szerbiába. Azt mondták, senki sem fogja bántani őket a saját otthonukban, senkinek sincs szüksége olyan öregekre, mint ők. Továbbra sem néztek rám, még akkor sem, amikor búcsúzáskor felém nyújtották a kezüket, a tekintetük akkor is a másik oldalra, a földre vagy a gyerekek arcára szegeződött. S amíg mi Belgrád felé utaztunk, őket már fölírták az usztasák zsidólistájára. Azután Belgrádban is kezdtek ilyen listákat csinálni, hogy elvigyék az embereket Banjicára, Topovske Suméba meg a

vásártérre. Kezdetben segített a pénz, az arany még inkább, a drágakő szintén. Azután többé semmi sem segített." Újból szerb lettél, mondtam. Alig hiszem, hogy ehhez hasonlót mondhattam volna, de mondtam, a megrozsdásodott tengelyek semmiféle csikorgása sem fojthatta ezt el. Anya rám nézett. Ha tudnék írni, biztosan leírnám ezt a tekintetet. Azt mondta: „Nem, sohasem szüntettem meg szerbnek lenni, mint ahogy akkor sem tagadtam meg a zsidó hitet. A háborúban a dokumentum az élet. Az vagy, amit a papírokon írnak, és az én összes papiromon továbbra is az állt, hogy szerb vagyok. Magamat és a gyerekeket is a Független Horvát Állam menekültjeiként jelentettem be, Krusevára irányítottak bennünket, ahol a környező falvak egyikében lettünk elhelyezve. A fiúkat csak azon a másik, szerb nevükön szólítottam, kevésbé feltűnő ruhát adtam rájuk, megtanítottam őket keresztet vetni. A többi zsidó is ugyanezt tette. Csőndben voltunk, elvégeztük a munkát, amivel a háziak megbíztak bennünket, ott aludtunk, ahol helyet kaptunk. Senki sem kért semmit az élettől, elegendő volt maga az élet, reggel a tej, este a málé, egy kis túró napközben. Felkeltünk és lefeküdtünk, s azután újból felkeltünk.”

Csapó Julianna fordítása

Böndör Pál

A változásom könyvéből

37. Csia Zsen / Család

Kik ezek itt körös-körül?
Ötvenhárom? És július hava?
Lehet hogy mire a leves kihül
— készülj fel rá — a soros nagypapa
immár te leszel.
Vasárnap van. Tele velünk a ház.
Mindenki mondja pöröl felesel.
A tűzhelynél arról folyik parázs
vita hogy a paradicsomlevesbe
két kanál cukor kell — vagy egy se.
Ötvenkilenc... hatvanegy... hatvanöt...
Kimehetünk végre játszani? Egy frászt!
A rózsaszínű borból újra tölt
magának apa. Ameddig csak ellátsz
tele velünk ez a fekete föld.

23. Po / Lehasítás

Mert... egyszerűnek látszott? Van akit
egy pillanatban mégis elvakít
és jól bepörget a történelem
— mint a mixert két kicsiny elem —
hogy újra felkavarja itt a szart...
Legyintettem. Sokáig ez se tart
gondoltam. Minek alapján? Nem értem.
Mert... egyet s mást elolvastam s megértem
úgy hittem — és ez az ami riaszt! —
hogy **már nem zöld kölyök vagyok? Megértem?**
Talán Andric? Vagy Musil Kafka Déry?
Hiába olvastuk mi ugyanazt
ha nem tudunk már egymással beszélni:
A pusztulást magunkon kell lemérni
és nincsen kinél emelnünk panaszt.

Dragan Jovanović Danilov

Lazarett

Irigység. Mily eredendően támad fel újra
ki-ki első sírásának hangjában. Rendíthetetlen
egészség eszményeként kényszeríti mindenkire kórját,
e sirály rozsdás, ám nyílsebes szárnnal ahogy
kihúsz az indóház klozetjének kukucsálóablakán.

Abból a szerkesztőségéből néhány kísértet vizslat —
az a bűzlő szemétkerak a város kijáratánál;
az emberektől mi túl sokat követelsz, maradj magadra.
Ahogy a víz villózása, illatozzék benned
ezüstlő erdő, megnevezni csupán azt lehet,
ami a szívnek mindigtől ismerős.

Ablakom alatt neurotikusan ringatózik a rózsa
és már havazik azon a hegyen. Barátságtalan város.
Szerelmeink elégették mostanra kanócaik,
itt befagynak a vizek, miként a távolból jövő hangok,
és a test füvek erőteljes energiájával vibrál
kiheverni tökéletlenségét.

Vad darvak, kívül maradtam a távoli történéseken.
Miként az a megrettent fiú, vállalom bűnösségem
azért, amit eszembe sem jutott elkövetni.
Ki-ki a maga lazarettjében, tulajdon együgyű
utópiájában. Szűken. Egyedül. Mint akit szeretnek.

Oda a bor

„ám az a végzet, hogy meglássa szeretteit újra...”

Odüsszeia, V. 114.

Tengerjáró hajó kapitányának fia vagyok. Meghallgatatlan az ezoterikus dobban, mi voltam én, mi voltam én? Minnesänger! Várhatok én az elenyészett tavakra. Lásd az előkelő és az érzelmes látványt ugyanakkor: három Danilov a kékelő tengeren, Lédával, a Hattyúval és Libidóval. Te, Danilov, három szíveddel jobb feleden, ne mondd ezt senkinek: az angyalok száma kimondhatatlan örület. Szerencsés ajakkal még magamnál vagyok! Alkony tellíti a szobát, és összpontosításra kényszerít. De nem nappal alkonyata — ez az alkonyat kék len értelméből való. Valami önmagában még befejezetlenből eréd. Valójában a szív most testen kívül van. Egészen. Te imitátor vagy, te, én vaktában keresek. Nem teljesen a műben! Nem teljesen a műben! Mellem csontja alatt egy fülelő, túlzottan éber, érkezik kigyógyítani engem, a látszatból. Valamennyi dicsőség átokverte fecskék a telefonhuzalon. A lét csak olyképp létezik, ahogy kívágott rönkök dőlnek étvágyam otrombaságába. Mert csakugyan, a kéz entelecheiája az, hogy kigyóbőrünk cirógassa, ha egyszer épp a világban vagyunk. Lehet, hogy e jelenet után is valami összetörik, öreg császárom! A harangszó lendülete minden korban vadul veszélyeztetett. A koronák legszebbek királyok, a kezek meg alapítóik nélkül. Miért nem vonnak aranyba e tenyerek, melyek voltaképpen arcok? Ami csábító, végoráján sem olvad. Én tengerjáró hajó kapitányának fia vagyok. Egymagamban a térkép ismeretlen táján, hegyeket látok, melyeken béke honol. Ott, ahol jég borítja csúcsaik, bevésődni a csöndbe csak távollétünkkel adott a mód.

Brasnyó István fordításai

Brasnyó István

Ige és Képmás

— Né, milyen egy lovagias valaki! — néztem végig magamon, ahogy a gumikerekű targoncát toltam, az út szélére szorulva. Vajon menetiránnyal szemben? Vagy épp a másik oldalon, szabálytalanul, ahol is minduntalan rám dudáltak?

— Honnan jössz, te? — kiáltozták közben. — Honnan jössz?

— Onnan, ahol a beléndek bólogat! — válaszoltam. Úgy éreztem, rendben van a szénám.

— Neked bólogat? — kérdezték még vigyorogva, de én csak toltam a targoncát a két szürke alumínium tejeskannával, amelyekben érezhetően lötykölődött, a rázós útszakaszokon szinte hánytorgott a tej. Még hogy nekem bólogat-e?

— Hát kinek bólogat? Beteg alakja! — intéztem el röviden, és gyalogoltam tovább, mint aki bűnbánatot tart.

Ez is illett hozzám. Mert csak hogy juthatott eszembe hajnalok hajnalán elkötni ezt a két keréken gunuló targoncát a két, szinte már teli tejeskannával s azután nekivágni — minek? Távolágnak? Messzeségnek? Még most is kereshetik a tejeskannáikat, hogy színültig töltsék a kifejt tejjel — de ha azoknak egyszerre csak nyomuk veszett, elindultak világá.

— Valami görény eltolta a targoncát — jelezték egymásnak —, még látszik is a nyoma, hogy merrefelé vette az irányt!

No, hát merre vette? A pirkadatkor is még szürke kódú égaljnak, amely akár a két kanna alumíniumjának színe. Vajon mikor lesz itt színesebb a világ?

Ám valójában ügyet sem vetve erre, hatoltam befelé a forgalmi csomópont sűrűje felé, mintha csakugyan a góciát keresném. — Maga, ott! Maga, ott! — szemeltem ki magamnak néha egy-egy járókelőt, hogy amennyiben fölkiáltásomat megszólításnak vélné, és megállna, afelől érdeklődjem tőle, hogy valójában merre is haladok, mi felé, vagy mitől elfelé. Nem árt tudni vagy legalább sejteni az ilyesmit, mielőtt netán végveszélybe sodródnék, elveszíteném uralmam a targonca fölött, vagy akármi más érme.

Mert hallottam ám, hogy Kommantóval is — nem oly rég volt az, amikor még összetartoztunk, egy véletlen eset oszlatta föl közösségünket — mi történt nemrégiben: lejtős úton elveszítette uralmát a triciklije fölött, egy fának ütközött, minek következtében oly szerencsétlenül zuhant az úttestre, hogy majd ottmaradt, úgy vitték el saroglyán a mentők. Ha a régi időket éljük, s én ott lapítok a tricikli rakodóterében, annyi máris biztos, hogy nem tolnám most itt a lopott targoncát, hanem infúzióra lennék kapcsolva, és úgy csepegtetnék belém a lelket. Nem is ártana ezt a két nem egészen teli kanna tejet elhúzni a kórházba s átadnom a szakácsnőnek, hogy főzzenek belőle tejbegrízt Kommantónak, s mondják meg neki, ki üdvözlí.

Ha erre sem ugrana ki ordítva az ágyból, hogy menten agyonvág, csak elkapjon, akkor csakugyan komoly sérüléseket szenvedhetett. Ugyhogy csak óvatosan ezzel a lopott tejjel, akármennyi is van belőle. S ezentúl most már vissza sem mehetek, mert nemcsak a majorságok népe, hanem a tehenek is orrolhatnak rám a tejük miatt, s félő, hogy a szarvukra tűznének, hogy kirázzák széllelbélelt bensőmből a szalmát. Tehát ez volt velem a helyzet a város kapujában, az egykori vámháztáján, ahol a régi időkben biztosan beleittak volna a tejembe, hogy lássák, nem valami mást viszek-e, de hát mi mást vinnék, a lovgiasra sikeredett kinézetemen is látszik.

— Itt jó a tejes! Itt jó a tejes! — kiáltozhatnak, ha az egész szerepköröm már eleve nem úgy hatna, mintha hangommal csupán visszhangot szeretnék ültetni valamelyik szemben levő épület falával, mert erre biztosan alkalmas lennék, illetve nem is én, a magam egészében, pusztán a hangom.

Hát ebből kellene most összehoznom valami nemesebb zengzetet, amely engem magamat is meghatározna, létestül és mivoltostul, amit már-már nem is igen tudok mire alapozni.

A terepszínű öltözékemre nemigen alapozhatom, a zöldes alapon festett sárga és barna, szabálytalan alakú foltjaira, mivel ebben a viseletben, testalkatomat tekintve, inkább hasonlíthatok, de legalábbis emlékeztethetek foltos szalamandrara, vagy ami a leghátrányosabb rám nézve, barlangi gőtére, mintsem viseltes katonai egyenruhát öltött hóhányóra, úgy tavaszi eboltás idején. S lehetséges, hogy épp itt, valami eboltáson voltam alkalmazásban is legutóbb, afféle fogdmegként, aki, ha a szükség úgy kívánja, kötelet hurkol, láncot csörget, vagy csak közbeavatkozik, ha az oltásra váró kutyák összemarakodnak.

És az esti zárás után elfoglaltságom színhelyen keltem rá mostani öltözékemre, mint afféle otfeledett, drága műű páncélra, én, aki eddig — mondhatnánk — gubóban éltem, szinte bebábozódva, ám most, egyszeriben, mint afféle mézeskalács vitéz, hatolok be mélyebben és mélyebben a Távolság alatt a Messzeségbe, habár tőlem minden mindenkor oly távol állt és messze volt. És most ezt a hazai Messzeséget szerettem volna megközelíteni frissen szerzett egyenruhámban, amelyet valaki dűhében a kutyák közé vágthattok. Csomagolása alapján akárki arra következtethetett volna, hogy talán postára szándékozta adni, eredetileg ez volt vele a terve, mielőtt előntötte volna a dűh, majd ezt követően talán hazaszaladt, hogy puskát hoz, s azzal látja el az ott összesereglett kutyák baját, ám csak odahaza derült ki, hogy fegyverét már rég bevonták — hogy szállhatott el ilyesmi a fejéből?

Talán még a reszkető kezére is emlékszem, de az embert már nem tudnám földidézni, ahogy, teszem azt, engem sem lehetne oly egyszerűen földidézni, ha akárki akárhol ezt venné a fejébe, aki látott már — hogy én itt vagyok, amott meg csak úgy földidéznek: ez az, ami nem megy, meg vagyok róla győződve. Hogy valaki átrendezi a gondolatait, s hogy engem ott találjon a gondolatai közé keveredve, mint valami limlomot, pedig én emitt vagyok, s két tejeskannát tolván kétkerékű targoncán, katonaruhában tartok valahová, s meg sem fordul a fejemben, hogyha most valami hasonszőrűek igazoltatnának, s megkérdeznék, hová, tudnék-e válaszolni nekik.

Valamit tehát csak ki kellene agyalnom, ha nem akamám, hogy magukkal ragadjanak, vigyenek, mint valami üres serleget vagy regrutát, a két fülemnél fogva, s akkor már csakugyan nem tudnám megmondani, hova tartok, míg csak egy sor végén nem találánám magamat, sisakkal a fejemben. Hányan így jártak már!

És akkor odalenne a tej és oda a targonca — kár volt eddig is magam előtt tolnom! — sóhajtozhatnak —, kár volt egyáltalán nekivágnom az útnak, maradtam volna meg szalmabábnak, amelyen kutyák töltik ki bosszújukat.

De hát ez csak látszat: még hogy szalambáb! Inkább a két lábra kapott foltos szalamandra kinézetet vállalom, olyan viszolyogtató valamiét, amihez nem szívesen nyúlnak, mintha máris oszlásnak indult volna — avagy mi az ördög olyan visszataszító rajta? Hogy leginkább egy földönkívüli vagy földöntúli lényre emlékeztet? Mert magam is épp ilyesforma lehetek, akit lopva szoktak csodálni: hogy mily ronda!

Annak idején Kommantó ugyan sohasem csodálkozott rajtam, talán nem is ért volna el addig az esze, hogy csodálkozzon, furcsa egyénisége mindent képes volt készpénznek venni, a kanalát éppúgy, akár a tányérját, s aztán csak kikanalazta belőle, amit benne talált, lehetőleg valamely nemzeti étkeztetőhelyen, népkonyhán, mialatt a triciklijét a bejárat közelében hagyta, mintha odabentről is szemmel akarná tartani, vagy hogy kilépve, nyomban fölpattan hassunk rá, ki-ki a maga helyére — hát ez volt az a végzetes tricikli! Ez alakult át valami módon targoncává, miként egy tágas pályára szokott égitest robbanhat széjjel, hogy itt-ott szedi össze a kerekeit. De végül is nyilvánvalóan maradt a részemre két kerék, továbbá maradtam én, azután került még két félig telt tejeskanna — no, ezeknek a szűrkesége kissé föltűnő volt, ezt már az első pillanatban megállapíthattam, mint két jégtömbé — csak mely jégverméből az Úrnek? Ez a tompa csillogásuk akárkit fölbosszanthat, ha befészkel magát a szemébe, a szemgödrébe, menten megdermesztve koponyaürege tartalmát, s ez a fagyosság kezd áramlani kifelé a száján, a párálló, zúzmaraként lecsapódó lehelete...

Merről is közelíthetem én meg valójában elképedésem harmincadját, amikor a régi vámházon túljutva emelkedőhöz érkezem, hídfő feljárójához, pedig nem is sejtettem, hogy itt ma már híd van, vagyis kész csoda, hogy már rég bele nem fulladtam az alatta hunyorgó vízbe. Amikor a híd magasára értem, le is pillantottam, nem látok-e véletlenül odalenn hullát lebegni, de nem láttam semmit, vagyis csak a korláton kibukkanó fejem tükörképét, úgyhogy nyomban vissza is kaptam, mielőtt bármiről is megbizonyosodhattam volna. Pedig régebben járnom kellett már erre, ha most így egyből emlékezni kezdtem, elsősorban a túlsó patra, ahol a rendőrllovak istállójának kellett lennie, azaz ott volt egykor, előtte füves gyakorlótér, s hogy azok mint rohamoztak ott lóháton még nálamnál is esetenebbek mondható szalambábokat, állszíjban és kivont szabállyal, míg olyikuk le nem nyekkent a ló hátáról, amely fölcsapott farokkal és fölszabadultan vette ekkor az irányt a kanálsipart hosszának, csak az üresen lóbálózó kengyeleket ragadva magával, s azt a kavarodást, ahogy igyekeztek elkapni, a tányérsapkájukat nyújtogatták felé a sarkában futva a sorukra várók, mintha lenne benne valami, mert nem volt elég lovuk, s úgy látszik, a sapkájukban szokták nekik adni a kockacukrot. De az elfutott lovakat sohasem érdekelte a kockacukor, vagy a feléjük nyújtogatott rendőrsapkáról tudták, hogy most ügyis üres, nincs benne semmi, és csak vágtaztak, messzire hagyva maguk mögött a csalogatókat.

Am mostanra a túlparti épületek előtt nagyra nőtt a fű, és látszott, hogy itt már nincsenek lovak, az épületekből meg csak úgy áradt a lakatlanság, a mosatlan és porlepett ablaküvegek nem tükröztek semmit, és már a kísértetek is kiűtöttek egy-egy fiókot, hogy zavartalanabban járassanak ki-be az éjszakai tivornyáikon.

A látkép fölött mintha két kannából ömlene végig a kékecsszürke és savós tej és az ég boltozatán, vajrögös pihefelhők és az odalentről fölszálló savanyú odör, ami a nedves falak színtartományából árad — hát persze, amikor itt kotyog a közelükben éjjel-nappal a sáros parthoz verődő víz, szakadatlanul tartó hullámmásaként a végtelen alvilági tükörnek, amely lépten-nyomon igyekszik a felszínre, vagyis a napvilágra törni: bizonyára ezen a szélverte hullámhosszon tart

a világ szakadatlan rombolódása, amelyet egy eolhárfá, mondjuk, zenei formába lényegítve fejezhetne ki, anélkül hogy bármi nyoma maradna, ehhez le sem kellene kottázni, mert nem dallam, hanem inkább vonítás, csendes éjszakákon meg leginkább nyüzgés, most meg mintha előmlene a szélcsend — ugyan minek kellene ide tornádó bögése, Boreász rémítő bödülése: csendünk külön hatóerő lesz a pusztulásban, szinte gyengéden válna le a háttérrel, és mögötte már semmi sincs, ahogy emlékezetemben elmosódik mostanra még a lovas rendőrök árnya is, illetve egy-egy szempillantásra még előkanyarodnak az épületek közül, ám mintha suhanásukat nyomban fölítatná a következő szemhunyasnyi tartam, amely a valós látványukat oly sok idő után most mint jelen pillanat követi.

Tehát e jelen pillanat hídján görditem át targoncámat valami érezhetően másneműbe, amit sohasem tapasztaltam, és majd csak ezután következik rám, mintha magam is ebből épülnék vagy teljesednék ki, mondhatom, a magam eredeti elgondolásához viszonyítva eléggé silányra, ám ha egyszer ennyivel kénytelen leszek beérni, bár a fejemben kétségtelenül élni fog egy másik, magamról alkotott elképzelés, és számomra ez marad magamból az eredeti példány, amely a mélytudatomat lakja, ez a másik meg, ami valójában vagyok, csak kiszabadulva cselekszik vagy igyekszik cselekedni, végső soron úgy is mondhatnánk, hogy tesz-vesz körüllem, már ahogy képes az eredeti elgondolásaim alapján, jobbára azonban csak kapkodva a semmi után, mintha itt mindennek ez lenne az alapanyaga. Nos, ennyi élettapasztalat, amennyi egy kannányi vizezett tej vagy savó lehet, s ezzel is mintha nyakon lötytyintettek volna, mielőtt futotta volna az időből, hogy alaposabban belelefetyeljek, mert ekkor mintha szögesdrótot húztak volna el az orrom alatt, hogy ez valaminek a határa, ami bekerítettett, de hogy én kívül vagyok-e rajta, avagy belülré estem? — a hovatartozásomat illetően, lám, máris komolyan bajban voltam, s ezt tetéztem még azzal, hogy egyenruhát öltöttem, hogy így adjak nyomatékot kiválóságomnak, miszerint én nem ide, hanem amoda tartozom, egy másik tömegbe — vagy egyáltalán csak tartozni szerettem volna valahová? S ez oly kézenfekvő formája volt a hovatartozásnak; messziről minden ilyennek tűnik.

Nem mondhatom, hogy nem tudtam pontosan, mit cselekszem, amikor bebújtam a terepszínű uniformisba, mert valami olyat szerettem volna bizonyítani vele, miszerint: „Nézzétek, majd megmutatom én nektek!” — elsősorban azt, hogy mától egy felsőbb érdek beosztotta vagyok, habár a felsőbb érdeket és a beosztottságot is csupán kitaláltam, pillanat szeszélye volt az egész, úgyhogy most ezt az érdeket igyekszem képviselni, amelynek a természetéről azonban édeskeveset tudok, s ezért is igyekeznék minél többet megtudni róla útközben, ha végre akadna valaki, aki szóba elegendne velem, bár a velem azonos öltözkézet viselőikkel nem szívesen állnék le rögtön, már a rajtnál diskurálni, mivel ők föltételezhetően nem a kutyáknak vetve találták az egyenruhájukat, miként én, s igazi, aranyfogu fölötteseik lehetnek, valós parancsoknak engedelmeskedhetnek, vagy azokat játsszák ki; parancsra ugyan magam is hivatkozhatok, mert ugyan ki járna utána egy palarétegbe kövült szalamandra kinézetű egyén állításainak, aki targonca után vonszolódik: szemmel láthatóan egyébre sem alkalmas, legföljebb a magasabb érdek hangoztatására. Az ilyen, mivel különben sincs hová lennie, szívesen csatlakozik — gondolnák, vagy nem is gondolnának semmit, mert minek annyit gondolkodni épp rajtam.

Ezzel van tehát feltöltve az én beteg lényegem, illetve ez lehet lényegem betegsége, csoszogva le-föl az országutakon, mintha munkára szorított katonaszökevény volnék, pedig inkább hős, az szeretnék én lenni, olyan valaki, akit ennek fejében kitüntetnek, de legalább dicséretben részesítenek. Úgyhogy

ezzel a névvel is illelném magamat a legszívesebben: a Hős, mintha azt mondanám: a Férfi. Mézeskalács vitéz műformám is eleve erre utal, mint hősré; rám vall.

— Eljött számomra a hősiesség ideje! — állítom magas hangon, oly magason, hogy néhány lépést lábujjhegyen kell hozzá megtennem, tehát csak ily módon közelíthető meg az, amit önmagamról föltételezek, s ettől még a hajam is fölborzolódik, akár a kutyák szőre: tán csak nem valami mementó, arra vonatkozóan, hogy honnan indultam... Mert ha nem találom véletlenül az egyenruhát, a szeméten, még most is ott kornyadozhatnak, mint állategészségügyi kisegítő, vagy valójában még az sem voltam, valahogy sohasem akart emelkedőre fordulni a sorsom, rejtélyes kis valaki voltam a kutyáolák körül, most meg hirtelen van valami elképzelésem, mint valamire kiszemelt kezdetleges lénynek.

Mindig az volt az érzésem, hogy már egy ízben végigéltem bizonyos csatajelenetet, igaz, ha erről bármiféle ábrázolás készült volna, csupán mint mellékalakok mellékalakja kerültem volna a táblára, aki valami lényegtelen dologgal foglalatoskodik, tüzet szít a lángoló égbolt mélyvörös parázslásának színe előtt, tehát amikor a világ borul lángba, én ügyet sem vetve rá, a saját kis tüzemet élesztgetem, vagy más mulatságos dolgot művelek; drága, aranyindákkal cifrázott, elhajított fegyvert próbálok ki toprongyosan, miután fejembe aranyos sisakot nyomtam, s így vívok a háttérben láthatatlan, nem is létező ellenfelemmel, hogy mutassam: nagy bennem az elszántság! Mintha a homályos háttérből nem is vennék tudomást arról, hová összpontosul a lángözön fénye, s hogy azokhoz az alakokhoz képest, akik ebben a világolásban sűtkéreznek, az én jelenségem szinte hangyányi — ha festményről van szó, akkor akár az ecset száláról véletlenül odacsapódott parányi festékcsoppnak is vélhető, amelyet elfeledtek idejekorán eltüntetni, s valójában csak nagyítóüveggel szemlélve mutatok valami formát, jutva némi rejtett szerephez, mint afféle gúnyalak, akire a dicsőség mulandóságát alapozzák, mert abban a pillanatban, amint fölsimerhetővé válik, oda a varázslat.

Úgyhogy most beleroskadva fölsimerhetetlenségembe, sőt emlékezetben is földézhetetlenül, sovány s a víz közelét kiaszott, száraz talajukkal meghazudtoló kertek végében haladva, melyek roskatag lécmeg rozsdamarta drótkerítéseik mögül virágaikat az országútra — utamra — tárják, baromfiudvarokba nyerek bepillantást, amíg csak magas, velem szinte egy magasságú szemétdombjáról kakas nem kukorékol rám, verdesve és csattogva a szárnyával, mintha meg akarna támadni, hogy jól pofon legyintsen. Magkakassal is rég viaskodtam! — állók oda csodálkozni talán még az enyémmel is föléró vakmerőségén, amikor már látom is érkezni lapos, féltetejtű háza felől a gazdáját, a felvigyázóját vagy kukorékolásainak számlálóját.

— Mindjárt ellátom a bajodat, ijesztgeted itt a tyúkokat! — kiabálja, pedig láthatja, milyen egyenruhát viselek.

— Nono — mondom —, csak lassan! Hát nem látni rajtam egyből, hogy azért jöttem, hogy fejek egy kis kakastejet? Különben meg ugyan mivel ijesztgetném őket?

— Ahogy jársz, azzal ijesztgeted! — és bizonyára valami nagy, alaktalannak nézhet. — Meg az embereket is ijesztgeted, meg egyáltalán mindenkit ijesztgetsz.

— Hát akkor most mit tegyek? — kérdeztem szinte méltatlankodva.

— Menj máshova. Menj, ahova akarsz, csak ne maradj ittl!

— Épp abban sántikálok, és ha nincs ez a kakas, már messze járnék. A kakas kezdett ki velem...

— Mert látja, mit forgatsz a fejedben. Én még emlékszem a rif-kabilokra, amikor gyermekkoromban bevonultak, s ha azok elcsíptek egy kakast, addig

forgatták a levegőben a nyakánál fogva, amíg a feje a kezükben nem maradt. Erre emlékszik ez a kakas is.

— Pedig én sohasem hallottam a rif-kabilokról...

— Nemcsak rif-kabilok voltak, hanem mindenféle szedett-vedett francia gyarmati egység, sötét bőrűek, mint az eleven ördög. Vagy két évig lehetett őket látni, utána szépen elmentek. Eleinte házakhoz kvártályozták be őket, de mindenki félt tőlük, csak a gyerekek nem. Komita-dzsi! — így gúnyolták őket...

A kakas emlékezete messzebbre ér.

— Nagyon jó emlékezőtehetsége lehet — hagytam helyben. — Lehet, hogy engem is rif-kabilnak néz... A gyarmati öltözékek miatt!

— Emlékszik az egész fajta! Ezek már Krisztus Urunk elárulásánál is ott voltak.

Hát ide meg hogy keveredhetek? — merült föl bennem. Az nem igaz, hogy a Bibliában is benne legyek, attól azért jóval későbbi képződménynek kell lennem, az előérzetem valahonnan az európai középkor derekáról származhat, s innen lehet az, hogy minduntalan háborút szimatolok, még akkor is, amikor híre sincs, mintha is fajtám számára valahol mindig, szakadatlanul háborúkat készítenének elő, csak arra várva, hogy előbb-utóbb megérik rá a helyzet. Errefelé sohasem is számított igazán komoly embernek az, aki nem fordult meg legalább egy vagy két harctéren. Nekem meg kakasokkal és rif-kabilokkal példázódnak. Krisztus Urunk elárulásával, hogy a félelem máris átjárja angolkóros csontjaimat!

És mindez mintha egy másik síkban, sőt a háttérre felé teljességében nyitott térben történne velem, s ez az alakom nem merő tükröződés volna, hanem sokkalta inkább megtestesülés, én meg immár afféle kételtűként tartanám szemmel tevékenykedését e vitézi páromnak, kételkedve abban, hogy magam részese lennék hasonmásom, imágóm, alteregóm kialakításának: a gyakorlattal szemben inkább az elméletet képviselem, a valós ellenében a leghetesebb vagy éppen a lehetetlent, a testté levés folyamatával szemben az Igét, a maga ragozhatatlan alakjában, tekintve, hogy semmit sem tudok róla.

Mintha palackba épített figuraként vitatkoznék valakivel a feszület tövében, s a közelemben a kakas: ahogyan az ilyen megjelenítések kivitelezése általában történik, szűkös eszközökkel, s a létrehozott alakok csak egymásra hathatnak a lepecsételt palack belsejében. Odabenn egyszeriben nincs is külvilág — talán eddig vezethetett utam a targoncával, s miután ide eljutottam, nincs más hátra, mint az én szavam a világ szava ellenében. Fogadkozás égre-földre. Esküdzés: Isten az Atyám!

Am ha állt is valaha feszület e helyen, már nem áll; valójában meddig élnek a mi feszületeink, ide-oda állítva, alkalmas helyre, utak kereszteződéséhez, világok találkozásához, történetek lezárásának a végére, vagyis hogy innen nincs tovább. Ez lehet az, amikor elfogy körülünk a levegő, egy ilyen nap: orrom a palack falának nyomva nézem a lassan földtorlódó és már-már átszakadással fenyegető fölvonulást, dübörgést, az olajzöld áradását, a hernyótalpak óvatos araszolását, majd amikor peregve nekilódulnak, a remegés a palack üvegét kezdi ostromolni, s nyilvánvaló, hogy valahol előbb-utóbb ki fogja kezdeni, a fölszínre jutva lel magának egy hajszálnyit repedést, s azután annak a mentében, mintha tartana valahova, gördíti maga előtt a palackot, benne a Golgotával; mintha itt váltottam volna ki a helyem, tenni szert örök tanulásra.

Egykor egy másik hasonló palackot szemléltem, kisebb méretűt és nem ennyire toronyszerűt, nem négyszögleteset és a nyaka felé díszes boltozatút, párral kelesztett kenyér és savanyított paprika egyaránt savanykásan terjengő szagától elárasztva, örökös borulásban s az este jöttén mécs láng kapkodó

világolásában, amíg csak meg nem jöttek a bálozó nagylányok, őszi, pusztai sarat hozva a gumicsizmájukon: ott éltem a Bácskában, egy apró faluban, szintén sáros utcában, vagyis ideig-óráig ott volt a menedékem, hosszú, fehér ujjaim voltak, és hegedülni szerettem volna tanulni, pedig inkább jobb lett volna, ha olyasmitől tartok, hogy a partizánok elvisznek katonának.

— Nem visznek azok gyereket — nyugtattak —, akit pedig akartak, mostanra mind elvitték.

— Hát most visznek vagy nem visznek? — igyekeztem eldönteni a kérdést, merthogy fiatalok vagyok, az lehet, de nem vagyok elég fiatal, Magyarországra kéne szöknöm iskolába.

— De! Éppen Magyarországra! — hallottam.

Nemrégiben az oroszok hurcolásztak magukkal egy hegedűt, egy Stradivarit, csak úgy, meztelenül, mint valami kivont szablyát, a sok fogdosástól elmozdítva, s kerestek valakit, aki játszani tudna nekik rajta. Egy pillanatig úgy állt a dolog, hogy majd én leszek az, bennem gyanítottak valamit, de miután a kezembe nyomták a törékeny fölépítésű, sötét villogású hegedűt, kiderült, hogy vonó nem tartozik hozzá, az valahol elmaradt vagy eltörött a csaták hevében, fehér lószőrje szertezilárdott, ahogyan ősz haját cibálta a zavaros szél — érdekes, hogy fekete lószőrt még sohasem láttam hegedűvonón —, úgyhogy ekkor vonó után kezdtek járni, de e hegedűhöz méltót nem találtak az egész faluban, csupán egy nagybögőnek a vonóját sikerült előteremteniük, azzal meg hiába is próbálkozott volna akárki: ami másra való, az másra való.

Végül jött egy harmonikus különítmény, két vagy három harmonikás is volt a valahonnan elkötött fiákeren, de azután a pálinkával, amit követeltek, nagyon megcsalatkoztak, vizespohárból vedelték, s hamarosan mozdulni sem tudtak, úgy berúgtak — ez az előnye a mi pálinkáinknak: nem hagyják teret maguk mögött a garázdálkodásnak, hanem simán letaglózzák a potenciális garázdálkodót.

Ezt követően valahol, egy szétvert szakaszon még megmozdult a front; hihetetlen, honnan sejtik meg félálomban is a katonák, hogy szorul a hurok, futni kell, mert futottak, tépázott csapatokban, ahogy a varjak röpködnek az ősz jöttével, a szél morajlásánál nem hangosabb ágyúszó kíséretében, mert oly távoli volt, de ezek már vonultak is vissza, fejjel Oroszországnak, amerről ágyúztak; a frissen alakult hatóságok ripsz-ropszra szélnék eresztették a kivégzésre összefogdosott embereket: ha valaki netán még menekülni akart közülük, ajándékba kapott egy utolsó lehetőséget.

Akik a társadalmi fordulat révén szerettek volna némi előnyhöz jutni, sebesen tépdesték öltözkükről a vörös posztóból vágott ötagú csillagokat, sapkáról, kucsmáról, kabát gallérjáról. — Az istenit, most ki az ellenség? — méltatlankodtak. Méltatlankodással telítődött a levegő, ez cibálta a fák ágait, miközben az idő hidegre fordult.

A hegedű, az a — mint sokára kiderült — hamisított Stradivari, ott maradt a kezem ügyében. A hátát a fülemre szorítottam, és hallgattam, mi történik benne. Egy ilyen hegedű belseje közelről sem olyan zajtalan, mint képzelnék. Megállás nélkül mormog benne a messzi földről elragadott lelke, csendesíthetetlen benne a morajlás. Hol nőtt a fa, amelyből faragták? Kárpátok erdejében? Milyen Indiákban főzték ezt a sötét lakkot, amely most a bevonata...

Innen lehetett bennem a vágy, hogy meg akarok tanulni hegedülni. De senki ügyet sem vetett a szörnyű botfülemre, hangom pedig mintha rönkvágó fűrész fogait reszelné, lapját hajtogatná: állandóan a magasságok felé tör.

Volt egy falusi zenész, amolyan libahangú, azt mondják róla, hogy hallása, mint az üst fenekének, és hogy majd ő tanít hegedülni. Inkább arról volt ismert,

hogy negyvenkettő Szent István napján a díszfelvonuláson ott masírozott a díszmenetben Újvidék központjában, a hadvezetőség meg a Tanurdsics-palota tetőteraszáról tartott szemlét, amikor is Kovács István őrzetű úr kapta magát, és kiköpi a sorból.

Odafönn, hat emeletnyi magasságban, üvöltés:

— Ki az a marha?

— Altábomagy úrnak... Altábomagy úrnak alázatosan jelentem...

— Még hogy Újvidék kellős közepén...

Végül is nem voltam én képes annyit dobolni a lábam fejével, mintha díszlépésben terelnének végig az újvidéki székesegyház előtt, amelynek különben sincsen püspöke, csak kispapja. Nem vagyok én téglagótika, csupa feszülés, dum-dum-dum-dum, meg ilyen meg olyan ütem. Legföljebb földhányás vagyok. Ezeket a futóárkokat ez idő szerint töltik ki tetemekkel. A nagy folyókba is sokan kerülnek. Ismét kivégzések folynak. Errefelé a történelemnek vannak egybevágó szakaszai, habár nem szabályos időközönként ismétlődnek. Mire egy-egy népesség számbelileg éppen kikerekedne, meglegyinti valami negatív Gondviselés szele, a számai alá veszi: nos, innentől már csupán hiányos emlékezet, visszafelé, mint szétfúzott keretű ablak, amelyen valaki kiugrott az éjszakába, még alighanem utána is löttek, de lehet, hogy csak a vadászok voltak, elvakította őket a vadkacsa szárnyának szivárványlása, tisztára olyan volt, mintha olajat öntöttek volna a vízre, éjszakai tócsára.

Ennek az aláfestésére kellett volna nekem vékony hegedűszó, de azzal az orosz katonák szerezte ormótlán és rövid vonóval semmi hangzatot sem lehetett fölrezzenteni a húrokról, amelyeknek még a nevét sem ismertem, és különben is másnap a kerteken keresztül beállított a nagybögős a vonót követelve, ám a hegedűre ügyet sem vetett. Csak honnan tudhatta, hogy itt lehet a vonója?

— A nyiszogásáról — azt mondta. Hogy valaki nem hozzá illő hangszerezen húzgálta a vonót, s ezt a hangot egyből fölismeri a gyakorlott fül.

Itt tartottam a hegedülésben, amikor fölmerül előtem Magyarország képe; hogy én ott mit akarhattam?!

(Akkortájt leginkább arról folyt a szó, hogy a svábság után bennünket is betáboroznak, miként a Sajkás-vidéki magyarokat, s aki ezt véletlenül túléli, azt alkalomadtán majd kitelepítik, talán Magyarországra, de lehet, hogy Szibériába: könnyen megeshet, hogy megyünk vissza Ázsiába, ahonnan állítólag származunk, a Pannon-medencét pedig — a Dunának a Vaskapunál történő elrekesztésével — ismét elárasztják, ahogy a földtörténet őskorában volt, Tito tudósai már ki is dolgoztak mindent.

Rákosi Mátyás ekkoriban fordult meg Újvidéken, hogy kérje a kitelepítésre vonatkozó rendelet leállítását. Reggeltől késő délutánig várakoztatták a tartományi pártkomité épületében. Aki tehette, vagy volt hozzá bátorsága, magától is kitelepült.

A térképek, amelyek a faluban forgalomban voltak, Magyarországot egy korábbi háborút megelőző állapotban ábrázolták, amikor is itt minden oly egyszerű lehetett, mostanra viszont ez az állapot a végtelenségig elbonyolódott; igen helyes, sőt kívánatos volt, hogy az embernek erről semmiféle értesülései ne legyenek, fülét és farkát behúzza, szinte halottnak tetteve magát, és várjon valamiféle sorára, amiről majd előbb-utóbb határozni fognak, s e közben bizonyos rémképeken gyötrődjek, amelyeket hallomás alapján könnyű elképzelni, de valóban is jelen lenni bármelyik ilyen helyen, ahol a kép összeáll, annál elképesztőbb lehet. Az az egy-két megmenekült sem beszél erről, aki pedig ott volt: mintha attól, amit tapasztalt, örökre megnémult volna — a frissen érkezett

rendszer képeskönyvének első lapjait mélyen belenyomtatták kinek-kinek az emlékezetébe, s akiknek az volt a sorsuk, hogy örökre bemocskolják magukat, már térdig jártak a söpredék ganajában, épp most készültek meghempereggni benne. Magyarok is voltak köztük számosan, sok sötét alak. Az egyetlen valami, ami föltűnt rajtuk, az a lelkesedésnek valami túlvilági, természetfölötti suhintása volt, szinte a csökkent értelműséggel határos. Ezek a féldióták láttak neki felsőbb engedéllyel irányítani a világot.

Különben nem tudnám pontosan meghatározni, milyen Magyarországhoz vonzódtam, hova szántam magam, mit szerettem volna, hogy ott várjon rám: talán csupán itt nem akartam jelen lenni, valahol a fegyelmezhetetlen természetem mélyén éledt bennem ellenállás mindazzal szemben, ami fokozatosan egyre inkább megkülönböztetett — akik azonosulni szerettek volna ezzel a megkülönböztetéssel, nem figyeltek föl arra, mennyire hiábavalóan törik magukat, mert ugyanazok maradnak, és csupán a hozzájuk nem társuló, magukhoz hasonlóktól vonnak meg minden lehetőséget. Ennek a zsoldosai lettek. Ez elől kellett volna menekülni, minél messzebbre, ám, mondjuk, Amerika ekkortájt még számításba sem jöhetett, különben sem az a kimondottan dúsgazdag Amerika volt még, hallatára inkább a légiriadók emléke rémlett, úgyszólván alig hallgattak el a szirénák, hangjuktól még borzolódtak a tetők cserepei, amerre az amerikaiak bombázni jártak.

Amit ekkoriban éreztem, igyekezőn áthatolni a Golgota szűkös palackjának fehér üvegfalán, annyi volt, hogy tisztába jöttem vele: belőlem sohasem lesz jó megszállott. Úgyhogy énrám szinte nincs is itt szükség, a megszállottak e világában.

Sohasem fogok megöregedni.

Sőt, még a fejem lágya sem fog soha benőni.

Itt valahol értem utol önmagam: még hozzátételesem sem tudtam kiszámítani a tulajdon pályámat. Magyarország! Hiszen ahhoz országhatáron kellett volna átszöknöm. Mennyi idő telhetett már el azóta, és én attól egyhuzamban mennyi idős lehetek?

Ez lehet a leglényegesebb kérdés, ami velem kapcsolatban fölmerülhet, mert kétségtelen, hogy valaha koravén voltam, azon az estén is, amikor a bálozó nagylányok lábikráit vizsgálgattam, és valami mértékegységet igyekeztem összehozni magamnak, amihez a köröttem levő dolgokat, az egész külvilágot viszonyíthatnám: annak a palacknak, amelybe világos fából a Golgotát építették, a magassága vagy a kerülete — a kettő szoros volt — hétszer véve: ez egy egységnyi, s ennek töredéke, ha ezt a kerület adta távolságot háromszor vesszük. Ezt kellett volna végiggondolnom kihunyó mécsvilágnál, ám sötétben már nem tudtam volna befejezni, úgyhogy az orosz katonák által hátrahagyott maradék pálinkát fehér porcelántányérba öntöttem, s ezt gyújtottam meg a mécs pislákoló kanóccal. Arcom közelében tányérnyi kék szesz láng égett, hangtalanul, mintegy lefátyolozva, és ha most netán fölhörpintem, az égés bensőmben folytatódik... Végül alig sikerült gondolataimat a hét és a három viszonyának megoldására hangolnom, vagyis a szesz lánggal való kísérletezésről emerre a kísérletre irányítanom, hogy kidolgozzam mértékemet, amellyel sok mindent lehetetlen lenne mérni, de ha valami bejön, azontúl csak azzal foglalkozom majd.

Elégettem az egész pálinkát, és amikor végleg sötétben maradtam, csak akkor döbbsentem rá, hogy ezzel legfőljebb önmagam mérhetem, a világnak az én mérésem szerint erre nincs esélye. Azért megmaradt ez az elgondolásom, és várom, hogy mikor jut valaki más is ugyanilyen eredményre. Azzal majd le fogok ülni, és megbeszélem vele, ha netán akad ilyen ember.

Úgyhogy ezt akkor egyelőre befejeztem, anélkül hogy eljutottam volna Kalocsára, mert aki adott magára, az ottani iskolába vette be magát, míg itt délen csak Överbász járt, de ekkor már nem volt meg az iskola, sőt olybá tűnt, hogy az a világ teljességében hamisítvány volt, és csak a sok lakatlan ház maradt utána, mindenhol hiányoztak emberek. De erről, ugye, nem beszéltünk. Még az sem áll, hogy nem volt szabad beszélni róla. Egyszerűen mi nem akartunk ilyesmiről beszélni. Ez az igazság.)

Emitt meg, ahol most állok, ebben a jelenlegi kakasveremben, itt a szemem láttára zajlik valami hatalmas anabázis, harci gépek fölvonulása, morajlás és dörömbölés talán magán az ég boltozatán, a beszédnek szinte nincs is értelme, mert az emberi hang kivehetetlenné válik, fölismerhetetlenné, valójában elhanyagolható lesz, tartalmában hiénemű, akár a kakas kétezer éves hangja a palackba épített Golgotáról, úgyhogy a figyelő innentől kénytelen-kelletlen amoda vigyáz, és a tejeskannák egymáshoz verődése a targoncámon szinte már nem is ad hangot, e rázkódás hatalmasodik el mindenben, s ettől, érdekes módon, valami viszketni kezd a fülem legbelsejében, amitől ismételten föltámad bennem a hősi fölindulás.

El sem köszönve a kakas gazdájától már iramodok is, egy ideig szinte nyomom követem az elvonuló hadoszlopot; még látom, ahogy a nyomában nehézkesen száll le a motorok füstje, már-már úgy tűnik, hogy szilárd vagy kocsonyás anyagként tölti ki a fűszálak és kórók között végig az út mentén, fokról fokra ülepedik, mintha vízfénéken sodródott volna ide, ahol most magam is járnék, nehézkesen törtetve a sereg után, tolnám végkimerülésig a targoncát; öltözékem alapján akárki a hadoszlophoz tartozónak tekinthetne.

De hát persze hamar elmaradok, miként a szakálltalan próféta, ám ha araszolva is, de megyek, ahogy bűvárpáncélban járnék, ölomcipőben, így valahogy vonulok most — mint utóbb megtudtam — Valkó ellen.

A nap folyamán egy faluban árultam a magammal hozott tejet egy ideig az ott táborozó katonáknak, majd, hogy nem vették, mert inkább bort ittak meg tömény szeszeket, fölhagytam az árusítással, s igyekeztem, vagy legalábbis megpróbáltam belopni magamat a szívükbe. Egy Gyilkoska (Ubicica) nevű azonban, aki gyanút fogott, hogy az ő helyére akarok befurakodni, vén félkegyelműnek nevezett, és kavicsokkal meg göröngyökkel dobálva elmaradt: nem tehettem róla, hogy annyi idő eltelt a két háború között, hogy egészen belevénültem, de akkor sem kellett volna okvetetlenkedésével a tejeskannáktól elválasztania. Pedig az első pillanatban még jóságosnak is tűnt a szememben ez a Gyilkoska, érdekesnek találtam, hogy az arcképe a zubbonya hátára volt festve.

— Ne keverd a moslékot, mert beleesel, és belefulladás! — ezt kiabálta, és a többiek csak nevettek rajta. Ezzel töltötték az idejüket. Az föl sem merült, hogy semmi keresnivalóm itt, lehettek itt mások is ugyanilyen beosztásban, mint én. Sokat ittak, de nekem nem adtak.

Az éjszaka folyamán a targoncán a tejeskannákat valakik olajzöld színűre festették, hogy így bosszantsanak, és ettől kezdve a két fehér kanna úgy mutatott, akár valami ismeretlen rendeltetésű fegyver, víziakna vagy az ördög tudná, micsoda. Jött egy teherkocsi, két katona leszállt, és mindkettőt óvatosan föltette, elvitték. A targoncát otthagyták. Mit kezdeztem egy üres targoncával?

— Van két kanna aludttejetek! — kiabáltam utánuk szerbül.

Ismét úgy éreztem magam, mint egy háborúval korábban. Ezt mintha csakugyan nekem találták volna ki, „vén félkegyelműnek”, vagy honnan tudhatnám pontosan, ki vagyok, kinek kellene lennem, arról meg már volt szó, hogy mindig is koravén voltam, szemben az idő múlásával, amibe belecsöppentem, s ezen a néven is nevezhetném magamat: Kis Csöppögi.

Azt viszont nem tudom, miként orranthatták meg rajtam, hogy magyar lehetek, talán belefáradtak fejem bácskai formájának szemlélésébe, mintha az Igének, amelynek ragozhatatlan alakját képviselem, számítana valamit megtestesülésének képlete, vagy nem is zajlik itt semmiféle Igésítés, sokkalta inkább Tárgyasítás van folyamatban, osztályozás, rémisztgetés, idegölés.

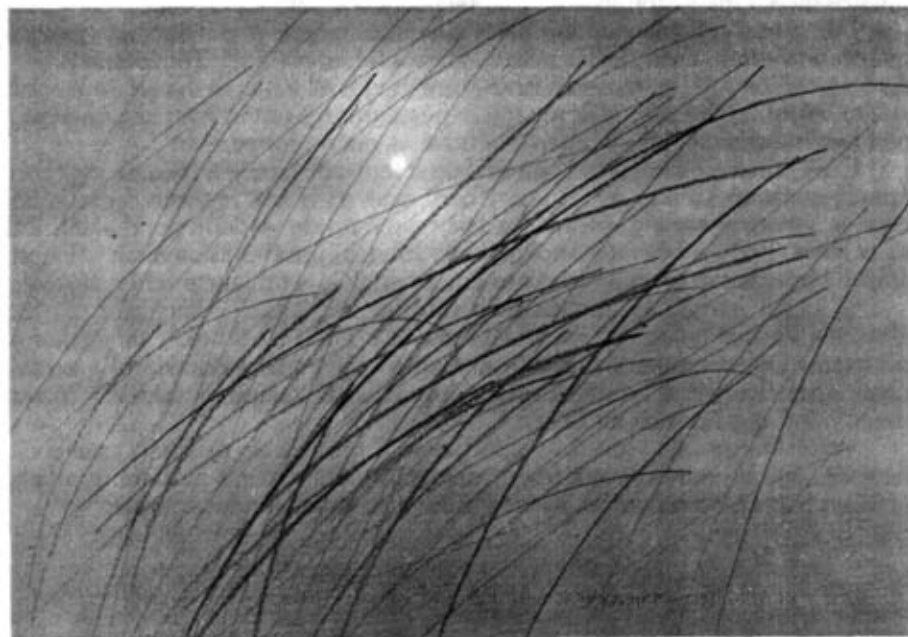
— A fajtád! A fajtád! Nézd a kurva koponyáját, egyből fölismerni! — kiáltanak, mint akik betörtek a rémálmomba, és koponyám az egyik legkényelmetlenebb pont rajtam, ez valami hosszabb lejárátú, s tűzőn-vízen át mentenem kell: törékenyebb, mint egy hegedű teste.

Szerencsére e boszorkányszombatra viradóra kósza zivatarok jönnek, az ég alját mint egyetlen, hosszan tartó, sziporkázó villámlás fénye világítaná meg, vagy csak ily soká alszik ki a világolása, szétfolyik a levegőben, miközben kigyúl a túlvilág torkolattüze. Nagy csattanások, ahogy zászlók vásznába kapkodna a szél, ha lennének zászlók, s e süvítésben immár helyesebbnek tartom, ha az üres targoncával megindulok visszafelé, amerről jöttem, mintha hirtelen sietős utam támadt volna; csoda, hogy az út menti árokból kinyúlva valaki el nem kapja a bokámat.

— Menj csak Magyarországra! — hallom Gyilkoska hangját, ahogyan egy virágba borult fa kiáltana utánam, pedig nem akarok Magyarországra menni, amikor csak a hősiességemet jöttem ide fitogtatni.

— Bús példák alapján élünk — jegyzem meg —, és ez sohasem volt másképp... Inkább lennék madárijesztő, mint példakép!

Hajtogatom magamban a védőbeszédemet, és nem vagyok benne biztos, hogy miközben a kannákat mázolták olajzöldre, az én zubbonyom hátára is nem került-e föl a Gyilkoska képmása.

Cs. Simon István

Enyészet

Az Aranka legnagyobb hídjánál

A gyér forgalmú út menti fákról hólé csurog a horpadó hora. Helyenként már fekete foltok, barázdák szaggatják a fehér takarót. Fehéren-feketén tárulkozik föl előttem a kihűlt és zajtalan határ. Csöndje az ólmos égig ér. A homályos ég alatt a sóhajtságnyi Aranka moccanástalan, belefagyott mélyen a medrébe. Ki hinné el most róla, hogy esetenként meg szokott szilajodni, s könnyörtelenül fenyegette a zeneóriás közeli szülővárosát?

A már csak hírből ismert szeszélyes Aranka miatt állították ezt a hidat (valamikor a múlt században) szélesre és kilenc lukra, hogy megoszoljon a víz sodrása. Váratlan nagy áradások alkalmával se sodródjon el az építmény, mint egykor például a karcagi híd, amely azonban csonkán is látványossággá tudott válni, nem beszélve arról a másik kilenclukúról, amely ott kevélykedik a betyárvilág emlékét őrző híres csárda mellett, sőt néhány népdalunkból is előbukkan... Meg hát másfél méterrel hosszabb is ennél, amely azonban így is a legkülönösebb és legnagyobb híd az Arankán, a mind sekélyebbé, zavarosabbá, elhagyatottabbá és jelentéktelenebbé váló folyócskán.

Váratlanul egy nagy leponyvázott teherkocsi gördül át a hídon, amelyet jól megalapozhattak, mert mállás nélkül kibírja a tehertöbbletet. Tág időközökben autóbusz is föltűnik, és szusszanásnyi időre meg is áll a hídnál, ha netán le akar szállni valaki... De azok, akik a nagy népességmozgás után még itt maradtak, nemigen mozdulnak ki, nemigen van hová és miért utazgatniuk.

Csak néhány elhagyott és egy-két lakott tanya meg még a Nákóék idejében épített szivattyú látható a híd közelében, azaz az a két vicsorgó, acsarkodó bunker, amelyek esetleg vérontások felé terelik az ide vetődők gondolatát. De az is lehet, hogy a beavatatlanoknak úgy tűnnek, mintha ásitánának. „Tátott szájjal”, hófoltosan és megrongáltan emelkednek ki a táj fekete-fehér síkjából.

Túloldali apróbb és kerekdedebb rokonuk alig látszik, csenevész cserjék álcázzák, lőréseit betömte a múlt heti hófúvás... Ott a fairtás előtt állt egykor a nevezetes Dobsa-tanya, arra távolabb meg a csárda, ahol Kikindáról a zentai csata színhelyének a megtekintésére lovagolva a kalapos király, II. József megpihent, egy éjszakát eltöltött.

Vajon milyennek látta ő, a reformátor a tájat és az Arankát, amelynek nevével, úgy is, mint Harangoddal, nemigen tudhatott mit kezdeni, s amely újabban télen is meg nyáron is jócskán meghazudtolja fernkölt nevét?

Hodics hídjai

Itt állok a szeles őszi napsütésben a hodicsi híd előtt, amely már néhány évvel ezelőtt megrokkant, az idő, a pótkocsik és a közöny terhe alatt, és napjainkig se találtak módot a megjavítására. Gazdátlanul ível át a sekélyen mocorgó folyócska, az Aranka fölött, s szabálytalan időközökben le-lecsúszik egy-egy téglája. Olyan így, mintha idétlenül vigyorogna a pereme, ahonnan két évtizede még a libapásztor gyerekek fejest ugráltak az akkor még egykori önmagára emlékeztető Arankába.

De hol vannak már azok a gyerekek? Felnőttek, s túlnyomó többségük hátat fordított az erősen fogyatkozó, kopó szülőfalujának. Máshol nyomasztja őket a gond, s közben falujuk és környéke mind foghíjasabbá, kihurcolkodottabbá válik.

Zavaros a víz, sötéten tükrözi vissza a fölötté magasan lebegő helyfelhőket. A szél meg egyre erőszakosabban fúj a pusztáról, lökdelődik, meg-megcibálja a folyócska vonulatát követő fákat meg a rajtuk csomókban álló varjófészeket. Áthangelődik az idő. Nemsokára permetezni, majd hullani kezd a vigasztalan őszi eső, a bőrig hatoló, a híd repedésein fájdalmasan lecsurgó s szűnni nem akaró, amely azonban az Arankát már nem tudja visszaemlíteni egykori szintjére.

A rokkant híd mellé egy lapos átjárót „eszskabáltak”, annak kellene helyettesíteni a százévesnél is idősebb hidat, de ez nem akar annak látszani, jellegtelenül hasal a furcsa állagú víz fölött, amelyet azonban képtelen nyakon csípní, mert az arasznyira apadt.

Följebb az egykori Haranga sor közepe táján is volt egy félkarú fahíd, de már régen elenyészett. Az említett somak az évtizedekkel ezelőtt történt lebontása után fölöslegessé vált. Am azért még esetenként tájékozásul szolgál a hült helye... A szétszéledt Haranga soriak emlékezetében elevenen él még az a híd s az egykor nagyon halas Aranka. „Annak idején” ugyanis ott, annál a hídnál, ha néhányszor megmerítették a kettéhasított zsákok, máris olyan tetemes volt a zsákmányuk, hogy a főtt halat a sült hallal ehettek. Jóllakottan mehettek herbekölni (a zenés összejövételre) valamelyik tört tetős Haranga sori házhoz, amelynek a szobájából (hogy minél több vigadozó elérhessen) kihordták a bútorokat. Ennélfogva az asztalicerás a padkára fektette sokhúru hangszerét, és nekihasalva pöngette, gyötrte ki belőle például azt a dalt, hogy „Csikorog az ajtó, ablakféla...”

Haranga soriak, hová lett a szilajságotok? És hová lettetek ti, a befagyott Arankán meztláb is iringálni akarók? Földiek, testvérek, rokonok.

Áthangelődik az idő. Mind gémbertetőbben, lökdelődőbben fúj a szél itt kint a rokkant hodicsi híd fölött.

Hószepők a szikesen

A törökkanizsai halgazdaság szomszédságában hűvösen tárulkozik ki a szikes legelő, amelynek csöndjét kettészeli a jól érzékelhető romlásnak indult keskeny műút. Nedves csönd ez. Legelésző jószágok helyett ritka és szétkenődő hószepők tarkítják a mezőt, amelynek „bugyraiban” föltűnnek az olvadás vizei. Különösen a fogyatkozó falu, Firigyháza (Filic) mögötti földhátan nyiladoznak a belvízszemek, ott, ahol egykor kiterjedt, makkos díszlett, ám már a kívágott fák tuskóinak a helye is régen behegedt, az enyhe homorulatokban az olvadás vizei hályogosodnak, csillámlásukat hiába lesem, mert a napot sűrű esőfelhők takarják. Már-már a hajlatba lóg az eső lába, ám mintha már esne is, annyira néptelen a százötven főnyi falu, amelynek iskoláját a hetvenes években zárták be. Úgyhogy később a tanteremben egy vegyesboltnak szorítottak helyet, a többi terme,

helyisége meg romosan hirdeti a szomorú tényállást, ebek harmincadjára jutásának az állapotát.

A szomszéd ház gondozott ugyan, de mély csendbe burkolózott. Előregedett lakója a városba, Törökkanizsára költözött, hogy most új helyén sűrű sóhajtasok közben gondoljon vissza a falujára, ahol olykor komisz körülmények között teltek napjai, ahol eltelt élete java része. Nélküle az udvarban álló egyik akácfára „szerelt” harang is mintha szótlanabb, félrecsúszottabb volna.

A kápolna tornyában kongott az a harang egykor, de az istentelenül zavaros időben leszerelték onnan, hogy végül egy akácfa nyakában kössön ki, s kalimpálva hirdesse a falubeliek elköltözését az árnyékvilágból. Azt, hogy a megboldogult firigyházi végérvényesen törökkanizsai lakos lett, mert ha élve nem költözött oda, akkor holtában a városban hantolják el, mert már több mint egy évszázada ennek a falunak nincsen temetője.

Hajdan, például a tizenharmadik században szép fehér temploma volt a mai falu térségében álló egykori Feyerreg haznak. De hol van már a tavalyi hó?... S rártarti emberek lakhatták, mert a följegyzések szerint a nagy parasztlázadás idején a falu népe félkelt a földesura, Telekdi Gábor ellen, ám végül a megtorlást nem kerülhették el, éppen úgy, mint Dózsa a tüzes trónt...

Azt is följegyezte a krónikás, hogy az említett falu már a török hódoltság elején elnéptelenedett, és csak a múlt század elején települt újjá, ám 1876-ban a földesúri önkény miatt föloszlik (akkor szűnhetett meg a temetője is). Majd ismét újjáéledt, de itt ezen a hőszeplős szikesen élete sosem volt felhőtlen, vakmerően reménykeltő. Vegetált főleg, vegetál még egy jó ideig, mert hát napjainkban sem elhanyagolható azoknak a száma, akik számára még egy ilyen félredobott falucska is fogódzót, menedéket jelent.

Varjak csőrözik az enyészetet

Feketetőről mélyülő kátyúk között vezet a műút a csaknem teljesen elenyészett tanyavilágba, s amikor már úgy-ahogy megszokná a zötyögést a jámbor vagy gyanútlan utas, az egykori mázsháznál véget érnek a kátyúk, véget ér a műút... Miután a kőolajkutatók továbbálltak, és az egykor bokros tanyavilág lakossága csaknem maradéktalanul eltávozott innen, elenyésző a forgalom. Legutóbbi látogatásunkkor sem kellett letérni a sárba. Senki sem jött velünk szembe, senki sem követett bennünket. Zavartalanul haladhattunk volna, ha a kátyúk vissza nem fogják a lendületet. Nyaktörően mélynek látszott a tócsák zavarosabbja, s ámulatkeltő a tető nélkül maradt falak rohamos kopása.

Itt jóformán már csak a maradék maradéka maradt. Annak a tanyának az udvarán is, ahol nem túl régen még a cséplőgép dobja vonta magára a figyelmünket, és alig lehetett a földre lépni a sok baromfitól, most a huzat húzik, s varjak csőrözik az enyészetet.

A központban a kút és a nyesett halom szonszédságában levő tanyaház (amelynek kemencemelegéből nézve csodálatos látványt nyújtott az egykori hóhullás, a hajdani „jobb módú” tél hideg darazsainak a röpködése) a múltkor még úgy nézett ki, mintha a lakója csak beszaladt volna valamiért a városba, és hamarosan megérkezik, hogy aztán a keze nyomán fény és melegség áradjon szét a magukra maradt fehér falak között. Persze mindez csak csalóka látszat, mert a szótlan gazda számos sorstársához hasonlóan végérvényesen elköltözött innen, és csak tág időközökben jár ki bölcsőhelyére, ahol élete java része lepörgött, s ahol fő jövedelemforrása, a szántóföldjei találhatók, immár tagosítva.

A gépeket kint hagyta a tanyán, s meglehet, hogy a szomszédjához hasonlóan nemsokára ő is garázst csinál a szülőházából, megbontva annak hagyományos és emberszabású rendjét.

A környező falvakba, de főleg Törökkanizsára költöztek a tanyaiak. A néhány éve végrehajtott tagosítás után az eddig tétovázók is útra keltek, „behúzódtak a bolyba”. Egy ideig panaszkodtak a városi zajra, a dobhártyájukon is dobolóra, aztán egy bizonyos idő múlva beletörődve újságolták egymásnak, hogy már nem hallják mindegyik előttük elhaladó járműnek a zúgását, s csodálkozva hozzák szóba azt a városi nyugdíjast, aki a legelő fölött húzódó parton aprópénzért megvette a tanyavilág legkisebb házát, rendbe hozta, gyümölcsfákat ültetett köréje, s most újabban az a korábban semmibe se vett hajlék a legéletezebb az egész sorvadó tanyavilágban.

Hosszú kihagyás után

Az elenyésző falu központjában szokatlan nyüzsgés fogad. Tucatnyian egyengetik a néhány évtizede bezárt iskolának az udvarát. — Sátrat állítunk, lakodalom lesz... — mondja kissé kaptatosan az egyik lapátos öreg, majd arról is tájékoztat, hogy három éve volt itt utoljára menyegző. Akkor egy vézna legény nősült, de csakhamar szűk lett a falu az ifjú párnak. Sebbel-lobbal beköltöztek a városba, ám azért gyakran hazajárnak, mert a „hazainak”, mármint az itteni eledelnek nincsen párja, hiszen azt ingyen adják.

Most májusban a maradék lányok közül megy férjhez a „gesztenyesebb”, és úgy hírlik, hogy az új pár itt is akar maradni. Ha igaznak bizonyul a híresztelés, akkor — jövőre már keresztelőre is számíthatunk, nem csak temetésre, mert az utóbbi időben sajnos csak temettünk. Pogányul megfogyatkoztunk, egymást érik a lakatlan és eladó házak.

Ki hitte volna, hogy vénségemre ilyen kegyetlen helyzetbe jutok! Napokig senki se nyitja rám a kaput. Lehet, hogy hihetetlenül hangzik, de az én ifjúságom idején még annyi tanya volt a falu körül, mint amennyi ház van most a faluban (Monostoron), félszáznyi... Jócskán lecsökkent a házak száma, a tanyáké meg háromra, de azok közül is az egyikben laknak is meg nem is.

Eltanyátlanodott az egykor nyüzsgő határ, ám azért a kivágott nagy fák tövéből sarjadt „surják” még elég jól jelzik az egykori fehér falú tanyaházak helyét, s helyenként az elburjánzott kiskertekben húsvét táján jácintok pipiskedtek, és illatok a parlagokon átlengő szélbe enyhén belebomlott.

Kár értük! Mármint a tanyákért — mondja lemondóan az öreg, aki élete java részét a falu és az Aranika közti tanyákon szívárogtatta el, leginkább a legjelesebben, az egykori jogászdoktornak a mintagazdaságán. Példás volt a rendje, fölszereltsége, ellátottsága annak a tanyának, és éppen ezért a fordulatban az a tanya vált a múlttal, kulákokkal stb. való leszámolás egyik első áldozatává.

Nagy kár volt tönkretenni azt a virágzó gazdaságot, ha már jobbat nem tudtak a helyébe állítani, és hát nem tudtak. Egyértelműen bizonyítják ezt a parlagok, a kietlen, huzatos határ.

Filip David

Feljegyzések sötét időkből

A pestisjárvány pusztítása

A sötét idők lényegét igazából azok a sötét eszmék képezik, amelyek maguk körül mindent szellemi sötétségbe borítanak. Olyan eszmék, melyeknek végzetessége olykor nyomban látható, néha azonban csak utólag becsülhető fel, miután kifutották magukat, méghozzá az emberi lelkekben és az anyagi világban véghezvitt rombolásuk, a nyomukban járó pusztítás alapján. Sötét időknek azt a kort tekinthetjük, amikor az emberek sorsát sötét eszmék és ezeknek az eszméknek a képviselői uralják, akiknek mindenek alá vannak vetve.

E sötét koroknak vannak külön ideológusai, teoretikusai, hadvezérei, tudósai, írói. Mindazt, ami bármely más, ún. normális időkből örületnek tűnne, most hamis bölcsességből, állítólagos történelmi érdekekből és álhazafiságból font dicsfénnel övezik. Az ilyen korban úgy tűnik, hogy minden, de csakugyan minden a józan ész és az értelem ellen tör.

Semmi sem veszendőbb és illanóbb az emberi emlékezetnél, ezért szakadatlanul emlékeztetni kell a sötét eszmék kétes értékeire és mindarra a gonoszságra, amely ezekből ered, mert egyébre nem is igen van mód. Vajon az 1989-ben létrehozott és szíjjelkürtölt állami és nemzeti programok, melyeknek anakronizmusa nyilvánvaló, ártalmassága pedig kétségtelen volt, mert nem ezt tanúsítja-e későbbi sorsuk is, a hatalmas és rémisztő méretű katasztrófa, amely amekkora mértékben nem mentes a gyalázattól, annyiban metafora is, meg rejtvény is, s ez már a programok létrejötté pillanatában világosan kitetszett. A romantikus lángolás fényénél ugyanakkor a bölcs elmék hideg, matematikai logikájával a magas tudományos intézetekben megállapítást nyert, hogy „legkevesebb egymillió embert áldozatul kell vetni egy ilyen kimenetelnek”. Az efféle „tudományos” megfontolások arra szolgáltak a hatalmukat féltő politikusoknak, hogy a beosztottjaikként érvényesülő értelmiségiek támogatásával egyetlen valós céllal hozzák mozgásba a tömegeket — ez pedig fennálló hatalmuk és meglévő kiváltságaik megőrzése volt. Egymillió vagy hatmillió ember feláldozása, habár e szám említésére alig kerül sor, a végső összeg, amelyet a morbid árverés eredményezett a háborús mészárszék küszöbén.

Emberek, apák, fiak, anyák és leányok milliói a tulajdon nemzetségükből! És hányakra volt szükség a másik vagy a harmadik oldalról, hogy kijöjjön a véres számvetés? Ma pedig, a történetek után, a kijózanodás helyett ismét ez az átkozott matematika bukkan elő azzal a cinikus — mert mi másnak lehetne nevezni az effajta „hazafias” magyarázatot? — indoklással, hogy a döntő ütközetet azért nem sikerült megnyerni, mert az áldozatok számát „csupán” tíz- és százazreken lehet mérni, miközben a hazafiak, a honfiak, a történelem alakítói, az intelligencia és a vezérek az önmegsemmisítésre készítették fel népüket, ha netán csak ez

tenné lehetővé az etnikailag tiszta területek kikerekítését, amelyek együttesen mind vallási, mind nemzeti, mind etnikai szempontból tiszta szigetet alkotnának az etnikailag vegyes európai tengerben.

Sötétnek azok az idők tekinthetők, amelyekben a legkevésbé bűnösök vannak leginkább kitéve a legnagyobb szenvedéseknek. A nők, az idősek, a magatehetetlenek és legfőképpen a gyermekek közül kerül ki a legtöbb áldozat. Amennyiben kétségbevonhatatlan az az igazság — márpedig az —, amely szerint „elfogadhatatlan az olyan állam, amelynek alapjai akár egyetlen ártatlan gyermek életén is nyugszanak”, mi más lenne az, ha nem istenkáromlás, amikor egyes államok, akár az egyház áldásával is, épp ilyen alapokra épülnek? Nincs azonban gonosztett, amelyet nem fognak megbocsátani, megáldani, sőt hőstetté nyilvánítani, ha azt az állam, a párt, az eszme, a nemzet vagy a vallás nevében hajtják végre.

Sötét eszmék ásták ki és töltötték meg tetemekkel a tömegsírokat Zvorniknál, Vukovárnál, a pakraci mezőn, Srebrenicában és száz más helyen, ezek vették ostrom alá Mostart és Szarajevót, a sötét eszmék töröltek le számos falut és várost a föld színéről, ezek okozták számtalan menekült értelmetlen és okatlan hanyattatását. Ugyanezek a sötét eszmék állnak a belgrádi vonat utasainak Srpciben történt elrablása és lemészárlása mögött is. Sötét eszmék sugallják manapság is az elmenekült lakosság otthonainak fölgújtását, nehogy valaha is hazatérhessen, és így a terület etnikai szempontból végleg „tisztá” maradjon.

Az effajta elképzelésekből, számításokból, az ilyen filozófiából mi egyéb származhatott volna az általános nyomorúságot és szerencsétlenséget hozó véres évek során kívül? És mi más származhatna még a továbbiakban a gyűlölködés, a türelmetlenség, az elkeseredettség és a nyomor ránk váró évtizedein túl? Sötét eszmék képezik annak a gondolkodásmódnak a származékát, amely valóságos lidércnyomást szabadít az emberre, akként terjedve, ahogyan a sötét és örült gondolat terjed: a tűzvész sebességével és a szélvész erejével. A harci kürtök és dobok zsvájának kíséretében pedig olyan szavak hangzottak el, amelyeknek biztos helyük van a rasszista, a szélsőséges, az intoleráns, a gyűlölködést szító és háborúra uszító elmeszülemények antológiájában.

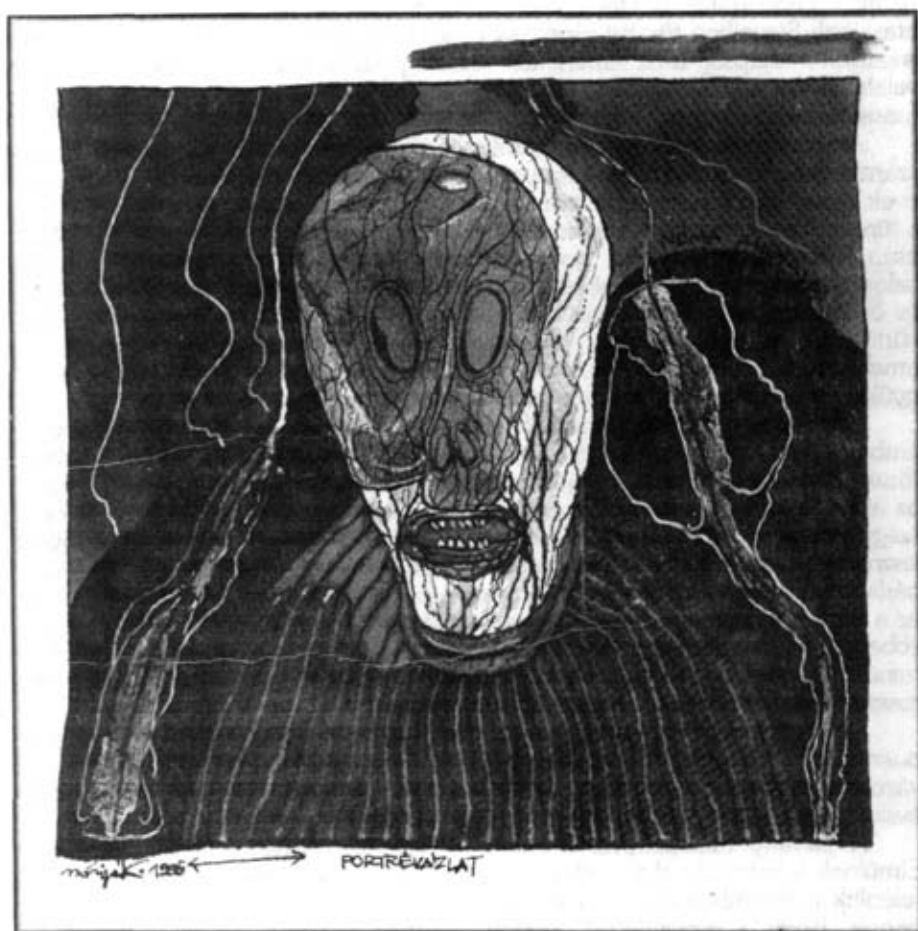
Sötét időkben minden a saját fejével gondolkodni akaró egyén, individuum, emberi teremtmény ellen irányul. A sötét idők szegyenfoltjai az emberi történelemnek, szerencsétlenséget hordoznak magukban mind az agresszorra, mind az áldozatra nézve, olyan idők ezek, amelyek híján vannak az irgalomnak és a szegyenérzetnek, és az emberi ostobaság és örület őserdejének tenyésztalajává lesznek. A harácsolás és a hanyagság, a képmutatás és a tompaság a sötét idők párlatát képezi. Kinek sem szolgálhat igazolásul a körötte uralkodó sötétségre, hogy ez a kór mindenütt előfordul, és hogy valóságos elemi csapásként a világnak hol ebben, hol abban a sarkában tűnik fel, világrészről világrészre vándorol. Ellenkezőleg: minél tömegesebben és mindent áthatóbban jelentkezik, annál elviselhetetlenebb, rosszabb, veszélyesebb és szegyeneljesebb lesz.

A sötét eszmék hatása az emberi történelemben előforduló nagy járványok pusztításaihoz fogható, amelyek különböző korokban tizedelték a falvak és a városok lakosságát, olykor olyan pusztulást hagyva maguk után, hogy évszázadokra volt szükség a nyomok eltüntetéséhez.

A járvány csillapultával azonban a kórokozó valahol tovább lappang. Elmulnak a háborúk, elviharzik a vész, eltemetik és elsiratják a halottakat, újra felépítik a lerombolt otthonokat, lassanként feledésbe merülnek a vészterhes napok. Ismét a megélhetési gondok kerülnek előtérbe. A fájdalmas sebek

lassanként begyógyulnak, a Léthé vize pedig magával sodorja a feledésbe az emberi bűnösség és esztelenség keltette iszonyatról szóló történeteket, amelyekből fokozatosan mítoszok és legendák születnek. De valahol minden egyed lelke, sőt a kollektív tudat mélyén örökre hegek maradnak. A sötét korok hosszú árnyékukat a jövőbe vetik, leendő nemzedékek felé. A sötét eszméket rendkívül nehéz kiirtani. Ellenállóak és maradandóak. Az emberi fejekben uralkodó sötétség a legszonytatóbb, a legmélyebb, a legteljesebb és a legtartósabb sötétség.

Brasnyó István fordítása

Dragan Babić

Az ecetfa völgyéből

Kéziratrészlet

Hitellevél

Igazgató úr!

Az Ön nagylelkű felszólítása, hogy írjak, olyan nagy szociális eltompultságban és anyagi nyomorban ért, hogy kénytelen vagyok mindenekelőtt levélben figyelmeztetni Önt néhány fontos és visszataszító körülményre, amelyek az ilyen nyilvános cselekedetet követhetik. Habár a világban már így is túl sok az általános cirkusz és grimaszkodás, s ezért nem is vennék észre, hogy egy bohóccal több vagy kevesebb van, engem mégis az az álszent gondolat aggaszt, hogy Ön és én már régóta valakinek az ősei vagyunk, s példaképeivé válhatnánk a nálunk még rosszabbaknak. Kétlem, hogy a harag és a megalázottság kivételével bármi más rábírhathná a becsületes embert valamilyen hathatós cselekedetre. A félelem és a bizonytalanság megbénítja és eltorzítja a maradék szerény reménykedést is. Ezért egyedül a jutalom szó, a megjutalmazottságnak az az állapota, amely nélkül nincs egészséges elteltődés, tudná jól kikerekíteni annak a motiváltságnak a kétségtelen hármasságát, amely nélkül nincs emberi megnyugvás az ecetfának ebben a bűzös völgyében.

Képzelve el, hogy Arthur Rimbaud visszatér az íráshoz, miután Abesszíniában és Adenben többször is fegyvereken adott túl, és koldusszegény maradt.

Kérdezi: miért?

A válaszom: csak.

A meg nem értést és a szenvedést, a mesterség régi velejáróit csekély óvatossággal el lehet kerülni, mert a despotizmus legvadabb területe is olyan ügyesen és alaposan demokratizálva van, hogy mindenki annak tűntetheti fel magát, aminek csak akarja, miközben továbbra is megmarad senkinek és semminek.

A könyv leegyszerűsödött. Akár beszámolóként is olvasható. Oblomov keres, Csicsikov utazik, Limonov gépfegyverből lövöldözik. Senki sem akar lealacsonyulni, hogy ne vonjon le valamilyen következtetést.

Mi a különbség közöttem, aki ezt írom, és Ön között, aki ezt szemléli? Valószínűleg semmi. Talán pár száz dinár. Többé már senki sem képviseli másnak a perét, csak a sajátját.

A következtetés elborzasztó. Önnek mint bürokratának és technológusnak már nem az a kérdés, elveszíti-e a munkatársát, hanem az, hogy elveszíti-e a vevőjét.

Többé nincs bújócska.

Csupán az a minimális szegény, ellenkezés és úgynevezett frusztráció létezik még, amelyet tagad minden posztmodern, aki valamennyire is ad magára és saját identitására.

Többé nincs tiszta képzelet. Többé nincs piszkos képzelet sem. Csupán megfáradt és ironikus létezik.

A hírekkel csendesen befedtük az egyszerű igazságokat.

Nemzeti stílusunk valahogyan eljutott az akarat elpusztításáig, s ott megrekedt. Közben szétmargangolta a köpenyemet, a világgal való kapcsolataimat, a polgári biztonságomat, a barátságokat, a szívemet és a tudómet, a gyerekeimhez való viszonyulásomat, az utazásaimat repülővel vagy az ósdi vonaton, könyvtáramat az 1957-es szinten rekesztette be, kiürítette az alapvető élelmiszerekből álló tartalékomat, amely nélkül a Balkánon nincs tekintély, de fennmaradás sem, tönkretette a fogaimat, eltemette kiváló eszméim seregét, amelyet senki sem akart megvenni, s olyan mértékig kifosztotta a fejlődésben meggátolt személyiségemet, hogy se nekem, se közvetlen környezetemnek nincs kedve hozzá, hogy felismerje. Viszont ebben rejlik az irodalmiság, s a lübecki öregúr kétségtelenül jól tudta, miért mondta ezt.

Eljutottam az út végéhez. Mélységesen kételkedem abban, hogy megjátszhatom magamat olyan körülmények között, amelyekben úgy lélegzünk, mint egy tuberkulotikus szervezet.

Vizsgálja meg tehát, akár a piacon, ezt a tervezetet.

Valamilyen szerb, akit jól ismerünk, közéleti személyiség, akinek mindkét ágon legalább kétszáz évre visszamenőleg megállapították a származását a Morava mentéről, ahová még legalább két pravoszláv vidékről, Szerémségből és Hercegovinából érkezett családi mellékfolyó, egyszerre csak érett kamaszként Belgrádban találja magát a Tájékoztató Iroda határozata idején, és vadul nekilát a tanulásnak. Az idegen hatások elvetésének a depressziós folyamata nem tartott sokáig, s hihetetlenül áthatóan, sajátos módon kezdi figyelni, megjegyezni és leírni a mindennapi eseményeket. Több főiskolát, izgalmas foglalkozásokat, szebb és csúnyább nőket cserélget, csodálatos városokat, ellentétes országokat, babiloni nyelveket és alkoholisták extázisokat váltogat, de a percepcióját sohasem. Mindig is azt állította, s most is az a véleménye, hogy a népeket annak alapján kell megítélni, mennyire tartják rendben a temetőket és az illemhelyeket. Racionálisan puritán és radikálisan anarchista, megveti a munkát és ugyanakkor csodálja is, kizárólag a pontossághoz és az adatokhoz tartja magát, időnként viszont semmihez sem; mindaddig, míg egy napon, megundorodva az emberanyagtól, amely körülveszi, s amelyből származik, nem jut véglegesen arra a gondolatra, hogy monstruózus megfigyelőképességét rendszerezze egy terjedelmes rendőrségi enciklopédiában ennek az úgynevezett itteni térségnek a jellemeiről és történelmi eseményeiről. Hogy mi a térség, nem érdekli.

Gondolkozzék el.

Bennünket most az ő szociális szkizofréniájának eredete és leleteinek tartalma érdekel.

Vajon ez a balzaci mánia hasznos lehet-e?

Mint ennek a dőre köztársaságnak annyi erkölcstelen polgára, én is arról álmodozom, milyen szép lenne legalább egy ideig nyugodtan gondolkozva élni, a más költségén!

Mértékletes és kollegiális tisztelettel az Ön D.B.-je.

Kartag Nándor fordítása

Bojan Jovanović

Új néptömeg

A tömegek tiltakozása — amelyet a helyi választások eredményeinek a jelenlegi rendszer fenntartása céljából történt meghamisítása váltott ki — az itteni kultúrában eddig ismeretlen módon nyilvánult meg.

Az újkor jellegzetességeként a néptömegek a francia forradalom idején lépnek a történelem színpadára, hogy mozgalmakkal és felemelkedésükkel megjelöljék a 19. és a 20. század sorsdöntő eseményeit. A tömegeknek a társadalmi zavargásokban megnyilvánuló rendkívüli jelentősége tette szükségessé az alapos, átfogó kutatásukat és tanulmányozásukat. Attól függően, milyen eszmei keretek között ment végbe az elemzés, a tömeg jelensége úgy kapott megfelelő referenciális és konceptuális fogalmi értékelést. Mindazonáltal minden erre vonatkozó meghatározásnak a közös nevezője a negatív konnotáció, amely csupán pszichológiai-embertani vagy szociológiai vonatkozású ártalmati különbséget mutat.

Az egyén és a sokaság viselkedése közötti minőségi különbségre rámutatva már a tömeglélektan első kutatói, mint például Le Bon, felfigyelnek arra, hogy az ilyen csoportosulásokat az impulzivitás, a mozgékonyság, az ingerlékenység, a hiszékenység, a befolyásolhatóság, az ésszerűtlen viselkedés, a türelmetlenség, a túlzásra és a leegyszerűsítésre való hajlam, az erkölcsi felelőtlenség, az autoritás és vezér igénylésének szükséglete jellemzi. Szem előtt tartva az azonos pszichológiát, a tömeg viselkedése annak az elitnek a lélektani sajátosságától függ, amely meghatározza a célokat, s a tömeget azok elérése felé vezeti. A hisztérikus nőhöz hasonlóan, aki a könnyű és naiv udvarlást szereti, a tömeg is hajlik az alantas demagógiára, a magatartás regressziójára, gyorsan és könnyen változik a hangulata, s azonosítja magát a vezérrel, akit messiásként istenít és az egekig magasztal.

A tömegről mint negatív módon integrálódott emberi csoportosulásról alkotott vélemények, beleértve a tömegnek mint forradalmi szubjektumnak és történelmi kezdeményezőnek marxista értelmezését és ennek következményeit is, nem sokat változtak Le Bontól kezdve a mai kutatókig. A történelmi színre lépő tömeget könnyen lehetett irányítani és másokra uszítani. A reális egység megvalósítására törekedve a tömeg mint szociális totalitás erőszakkal is igyekszik minden különbséget megszüntetni. A kommunizmus ideológiai csődje azt jelentette, hogy véget ért a nagy modernista tervek uralmának hosszú korszaka, amelyben a tömeg szerepe is döntően befolyásolta a nemzet, az osztály és a forradalom történelmi realitásának a meghatározását.

Figyelembe véve a tömeg lélektanáról, szociológiájáról és antropológiájáról eddig szerzett ismereteket, fölvetődik a kérdés, mennyire használhatók abban a próbálkozásban, hogy megértsük a nálunk mostanában történő tömegtiltakozásokat, amelyeknek az alapvető jellegzetességei a tömeg új és másmilyen identitását mutatják.

Az elégedetlenséggel, a tömeggyűlésekkel és az utcai sétákkal, felvonulásokkal aktualizálták a kisémmizett többség elsődleges védekező mechanizmusát azzal a veszéllyel szemben, hogy megsemmisítik reális politikai jelentőségét és a megszerzett

hatalomhoz való jogát. A tömegek tiltakozása azonban — amelyet a helyi választások eredményeinek a jelenlegi rendszer fenntartása céljából történt meghamisítása váltott ki — az itteni kultúrában eddig ismeretlen módon nyilvánult meg.

A tiltakozás aktualizálta a tömeg jelentőségét, amely a politikai és a társadalmi színen teljesen új és más módon fényben mutatkozott meg. Az eddigi értelmezéstől eltérően ugyanis ez a mostani tömeges tiltakozás mindenekelőtt a tömeg új minőségét bizonyítja.

A múltbeli és a mostani tömegek közötti lényeges különbségek egész sor olyan új jellegzetességet tükröznek, amelyek magának a kontextusnak a megváltozására mutatnak rá, s ez új értelmezésre utal.

A közelmúlt nagy tömegtüntetéseitől eltérően, amelyeket azért szerveztek meg, hogy manifesztálódjék a nemzeti egység és a vezérnek mint a nemzet megmentőjének, a nép kommuniztából lett védelmezőjének a támogatása, a mostani tömeges elégedetlenség annak a kifejezése, hogy szétért a nemzeti tudat mint a kollektív identitás megteremtésének és megerősítésének az elhasznált opciója. Amikor lejárt a nacionalizmus ideje, amelyet a nemzeti érdekekért folytatott harcok váltottak ki, ezeket pedig az átvedlett kommunisták irányították, hogy a nacionalizmussal felújítsák, azaz meghosszabbítsák ideológiájukat és hatalmon maradásukat, a domináns kollektív identitás egy új lehetőség fényében mutatkozott meg.

Mivel eddig elsősorban az elittel ellentétesnek tartották, a tömeget negatívnak minősítették, és jelentéktelen kulturális értéket tulajdonítottak neki. Megmutatkozott azonban, hogy a tömeg nem vak erő vagy a gyors forradalmi változások eszköze, hanem egyének gyűlekezete, akik arra törekednek, hogy megőrizték és kifejezésre juttassák saját egyéniségüket, személyiségüket és identitásukat. Az így összegyűlt egyéneknek már nem találjuk a befolyásolhatóságnak olyan fokát, ami a korábbi tömegeket jellemezte. Az egykori hisztérikus asszony, akihez a múltbeli tömegeket hasonlították, fiatal, szép, okos és szabad leánnyá alakult át, akít már nem lehet könnyű és naiv csábítással meghódítani.

A mai tömeg individualizált fogalma s az egyének magatartásában észlelhető egész sor új jellegzetesség egy új, posztmodern értelmezésre utal. A valamikori regressziót, amely a domináns közös, elavult, atavisztikus impulzus szintjére süllyedt, felváltotta a tiltakozás résztvevőinek különbözősége, akik arra törekednek, hogy a tömegnek megmutassák identitásukat, szerepüket és jelentőségüket. A valamikori gyűlekezetektől eltérően, amelyek egységes, közös ismertetőjel alá tömörültek, a mai tömegben többnyire egyéni, individuális jeleket látunk: különféle állami zászlókat, egyenruhákat, jelvényeket, jelszavakat, még kedvenc háziállatokat is.

Ezeknek az egyéni különbözőségeknek a megőrzése és hangsúlyozása a tiltakozás demokratikus potenciáljáról tanúskodik; laza, szórakoztató, nyugodt és erőszakmentes, békés módon tüntetnek a kívánt változások végrehajtásáért. A magas erkölcsi mércék, az a határozottság és kitartás, hogy ilyen módon tiltakozzanak, feltételezi a másik, az ellentétes oldalon állók tiszteletben tartását is. A „Játék határok nélkül” szórakoztató rendezvényre emlékeztet az a másik oldalnak szóló felhívás is, hogy tegye félre az erőszak kellékeit, mert túlhaladtak, történelmileg kompromittálódtak és nem megfelelőek a tömeg új szellemének megnyilvánulásakor. A terror elhalasztása a választóvonalnak az átlépése, ami annak a más módon szociális és élettérnek a kezdetét jelöli meg, amelyben szabadon kifejezésre juthatnak az egymás közötti különbségek, megkezdődik az új szabályok kidolgozásának folyamata ahhoz, ami majd ezután jön létre.

Bányai János

„De hol? Miféle könyvben?”

Mint aki utolsó pillantást vet a vissza már nem vehető tájra, és csak az ismert alakokat, helyeket, fákat, árnnyakat veszi számba, közben meg nem búcsúzik, mert amit elhagy — a távozóra emlékezve — örökre megmarad kijelölt helyén, úgy írta (írhatta) Mándy Iván *A légyvadász** novelláit, legtöbbjét a *Holmi* nevű folyóirat részére, nyilván a szerkesztő(k) baráti követelődzésének (is) engedve. A távozásra készülő már nem vágyik újra, új nevekre és tárgyakra, se új, rejtélyes kapcsolatok feltárására: maradjon csak minden a régi rendben, az egyszer elrendezett viszonylatok között. Van is a kötetet indító *Kórház-éjszaka* című novellában néhány, az írásnak erre a különleges helyzetére utaló mondat: az írónak vészjóslóan rövid határidőket szabva mindig nyomában van a szerkesztő: „holnap délelőtt behozod a Művészbbe”, de a sürgetés nem feledtetheti az újat már nem kereső pillantás helyzetében az író mindent elodázni és félbehagyni szándékozó kételyét: „Fáradt írás... önismerés...” — mondja mentegetőzve a szerkesztőnek, mégsem fogynak el a sürgető szavak: „Nincs olyan sok idő! Láss hozzá! Láss hozzá!” A sürgető szavakba befészkelte magát a baljós előérzet.

Nem azért mondatja a kórházi betegszobában fekvő íróval Mándy Iván, hogy „Fáradt írás... önismerés...”, hogy más, később, a szerkesztő vagy a kritikus ne mondhasa. Ellenkezőleg, azért mondhatja, hogy mindenkit megnyugtasson, nem téved, ha a posztumusz kötet mondatai és szavai a korábbi könyvek mondataira és szavaira emlékeztetik. Csakhogy a tévedés illetően kizárása egyetlen pillanatra sem mentheti fel az olvasót (az író szavaival megszólított kritikust), hogy megértse, mire megy ki ezekben az írásokban, nagyrészt már a *Huzatban* (1992) novelláiban is a „fáradt” meg az „önismerés” önróniája. Amiről nem eshet szó, arról ne is essék. Ezért erősíti meg a kórházban fekvő író szavait: „Nagyon is jól tudom, hogy mire megy ki a játék!” az írást sürgető szerkesztő: „Milyen új fordulataid vannak! Mire megy ki a játék!” (Aláhúzás a szerkesztőé, az íróé, az elbeszélőé.) Arra megy ki a „fáradt írás”, a „Láss hozzá!” felkiáltójelesen ismétlődő (szó)játéka, hogy ha már itt van a halál, és mindig itt van, akkor minden pillantás az utolsó is egyben, és minden írást csak a „Nincs olyan sok idő!” egyáltalán nem rejtjeles figyelmeztetése köt szorosan korábbi írásokhoz, mondatokhoz és szavakhoz, nevekhez és helyszínekhez.

Új nyelvi fordulat a szituációteremtő szójáték, bár nem is olyan nagyon új. Mándy Iván minden mondatán felragyog a kérdés, leginkább az, hogy ennek a játéknak ismeretlenek a szabályai, de hogy játék, és együtt vagyunk benne, meg hogy mire megy ki, ahhoz bizony nem fér kétség. Az utolsó pillantás még egyszer — nem utoljára, most még egyszer — megerősíti Mándy Iván elbeszéléseinek világát: már semmi sem tűnhet el nyomtalanul, nincsenek többé névtelenek és hontalanok. A *Szürke kocka az égen* ezekkel a mondatokkal fejeződik be:

* Mándy Iván: *A légyvadász*. Novellák. Osiris, Budapest, 1996.

„Hohó! ezt olvastam valahol. De hol? Miféle könyvben? Vagy csak valaki úgy futtában felfirkálta a falra? És az eső vagy valamilyen vihar majd lemossa.”

A *Korház-éjszakában* két különös, látszólag összefüggéstelen jelenet néz egymásra: a groteszk utcai regényolvasás-jelenet időnként vakkantó kutyákkal és a Szemere utca keresésének jelenete fiatal lánnyal. Az első: „Valami megzörrent a zsebében. Jegyzet? Jegyzetdarabka?” A jegyzet Mándy Iván írás- és beszédmódjának vezérmotívuma. (Azért húztam alá az összetett szó második felét, mert a jegyzet Mándynál mindig önkomentár, mindig „metatext”: „az elbeszélés része tehát, nem gyakorlat, se írói eljárás, hanem maga az elbeszélés...” Ha odakerülnek a cetlik a presszó márványasztalára, akkor az elbeszélést megnevező mondatok, valahonnan hozott jegyzetek „beszélnek”, és közben a novellát mondják.) Aztán megtapogatja a zsebt, „Majd lassan, vigyázva kihúzza a regényt!” — a mondat utolsó szava új bekezdésben, mert ez a regény címe, vagy egyszerű műfajmegjelölés? Cím és műfajnév sokszor esik egybe. Mire megy ki vajon a mondatot megszakító bekezdés-játék? „Talán még nem egészen kész, de azért főbb vonalaiban... Na nézzük csak! Sürget az idő!” Megint az idő rövidsége. Újabb utalás a halállal ironizáló szójátékra. S az elbeszélő elkezd olvasni ott az utcán a regényt. Élethelyzetek megnevezése, időből és folytonosságból kiemelt mozdulatok, kezek, nevek: a regény. Még nem egészen kész, legfeljebb főbb vonalaiban, tehát jegyzet, jegyzetdarabok, cédulák. Ennyi fért el a zsebben, ennyi rezzent meg: egy egész regény, kézbe vehető, felolvasható az utcai világításban a csapzott, elhanyagolt kutyák öröme: „Akadt, aki vakkantott.” A jegyzetként megírt, a zsebben hordozott, az egyetlen mondatba, szóba, névbe sűrített regény. Az egész életművet, az életmű vonulatait, mások elbeszéléseit idézi fel, párbeszédbe kezd velük, egy-egy szó a megértés jele. A „fáradt írás”, az „önismétlés” azt mondja, hogy itt regény van minden szóban és mozdulatban, regény a zsebben, megreppen, a címszavakban megszólal az egész. Sürget az idő, hozzá kell látni akár az olvasáshoz, csak így mondható el: kórházi elbeszélésbe zárva. Minden megtörtént már egyszer, a regény is, a regényt adó élettrajz nem is egyszer, most éppen Pataki Nóra élettrajza. A névbe rejtetten. Valahol bizonyosan van ez a regény. „Önismétlés.” De hiszen minden önismétlés, erre megy ki a játék, minden saját magának a megismétlése. Csak így — megismételve: önmagát megszólító „metatext” — léphet elő az utca szürkéjéből, a mindent elrejtő és megőrző zsebből. Élménydús, átélethető, ha egyetlen női névbe sűrűsödött is, csak egy kis időzés kell hozzá, elidőzni a név mellett.

Ehhez a groteszk regényjelenethez kötődik, feloldja és tovább élesíti az utcakereső jelenet: „egy lány az utca mélyéről”. „A Szemere utca! Tetszik tudni, hol a Szemere utca?” Megszakad a regényolvasás. A „bánatos meghatottsággal” a felolvasó lába körül szuszogó kutyák „összehúzzák magukat”, áttetszőek lesznek, és elvesznek a levegőben. (Később, novellazárásként egyre többször ismétlődik a repülés, a kilépés a levegőbe, itt is, végül „szállt lefelé, valahova a mélybe”.) Ki lehet ez a lány? Pataki Nóra keresné az utcát? Akkor a regényből képet ki. De más ez „a sovány, csúfordáros” arc. S nem is a presszóslány, aki éppen az imént repült tányérokkal a Zserbóba, és a kéziratot sürgető szerkesztői üzenetet közvetítette. Vagy éppen Richter Kamilla, akinek csapta a szelet, és akiről most az ismeretlen lánynak beszél, és aki majd felbukkan a *Légyvadász sétájában*, a *Testedzésben*, a kötet (vagy a regény, a főbb vonalaiban kész regény) állandó motívuma. De a Szemere utca nincs sehol, eltűntek az útba igazító jelek is, nincs se a trafik, se az iskola. Egy utca azonban nem tűnhet el, mert „En felelek minden utcaért! Minden utcáért és minden moziért!” Ki ejti ki ezeket a dühös szavakat, és kit figyelmeztetnek? A regényíró, aki az utcán felolvasott, és őrlti a kutyák vakkantásának, egy járókelőt, a lányt, aki az utca után érdeklődött? Hirtelen minden egymásba ér, a narrációs szálak

egymásba fűződnek, és felnyílnak a jelentések, mintha éppen erre ment volna ki a játék, erre a fordulatra. Arra, hogy nemcsak Richter Kamilla, az utca is eltűnhet, és ez nem heverhető ki.

A két jelenet összefonódásából olvasható ki, hogy aki „Minden utcáért és minden moziért” felel, az az elbeszélésért és a regényért is felelős. Ezért mondható, hogy A légyvadász kötet minden novellája „metatext”: az elbeszélést önmagában többszörösen tükröztető írás. Mándy Iván a *Nappali Ház* ankétjára, a Miért írok? kérdésre válaszolva magyarázatot ad e kettős írói felelősségre: „Értük. A lerongyolódott házakért. A megvakult ablakokért. Az udvarokért. A gangokért. A porolórúdert. Az ecetfáért. A sötét kapualjért, ahova az Isten behúzódott.” Ennyi a válasz a folyóirat kérdésére, az írói világlátás tapasztalatának összefoglalása, és magyarázat arra, miért van benne egyetlen névben — „Pataki Nóra” —, egyetlen mozzanatban — „Csipőre tett kéz” — az egész regény, legalábbis „főbb vonalaiban”. Mándy Iván szavaiba és mondataiba „az Isten behúzódott”; ezért értik a regény szavait a kutyák, ezért tűnik el a vakkantó hallgatóság az ismeretlen lányhang hallatán. Ugyanaz az Isten, akivel a *Huzatban Isten* című novellájában a soha be nem fejezhető, mindenkorra fenntartott képzelgetés folyik.

Utolsó pillantás a tájra. A fiú tájaira, az apáéra, a házfalakra — „Olvassuk a falak regényét!” áll a *Félálomban* című novellában —, a falakra, az eldobott, kiszolgált holmira, lavórokra és porolórúdkra, elveszett télikabátokra, levált talpú cipőkre... Mindenre, amibe „az Isten behúzódott”. Ezért állítható teljes bizonyossággal, hogy Mándy Iván elbeszéléseinek tájai és tárgyai, helyszínei és hangulatai, képei és kiáltásai, pontjai és vonalai egyetlen szoba, jegyzetbe, mondatba sűrítetten valahonnan jöttek, egy másik, akár fikatív, akár valóságos szövegből — a falakról! —, és tartanak is valahová, tehát van múltjuk, van emlékezetük, van elő- és utóéletük, van életrajzuk, végük is van, haláluk, röptük és száguldásuk, ami minden megnevezésükkor, első és utolsó, fáradt és pihent, eredeti és önismétlő megnevezésükkor felragyog bennük. Felragyog az utolsó körültekintés nyomán, amikor már nincsenek új felfedezések, de amikor még helyén van a Szemere utca. Mert az utca nem veszhet el. Ez az utolsó pillantás se más, megnevező nyelvi gesztus, szó-mozdulat, mondat-jel. A megnevezéshez, a kimondáshoz, az elbeszélés mozdulatainak és jeleinek használatához mindenkor a „Mire megy ki játék?” kérdése járul. (Mándynál a mondat végén felkiáltójel, ami elbizonytalanít, mert fokozza ambivalenciáját, de nem szünteti meg a kérdőszóban és a szórendben rejlő megkérdőjeleztséget.) Mándy Iván kötetének minden mondata után felmerül ez a kérdés, a többértelmű megkérdőjeleztség nyelvi pozíciója, ám éppen azért, mert felmerül, mert nem hagyható ki, és nem hagyható el, felfénylik a tárgyak, a helyszínek, a novellahősök és neveik mélyén rejlő isteni ragyogás, ami semmiképpen sem mondható többletnek, tehát nem retorika és nem stilisztika, hanem jelentésnek vehető, még akkor is, ha ennek a jelentésnek aligha lehet egyszerűen a végére járni, legfeljebb a megértés és dialógus nehezen kifürkészhető történeteiben helyezhető el.

Erre megy ki a játék, a „fáradt írás” és az „önismétlés” (ön)íroniájának nyelvi játéka: a metatextuális megnevezés narratív műveletei.

Kornis Mihály a *Holmi* (mondtam már, zömében ott jelentek meg A légyvadász novellái) 1996. májusi számában *Töredékek M.I.-ről, avagy Csutak és a szürke ló* címmel személyes hangú, szellemes, mintha önmagát is kérdőre vonó írást publikált Mándyval (és prózáival) való találkozásairól, és elég keményen közli (kihez szól ez a keménység, önmagához vagy az íróhoz?), hogy húsz éve már nem tudja végigolvasni Mándy könyveit, „az Előadók és társszerzőktől meg a fiatalkori novelláktól eltekintve — keresettnek és önismétlőnek” érzi „felneftteknek szóló írásait”. De azt is állítja Kornis (ironikusan?), hogy „Mándy

az első posztmodern írónk", mert — indokolja — „Nála van először, hogy művészetet kapok szerelem helyett...” Ám ehhez is van bíráló megjegyzése: „szóval hangsúlyosan megformált szépet észrevétlenül eleven helyett, olykor már veszélyesen közel a giccshöz. Hősei köd ülte lapályon rezignáltan jópofáskodva lamentálnak; átérzik önnön banalitásuk mélyét.” Aligha van rá okom, hogy akár Kornis ítéletével, amiben neki sincs, úgy látszik, nagy öröme, akár regénytörténeti állításával vitába szálljak, még annyira sem, amennyire a *Holmi*-szerkesztő Réz Pál teszi ugyanitt közölt levelében Margócsy István tanár úrhoz, aki Mándyt „kismesternek” mondta a *Holminak* küldött tanulmányában, s ezt Réz Pál (szerintem is jogosan) téves minősítésnek veszi. Használhatatlannak és terméketlennek tartja a *kismester*, *nagymester* kategóriáit „már csak azért is, mert a kis jelzőt aligha lehet, bármilyen összefüggésben alkalmazza is az esztétika, magasztalónak tekinteni”. Nemcsak azért nem szállok vitába Kornis Mihállyal, mert *Napkönyvét* (a könyvet, nem a később közölt firkákat) igazán fontos, igazi, észrevétlenül eleven (tehát, hadd mondjam én is, „posztmodern”) regénynek tartom, hanem azért sem, mert magam is látom, fentebb el is mondtam, Mándy Iván könyveiben — a *Huzatban* című kötetben, a *légyvadászban*, de a korábbiakban, az *Előadók és társszerzőkben* is — a „keresettet” és az „önismétlést”. Ellentétben Komissal én éppen ezért (ezekért) olvasom végig „felnőtteknek szóló írásait”.

Illik most ezt az (ön)ellentmondást — ha lehet — valamennyire felbontani, annál is inkább, hiszen a „keresett” és az „önismétlés” örömet hozó olvasására nem olvasói mazochizmusom vitt rá. A „keresettet” azért gondolom Mándy prózáirása egyik fontos minőségjegyének, mert nem hiszek az ún. eleven egyszerűségben és az eleven keresetlenségben sem, ami persze az én magánügyem lenne, ha fel tudnám fogni, hogy milyen legyen (lehetne) ennek a prózáirásnak és más, mondjuk Kornis prózáirásának a szava és mondata, hőse és létmódja. Ne legyen keresett? Legyen olyan magától értetődő, sima, eleven, egyszerű, gördülékeny, mint a tökéletes kerék? Mándy Iván megnevez, nevet ad Pataki Nórának és a lyukas szőnyegnek, a kabinszűnyognak és az Istennek. Mielőtt Mándy leírta volna, *ennek* az Istennek sem volt neve, pedig időtlen idők óta így hívják. Keresetlenül legfeljebb leírni lehet, ha lehet. A nyelvjáték, és feloldhatatlan nyelvjáték vagyunk, olvastam mostanában, mindenképpen „keresett”. Sőt minél elevebb, annál keresettebb. Mert csak a keresett (és megtalált) név mutatja meg a tárgy, az alak, a táj, a valaklak mélyéről felragyogó történetet. A „hangsúlyosan megformált” hitelesíti a történetet. Még akkor is, ha ez a hangsúlyos — vagy akkor leginkább — éppen az elevenre és egyszerűre esik. Mint Mándy prózájában, a *légyvadász* írásaiban is. A felnőtteknek és a gyerekeknek szóló írásokban egyformán.

Az önismétlés is inkább minőségjegy, semmint elkedvetlenítő hanyatlás. Erről (is) beszéltem, míg nem eljutottam a narratív műveletekig. Csak annyit teszek még hozzá, hogy ha valaki, mint Mándy, felelős az utcáért, minden moziért, „értük” — s következik a felsorolás: vagyis a nevek, a megnevezettek (tájak, tárgyak, emberek) sokasága — felelősségérzetét mivel bizonyíthatná mással, mint éppen azzal, hogy mindig szem előtt és mindig számon tartja az övéit. De sohasem „ugyanúgy”. Mindig „másként” ugyanazokkal a szavakkal, mindig másként ugyanazzal a nyelvezettel. Richter Kamilla éppen az (ön)ismétlések nyomán lesz (lehet) a metatextuális narratív eljárás motívuma, vagyis már nem egy sorozatban visszhangzó név, hanem regény és költészet, s ez így van még akkor is — maradunk Richter Kamilla vonzaskörében —, ha Bakacsi Béla, akinek a kezéről János lecsapta Kamillát, majd nagyon gyorsan az övéről valaki más, így egészen a Richter lányok drámájáig, igazán nem méltó az írói (ön)ismétlésre, mégis — az ismétlések során — irodalmi motívummá nemesedik, létezésünk egyik lehetséges „jelentésévé”, mindazokkal együtt, akik „közel a

giccshoz" resignáltak, „jópofáskodva lamentálnak; átérzik banalitásuk mélyét”. Mándy, akár veszélyesen közel a giccshoz, akár a banalitások tözsomszédságában, mindig valami lényegeset mond az emberi létről, miként Réz Pál (is) bizonyítja.

Fáradt írás, önismétlés, keresettség, mindez mondható, Mándy rá is játszik, de leginkább csak látatlanból, mint Kornis Mihály, aki némi büszke önváddal mondja, hogy húsz éve már nem tudja végigolvasni Mándy könyveit, s én nem vitatkozom, csak beszélgetek vele erről röviden. Az is benne van Kornis mégiscsak tisztelgő írásában, hogy ő maga Mándytól tanulta meg, milyen fontosak a bevezető mondatok, tőle, hogy „kurta bevezető mondatokkal erős atmoszférát lehet teremteni”. Ezért olvassa csupán az írások „elejét”? Ha már húsz év óta nem tudja végigolvasni Mándy könyveit, ebben az is benne van, hogy az erős hangulatkeltő első mondatokat mégis elolvassa. Ami nem kevés. Ahogyan — Kornis tanúsága szerint — Mándy sem tartotta kevésnek azt, hogy őt valaki, most éppen Kornis, gyerekkora legkedvesebb írójának tekinti. Akár azt is mondhatnám, amit Mándy Kornisnak: „Maradjunk meg ennél.” Am aki csak az első mondatokat olvassa el, és aztán leteszi a könyvet, lemarad valamiről. Már a *Huzatban* kötet novelláiban megfigyelhető volt, a *légyvadász* legtöbbjében szinte szabállyá vált, hogy az erős kezdőmondatokról a hangsúly már nem az atmoszféra teremtése, hanem az atmoszféra meghosszabbítása szándékával átkerült a novellák zárómondataira. A *légyvadász* elbeszélései rendre folytatást ígérő, a folytatás irányára mutató mondatokkal zárulnak, és ezeknek a mondatoknak egyik része még (ön)ismétlés is. A *légyvadász sétája* ezzel a mondattal fejeződik be: „Mi már mindent megbeszéltünk”, A *légyvadász* meg ezzel: „És majd a *kellő pillanatban...*” (Mándy aláhúzása) Egy év választja el a *Féltalom* és a *Testedzés* című elbeszélések megírásának idejét, a zárómondatok mégis, ilyen messziről is rájátszanak egymásra, amott „*Repülni támadt kedve*” (ismét Mándy aláhúzása), emitt „*Belépett a levegőbe*”. Amott egy számla szállt el a novellahős kezéből, az aláhúzás utalás a *Kórház-éjszaka* zárómondatára: „*Ő meg már egy ápoló nyakán szállt lefelé, valahova a mélybe.*” Más szóval: jelentheti azt is, hogy nem annyira a számlának támadt kedve a repüléshez. Ami nem biztos, de így is érthető. Ezek nem poénok, ahogyan az anekdota hagyományára épülő novellairás gyakorolta a zárómondatokat. Atmoszférateremtő erős zárómondatok. Műfaji vonatkozásuk is van. A novella szigorú kereteit törik át; meghosszabbítják a novellát, terjedelmesebbé teszik. Ha sürget az idő, így is meghosszabbítható az írás ideje. A dialógusra való rábeszéléssel. Mert a novellát kibővítő befejező mondatok pontosítanak is. A *puhakalapos visszanéz* utolsó mondata, Mándy legjobb novellazárata, szó szerint is ezt mondja: „A halálesetem... azt kell pontosítanom.”

Amikor a halálesetét pontosítani akaró utolsó tekintettel végignéz a tájon, már nem fedez fel semmi újat (önismétlés?), de még egyszer (keresett?) szavakkal megnevezi a tárgyakat és szereplőket, vagyis valóban pontosít. Az utolsó mondatok a novella végén semmit sem zárnak le és semmit sem nyitnak meg, ám tartósan vannak. Más sem történt, csak valaki, a *légyvadász*, a *puhakalapos*, Pataki Nóra, Richter Kamilla, még egyszer, ugyanúgy és másként, utoljára felcsapta a villanyt a Hotel Adria harmadik emeletén. Ezt már olvastam. „De hol? Miféle könyvben?”

Zivojin Pavlović

Csendélet

Mindegyik csendéleten nekrofilia érződik. De eltérően azoktól, amelyek hullák közelében készülnek (mindegy, hogy agyonlőtt szarvas vagy lemészárolt ember van a képen, vagy örömlányok halott nőkkel), a másmylenek, a túlérzékenyek és gyöngédek, azok, amelyek a festővásznon partra vetett halat, marhatetemet, káposzta-, kel- és hagymafejet, maréknyi gyümölcsöt vagy különböző színű virággal teli vázát örökítenek meg, az öldöklés felnagyításán túl még mást is tesznek: a halált széppé transzformálják. A halál a csendéleten állapotból tárgygyá alakul. Hullá a művészi alkotásban. Rútság a szépségben. Mulandó az örökkévalóban.

A csendéletnek nincs sem illata, sem íze. Nem lehet megfogni. A közvetlen nyers érzékiség helyett az ember végtelen utáni vágyának szentelt harmónia zsongása.

A végtelen utáni vágy minden kreatív cselekedet alapja: az alkotó a mulandóság legyőzését óhajtja érzéki vagy intellektuális tapasztalatainak a materializációjával. Szerepe a mindennapi életben lehet aktív vagy passzív, szemmel látható vagy idegen tekintetek hatósugarán kívüli, ám az alkotói működés, szándéka vagy a tudat impulzusa ellenében is, a demiurgosz pozíciójába helyezi: az első, a haszonelvőség határát meghaladó vonal megrajzolásával vagy egy tárgy megformálásával ellentétbe állítja a természettel — nem reprodukálja azt, szembefordul vele.

Vajon az emberi lényben fellelhető tudat és öntudat fejlődésének az eredménye ez, vagy a megfejthetetlen kérdésekkel szembeni rémület érzése, amellyel ugyanez a tudat szembesíti az embert az emlékezetre támaszkodva? Vagy az elveszett paradicsom utáni nosztalgia, melynek erdeiben vadászott, barlangjaiban lakott, gyümölcsösein táplálkozott az ember, nem lévén tudatában egyetlen cselekedete következményének sem, lett légyen az „hasznos” vagy „káros” önmagára vagy az őt körülvevő világra nézve (mert az ember az anyaméhben lévő magzat módjára foglaltatott az Édenben)? Vagy semmi más, mint ambíció, mely abban a vágyban nyilvánul meg, hogy az egyéni lét megszépítése útján versenyre keljen az étellel magával? Hogy a természetbeni szép célszerűsége funkció nélküli, emberi széppé változzon át — a szépségért önmagáért?

De az is lehet, hogy a szépség nem a szükségességből sarjadt, hanem abból a kifordított szándékból, hogy az érzéki izzó hévvé növekedjen?

Ugyanúgy lehet, hogy a művészi alkotás az álom reprodukálása a valóságban és semmi más?

Avagy valóság és álom keveredése?

Válasz nincs. Nincs válasz, éppoly mértékben, mint amilyen mértékben lehetetlen megtalálni a választ arra az önmagunknak feltett kérdésre: ki teremtette a szervetlen matériát, és hogyan keletkezett ennek öln a szerves anyag? Az élet olyan, mint a Világmindenség, amennyiben nem az istenek vagy Isten szándékának az eredményeként magyarázzuk. Ennek megfelelően a

művészet is, melynek révén az ember leginkább elkülönült minden mástól, ami él, értelmetlen.

És mi sejtjük ezt.

Vagy tudjuk.

Mégsem nyugszunk bele, hogy semmi célja, mert nem lehetünk meg nélküle.

Miért?

„Joan Miró egyszer észrevette, hogy a festészet, még Altamirától, dekadans” — írja Milovan Danojlic „Ügyetlen vadászok” (*Neuspesni lovci*) c. jegyzetében. „Mihez viszonyítva dekadens? A prealtamirai tradícióhoz képest? Azt nem ismerjük. A 18. és 19. század realiztikus ideáljaihoz képest? Ezek régóta senkit sem köteleznek. Miró nyilván a csupasz élethez viszonyított dekadenciát tartja szem előtt. A tény, hogy valaki vaddisznót fest, ahelyett, hogy megölné és megenné, eltávolodás a létezés természeti, elementáris szükségleteitől; ezek már a dekadencia első szimptomái. Sokkal könnyebb lerajzolni a vadkant a szélvédett barlangban, mint kőbaltával fogócskázni vele az erdőben. Valószínűleg akkor is a mihaszna, ügyetlen vadászok foglalkoztak a művészettel.”

A művészet lényegének az értelmezéséhez hasonlóan nyilatkozik meg William Faulkner is megjegyzésével, hogy egyesek élnek az életet, mások írnak róla.

Mi egyetérthetünk ezekkel a definíciókkal, de nem kötelező; nem nehéz más úton-módon lefolytatni a művészet lényege utáni nyomozást, úgy értelmezve ezt, mint a fennálló világgal való elégedetlenséget; a létezés lényegének a feltárását; a „szépség” utáni vágyakozást; az isteni lénnyel való kiegyenlítést. Nehezebb axiómaként elfogadni a művészi tevékenység definíció-kísérleteit. Az összes értelmezés kíváncsiságunkból ered, abból a szükségletből, hogy megfejtjük a titkot. A feltáráshoz azonban nincs semmilyen más eszköztárunk, mint a racionalitás. Minden sejtés, megérzés, homályos látás még áthatolhatatlanabb és mélyebb örvénybe süllyeszt bennünket; elmerülünk, nyoma sincs a megértésnek. Az alkotás természete elsiklik mind az intuíción, mind a racionális analízis elől: csak hitegetjük magunkat, hogy az intellektuális kulccsal kinyithatjuk a titkos ajtó zárját — azzal a kulccsal, amelyhez a hozzáférhetetlen művészi mechanizmusát taglalása során érthetünk el, a rejtély nem vetkezi le titokzatosságát, s mi „valamiféle” magyarázathoz jutva abban az illúzióban élünk, hogy az alkotói kaland folyamatát vagy materiális eredményét megvilágítva feltártuk a *művészet értelmét* is. Ugyanolyan mértékben, mint amilyen mértékben hisszük, hogy kitalálva a számokat és évezredekre, századokra, évekre, hónapokra, hetekre, napokra, órákra, percekre, másodpercekre osztva kozmoszbéli planétánk körforgását *megtutduk*, mi az idő.

A művészi folyamat ilyenforma taglalásával, a festészetről szólva, kialakul a hipotézis, hogy a képzőművészetek terén az alkotás két vonalon zajlik: az érzékelés szféráiban és a spiritualitás szféráiban. Vagyis hogyha szenzuális érzékelésen alapul, a természet reprodukálására törekszik, de ha a természeti folyamatokkal kapcsolatos tudásunkra is támaszkodik, az ezekkel való viszonyunk igazolja magát. A tapasztalat azonban arra tanít bennünket, hogy az „igazság diskurzusára” és a „diskurzus igazságára” való felosztás, amelynek antagonizmusán marakodik az elmélet, mióta világ a világ, művi: a néma üzenetek visszatérő egybefogásáról van szó, melyeket a természet küld az embernek az üzenetekre adott, a művészi alkotásban materializálódó válaszokkal együtt. Ez a világ és az emberi lény között lezajló metafizikai dialógus felismerhető azon az állapoton, amelybe a műélvező kerül, mielőtt érzéki kapcsolatba lépne a műalkotással: minden, amit érzékelünk, és amit a műalkotás kisugárzásának a megtapasztalása alapján átélünk, csupán önmagunkba való mélyedés.

Ugyanabba a nyugtalanságba, amelyben az az ember is leledzett, akinek ezt a nyugtalanságot (félelem, elégedettség, elragadtatottság) sikerült művészi alkotássá alakítania.

A „Képzeltbeli múzeum”-ban André Malraux az ember képzőművészeti megnyilatkozását globális szinten szemlélte: felfedezései során többek közt arra a megállapításra jutott, hogy nincsenek alacsonyabb és magasabb rendű művészetek, ugyanúgy, mint ahogyan a civilizációs különbségek (mint egyébként a vallásiak) sem vizsgálhatók többé a gondolati Európa-centrikusság szemszögéből — annak, ami különbözik a megszokottól, nem kisebb az értéke, és nem kisebb a jelentősége, mint azoknak a szellemi termékeknek, amelyekkel életpasztalataink alapján könnyebben kapcsolatba kerülünk. A más, messzi és számunkra kevésbé ismert égtájak alatt keletkezett kreatív megnyilatkozások erős expresszivitással rendelkeznek, akárcsak az európai talajon született szellemiség gyümölcsei. Az előbbieket igenis más milyennek, habár ez nem jelenti azt, hogy az európai művészet természetével való össze nem egyeztetetőségük miatt gyengébb minőségűek és kevésbé jelentősek.

Az emberiség kreatív történelmének különféle korszakaiban, a különféle kultúrák keletkezésének, fejlődésének és elhalásának párhuzamos folyamatait kísérve kialakult, Malraux-nak és korszerű kutatásainak köszönhetően, az ember új szellemi földrajza. Többé már nem beszélhetünk magasabb-, illetve alacsonyabrangúságról vagy fontosabb és kevésbé fontos műfajokról (például a figuratív kompozíciónak a csendélet feletti apriorisztikus fölényéről), éppen úgy, mint ahogyan lehetetlen előnyben részesíteni az emberi lény racionális oldalát az irracionálissal szemben, nem beszélhetünk jelentős és kevésbé jelentős értékekről sem, amire mindig is hajlamosak voltak az esztéták és az irodalomtörténészek. Az afrikai művészet, az ázsiai iszlám művészet, Észak-, Közép- és Dél-Amerika régi civilizációinak a művészete nem látja azt a szűzsét, amelyhez az európai művészet századokon át szokott hozzá, ennek ellenére sincsenek többé alárendelt helyzetben csupán azért, mert kevésbé érthetőek, mint a nyugati civilizáció művészeti alkotásai. Mert ezek a kreatív megnyilatkozások, melyeknek keletkezésétől mérhetetlenül távol állt minden olyan gondolat, hogy valamiféle „művészeti tettről” lenne szó, egészen más természetű nyugtalanságokon alapszanak, mint azok, amelyek a fehér civilizáció képviselőit arra készítették, hogy sajátos konstrukcióval, tárggyal, rajzzal, képpel vagy szoborral igazolják magukat. Amde akármennyire „különböznek” egymástól, az egyik is és a másik is azokból a nyugtalanságokból táplálkozik, amelyek képesek arra, hogy megindítsanak bennünket, vagy ha ezek már bennünk is léteznek, megerősítik és nem sejtethő mértékig felszítják.

A számos különbség egyike az, hogy az európaival szemben álló civilizációk szellemi termékei között nincs semmi olyan, ami a festészetnek arra a fajtájára emlékeztetne, amit mi „csendéletnek” hívunk: ez, akár más festészeti „témák” többsége, az ember érzéki tapasztalásából ered; a civilizációs keretek között létrejött művek, melyeket nemrég „primitívnek” neveztek, kizárólag metafizikus eredetűek, és alig emlékeztetnek az anyagi világ realitására. A mély emberi irracionális lefojtva lüktető ütőeréből emelkednek ki. Nincs szükségük a közvetlen materiális tényekhez való hasonlatosságra. Azok is, akik előállították őket, és azok is, akik előttük hajlongtak vagy hajlonganak, a létezés homályával foglalkoztak és foglalkoznak, nem az évszázadokkal, dísz tárgyakkal, megszüpített uralkodói mellszobrokkal vagy vallásos elragadtatásokkal, melyek szellemi nyugtalansága az emberi alakot testesíti meg.

Mégis, noha a csendélet olyan „műfaj”, amelyet az európai kultúrában rendszerint kevésbé értékesnek tartanak, majdhogynem dísznek, eltérően a többi „megindító” műfajtól, lényegi tárgyiasága ellenére mágiával és titokzatossággal

bír, akár a más- és másféle civilizációs formák alkotásai, melyekhez az európai ember nincs hozzászokva.

A látvány művészete az emberi öntudattal párhuzamosan keletkezik és fejlődik. Miután megértette, hogy szembekerült a természettel, az európai „homo sapiens” átadta magát az emlékezésnek. Az emlékezés viszont történelem, hagyomány, tapasztalat. Megrémülve a kozmikus magánytól, melynek a közepén találta magát, egyszersmind önbizalom nélkül, a saját körvonalát használta fel, hogy elmondja azt, ami miatt létét úgy éli meg, mint a Sors szeszélyét, amelyre nem tud hatni. Első szárnycsapásával allegorikus megnyilatkozás útján próbálta kitapintani gyökereit; a második szárnycsapás önámítás, hogy a világ és az élet azonos a boldogsággal, a boldogság pedig a létezés szinonimája. S mindezek a nyomozások, akár az önáltatás mértéke, a nyugtalanság, félelem, öröm, erő, szépség, összhang, mélabú, közöny és fáradtság jegyeit magán viselő műalkotások mérhetetlen gazdagságát hozták létre.

Hogy rövidebb vagy hosszabb szünet után az ismét felhevült kíváncsiság újabb kalandba bocsátkozhasson — az emberi lét értelme utáni nyomozásba.

S hogy megismételhessen két ellentétes állítást: *értelme nincs, és van értelme*.

A csendélet (*La nature morte*), inkább mint az európai festészet bármelyik válfaja, felvilágosít bennünket, hogy minden, amit művészettel keresztezünk, értelmetlen. Mi a „csendélet”? A természet gyümölcseinek és az emberi alkotásoknak az elrendezése, melyek a leggyakrabban egy „logikátlan” egységet alkotnak, s elveszítve tulajdonképpeni funkciójukat az örökkévalóság utáni nosztalgia megtestesítőivé lesznek a festővásznon. Céltalanok, a csendélet tárgyai az egykor volt életre való emlékeztést élesztik fel. Ők ennek a nyomai. A mulandóság mélabús lehellete (*Still life*).

Nem tudni pontosan, mikor keletkezett a „csendélet”. Mindent összevetve az okok banálisak voltak: hogy a vásznonról látsszék a pompa és a fényűzés. Ám az egész európai kultúra a gazdagsággal és a fényűzéssel kezdődik. A festészet többi válfajainak s a csendélet keletkezési okai közti különbség abból adódik, hogy míg amazokban kevesebb vagy több a spiritualitás, a csendéletben csak a nyomai sejlenek föl, vagy a leggyakrabban még ez sem.

Van-e akkor nyoma a csendéletben a metafizikainak?

Már elemi formáiban, piaci asztalokra halmozott gyümölcsök és zöldségfélék vagy a túlszűfolt konyhákban (a polgári festészet fejlődése során Flandriában és a Németalföldön egyre gyakoribb témája ez a csendéletnek) a természet gyümölcseinek, az elejtett állatoknak, a letépett virágoknak a halmai, egyesülve az emberi kéz alkotásaival — bútorokkal, edényekkel, festményekkel, szobrokkal, hangszerekkel — a maguk bőséges áradásával csakhamar háttérbe szorítják a tájat, fojtogatják az embert, központi szerep nélküli részecskévé degradálják a megszokott látványok keretében. A csendélet alkotórészévé vált az ember, még ha nincs is tudatában, a *nature morte* alakját ölti magára — íme, itt van hirtelenjében a gazdagság és a túlméretezett szexualitás boldogsága illúziójának a győzelme feletti metafizikai rettegés (rettegés az enyészettől).

Idővel azonban az objektív fókuszol, és mint a filmen, a részlet premier planba lopakodik, az ember mind kevesebb helyet foglal el a képen, hogy hamarosan egészen eltűnjön.

Ettől a perctől kezdve mindezek az ételhegyekkel eltakart ligetek, a bútorral telezsúfolt sötét zugok, ezek a vásznak, amelyek az ember összes érzékszervét jóllakathatnák, egy rakás hulladékká alakulnak át: élénk áll, „a nyugodt élet” dicsérete ellenére az eljövendő rothadás, végtelen temető és egy rakás fekália.

Mi ezt nem látjuk. De tudjuk. Egy ideje a modern festészetben mind gyakrabban találkozunk a felbomlással.

A hadokló civilizációban, az élvezeteknek szentelt civilizációban, az önimádattal és a természet (meg a más civilizációs formációkba tartozó emberek) feletti diadallal megmérgezett civilizációban a bomlás egyre szemmel láthatóbb. Ennek nincs mindenki tudatában. A többség, a maga csökkent megfigyelő-, beleérző- és előrelátóképességével, konformizmusba ringatva, azt hiszi, hogy a világ, amelyben él, és amely körülveszi, az összes világok lehető legszebbike.

Es hogy állandó.

De a kevesek, szembesülve a kilátástalansággal, melyben az eltompult emberi lény leledzik, a dekadensek éles megfigyelőképességével és túlfeszülő érzékenységgel, hallják a félrevert harang kongását. Azok, akik nem nyugszanak, és nem fogadják el a pusztulást, azt teszik, ami természetük, az egyetlent, amit tehetnek: kinyilatkozzák zaklatottságukat, egzisztenciális nyugtalanságukat, a rothadásról beszélnek, amelybe a civilizációs gépezettel együtt, annak béklyójába verve süllyednek. Lehullnak az álarcok. Összhangzás helyett kakofónia van előttünk. Harmónia helyett diszharmonia. Veszélyeztetettség. Sikoly. A hulla hulla. Azt, amit a csendéleten láthatunk, az ember ténylegesen megölte, begyűjtötte a természetből, rabul ejtette, mint ahogy az élet is vasra verte önmagát. Az, amit megteremtett, a következő percben célját veszti. Szétesik. Eltűnik. A szemétdombra kerül.

És íme, a kérdés, hogy mi a célja a tálcák, ezüstserlegek, duzzadt szőlőfürtök, tarka, frissiben szedett virágok vagy virágba borult ágacskák, félbe vágott gránátalmák, hámozott citromok, lant, hegedűk, asztalra hányt, emberi koponyákkal elegyedő könyvek, borral töltött szikrázó kristálypoharak, kiskosárban barack, porcelántányéron kalács, sárgadinnye, tök, káposztafej, levágott marhafej, kettőbe hasított sertés, agyonlőtt nyulak, döglött halak halmozásának, és mi a jelentősége mindezeknek a tetemeknek és tárgyaknak, amelyekkel az ember, menekülve a természettől (s ez azt jelenti: a bizonytalanságtól és a kockázattól) körülveszi magát a vackán — a kérdés válasz nélkül marad.

De a metafizikai félelem tovább zsong lényünkben, megfosztva azt közönyétől.

Ezért hullaszagú a nature morte.

Csapó Julianna fordítása

Kolozsvári Papp László

A Sétatéri Színház fantomja

A Kolozsvár-ciklusból (2)

— A kolozsvári színház fantomját Székelyhidy Ferenc pillantja meg, ha hihetünk a hagyománynak. Hogy mit látott igazából, azt senki se tudja. Ő ugyanis nem tudta, mit lát, amikor látta. Később, amikor az egész város közvéleményét foglalkoztatják a rejtélyes fantomjárások, titokzatos megjelenések, megfoghatatlan eltűnések, az egykori kolozsvári művész, a Budapesti Opera örökös tagja tétova emléke fontos, de nem perdöntő az ügyben.

Gordon úr, az újságíró befejezi pipája megtömését, s hozzálát a rágyújtás körülményes és kéjes műveletéhez. Hamlet mostohaapjának asztalán enyedi bor dereng át a párás üvegen. Manó úr, a latin nyelv és a stilsztika tanára magának a gyilkoskirálynak a trónusában feszeng — nem üldögélésre való, annyi szent —, Szamosy doktor Amneris aranyheverőjén terpeszkedik, feje alatt összetekert pálmagally, a Nilus-parti jelenetből. A többiek is, Holló úr, a hallgatag hegedűs és Batizfalvy Béla, legjobb színész a basszisták közt, legjobb basszista a színészek közt, a titkos órásmester, a többiek is kihoztak padot, széket az óegyiptomi sírkamraként ásitózó díszletraktárból a Szamos-partra. A városnak erre a néhány négyzetméterére, ahol kevesen fordulnak meg életükben, de ahová a Szamos túlsó partjáról, a Cigánysorról vagy a Fellegvárról kényelmesen be lehet látni. A Sétatéri Színház nagy kerek tortája és zsinórpادلása formálta meg ezt a szabálytalan terecskét a víz magas partján, oda csak a színházi irodákon vagy magán a színházon át van bejárás. Kivéve azoknak, akik főleg ilyenkor, az évad végén, amikor még szőrös szívű direktorok és akkurátus tűzoltók ébersége is lanyhul. Van még egy-két előadás, de mintha azoknak a nézőknek se volna igazán fontos, akik jegyet váltanak, hogy megtudják újfent, amit úgyis tudtak: a kőszívű ember fiainak históriáját, vagy hogy miként pukkannak el Csúka György úr buborékjai, a legkiválóbb magyar komikus, Csúka József előadásában.

— Ő volt és ő lesz minden idők legjobb magyar komikusa! — tört ki egy alkalommal Batizfalvy Béla, s a barátai tudomásul vették, bólogattak rá, így is kell, az illékony és nyomtalanul elenyésző színházművészetnek legyenek meg a rajongói. — Szörnyű, hogy semmi, de semmi nem marad belőlünk, fűzte tovább a gondolatot Batizfalvy. Merthogy ő Batizfalvy örökre semmivé lesz, az még csak-csak megbocsátható, de az olyan művészek, mint Csúka József... S mivel eme régebbi felfohászkodásnak a Sipos, Sipos Gedeon úr fogadója adott otthont, a mindig a múltakon borongó fogadós olyan mélyen eltűnődött a színházművészet mulandóságán s eme mulandóság igazságtalanságán, hogy másnap reggel nem nyitotta ki a fogadóját, egész álló éjszaka azon tépelődve, hogy a magyar szó a magyar színpadról, az hová lesz. Olyan nincs, hogy az ne legyen, ne maradt volna meg valahol!

Gordon úr úgy néz végig barátain, mintha még érkeznie kellene valakinek. Pedig együtt vannak erre az éjszakára teljes számban, itt a város legköltőibb rejtékhelyén, halk vízcso bogás, elveszett és jelen lévő színészek szellemei közt, hiszen a színész, ha meghal, ugyan hová járhatna kísértetni, ha nem a színházba.

— Rád várunk — jegyzi meg bocsánatkérően Manó úr —, folytasd, kedves Gordon.

Gordon úr pedig, mintha csak erre az elkottyantott biztatásra várt volna, belefog a történetbe.

Székelyhidyi Ferenc Manricót énekelte *A trubadúrból*, s amikor fölszegi a fejét a *Stretta* közben, szinte benne szakad a hang. Szeme megtapad egy krétafehér arcon! De azon a helyen, ahol az arc látható, nem lehet semmilyen arc! A bal oldali toronyból két fényszóró is őt, Székelyhidyt világítja meg, s ezek fölött másfél-két ölrel ott kereklik a fehér arc. Döblec vagy rémpofa! Csúf volt? — kérdezte tőle később Janovics Jenő, a direktor. Nem csúf volt, nem rém volt, csak egyszerűen ijesztő!... Ezt nem érti doktor Janovics! Megmagyarázná neki a kedves Ferenc? A kedves Ferenc pedig azt habogja össze neki, hogy nem egy csúf arc volt, nem valami szörny fizimiska, ördög-pofa... Lehetett akár szép is! Férfiarc volt-e vagy nőarc? — vetette közbe a direktor úr. Nocsak, hiszen még ezt sem lehet megállapítani róla...

Várj csak, várj, kedves Jenő! A legijesztőbb az volt, hogy olyan helyen volt, ahol nem lehetett. Másfél-két ölrel a fényszórók fölött, a toronyban. Ahol nincsen is fényszóró, nem lehetett tehát egy égve hagyott lámpa. Hiszen világított... illetve... inkább meg volt világítva. Kívülről... vagy inkább belülről! Ijesztő volt még azért is, és legfőképpen azért, mert merev volt, álarcszerű, és mégsem álarc volt, hiszen vonásai megvonaglottak, a szeme lecsukódott, és kinyílt. Miért nem szólt a szünetben, hiszen szünet következett?... Szégyellte, vallja meg Székelyhidyi, a terem megvilágosodott, a közönség ovációzott, engem, illetve a *Strettát* ünnepelték, amit magam se tudom, hogyan énekeltem el, miközben egész idő alatt a szép kísértetarcot néztem, s azt hittem, Annuska is velem nézi.

— Ó, Annuska énekelte Leonorát?! — habzik fel a lelkesedés Batizfalvyból.

S abban sem voltam egészen biztos, hogy énekelek-e, vagy már rég leeresztették a függőnyt, éktelen botrány van, de engem valahogy nem kérdeznak, miért nem énekeltem el a *Strettát*. A taps azonban visszarántott a való életbe, a függöny összecsapódása után megrohant a kórus, ölelgettek, gratuláltak, szinte beröpítettek az öltözőbe, mesélte később Székelyhidyi Janovicsnak: előállhattam azzal, hogy kísértetet láttam a zsinórpadrólson?

— Vége az első felvonásnak! — neveti el magát Gordon úr, mire a doki beballag az ügyelőpulthoz, kihozza a selyemzsinóron függő rézgongot, s megkondítja.

Manó úr megborzong.

Tán egy év telik el a történetek után, keres a szerkesztőségben a színházi hivataloságát, mondván, a doktor úr, Janovics Jenő kéret. Mit írtam vagy mit közöltem a lapban már megint?...

A direktor azonban lekötölelően kedves, almával kínál, a Rákóczi úti kertjéből való. Az *Ellenzék*? Hogy milyen? Egyre jobb! Amióta átvettem a lapot, mondja nekem, úgy ível, mint a Magura, nem messze a város kedvenc kirándulóhelyétől, a Fától. Csapott tetőn magányos fa!... A Magurán pedig, amikor utoljára mentünk el oda, jó negyven esztendeje annak, kamaszfejjel, elástunk a csúcson lévő oszloptól tizenöt cipőnyom távolságra, a város felé, egy radírgumit...

— Épen marad egy radírgumi annyi éven át a földben, doki? — kérdi Gordon úr, s illatos füstfelhőbe burkolódik, mint a Teremtő a maga felhőjébe a teremtes után.

— Kötve hiszem — mondja a doki —, meséld el inkább az írónak, ha ő megírja, van egy kis esélye a radírgumidnak... Már úgy értem... — s szokása szerint Szamosy doktor nem fejezi be a mondatot.

Janovics Jenő kisvártatva a tárgyra tér, folytatja Gordon úr. Titokzatos dolgok történnek a színházban, s mivel bűnügyről szó sem lehet, sőt a rejtélyes ismeretlen vagy ismeretlenek... Janovics itt elhallgat, megzavarodik, mint ahogyan zavarba jövünk valamennyien, ha képtelen dolgot kell elmondanunk. Megnyugtatom, csak rajta, mint újságíró, naponta olyan elképesztő eseteket hallok, hogy meg vagyok edzve, mint a lópatkó.

— Legfeljebb szikrát hányok a macskaköveken!

A direktor fölnevet, biztosít, hogy ilyet azért életemben nem hallottam, s belevág. Annuska Leonorát énekelte *A trubadúr*-ból, s a második képben, amikor szerepe szerint Inezzel kettesben van a színen, majdnem felsikolt, látván, hogy nem az Inezt éneklő Erika van vele a színpadon, hanem egy ismeretlen, akit sose látott. Egy feltűnően fehér arcú, agyonpúderezett vagy agyonmaszkírozott idegen. Képzelmem csak el, mit érez ilyenkor a színész! Odalent a közönség, mellette pedig a partner helyett egy ismeretlen. Hogy nem fullad el a hangja, annak az a nem kevésbé kísérteties esemény az oka, hogy a rejtélyes személy rendben élénkei az Inez szólását, aztán eltűnik a színpadról. Neki, Annuskának még el kell énekelnie a hármast, közben volt alkalmam ezer is a rejtélyes Ineznek, hogy kihátráljon... És az igazi Inez, ő mit mondott? — kérdeztem. Semmire se emlékszik! Az öltözőben volt, és... De hát arra csak kell emlékeznie, hogy nem ő énekelte aznap este Inezt!... Nem emlékezett! Illetve, hát persze, hogy ő énekelte! Ki más! Miért? Volt valami baj? Nem volt semmi baj, mondja neki Janovics Jenő. Akkor mi a baj? — kérdezi az igazán butuska mezzoszoprán.

Egy szó mint száz, ezzel az ügygel, s volna még egynéhány, nem fordulhat a rendőrséghez. Mivel azonban köztudott rólam, hogy a város legjobb bűnügyi tudósítója voltam, megkér, nézzek meg egypár előadást a kulisszák mögött, járjak el próbákra, ha szükségesnek látom, derítsek fényt az ügyre, s csak neki, Janovics Jenőnek beszéljek arról, amit tapasztalok vagy találok.

Végül a legkülönösebb kijelentés, most is szó szerint emlékszem rá:

— Nem hiszek a kísértetekben, Gordon. De olyasmik történnek itten, hogy azt kell mondjam, nagy királyunk szavait kiforgatva: kísértetek pedig vannak!

Beköltöztem a színházba. Mivel azonban hetekig semmi rejtelem nem akadt horogra, buzgalmam megcsappant, illetve áttevődött a női öltözők tájékára, különösképpen azokon az előadásokon, melyeken a balettár is föllépett. Így lett kedvencem a *Faust*, hiszen a második kép, a Faust-keringő és a Walpurgis-éji bacchanália közti jó egy órában méltányolhattam a hölgyek művészetét, az ajtófélfát támasztva, remélve, hogy méltánylásom viszonzásra talál... Uraim, miért épp nekem legyenek titkaim előttetek! Megannyi édes emlék és szörnyű botrány párnázta ki éltetnem Janovics Jenő kérdésének köszönhetőn. Aztán egy éjszaka, nyárelő volt, mint most, langyos legek áramlottak a Szamos felől, dús és selymes volt a fű, épp, mint most...

Gordon úr végigtekint a díszletfalakkal, összecsucott pódiumokkal, egyiptomi harci jelvényekkel és Hány János burkuföldi határőr bódéjával áttekinthetetlené tett szárazföldi szigeten, a Sétatéri Színház és a Szamos között, melyet sóhajt, köhög rá egyet, mint a pipások rendszerint.

S én a keszeg Erikával elbújtam a frissen festett s száradni sátorlapszerűen kifeszített szuffita alatt. A keszeg Erika nem azonos azzal a buta mezzoszopránnal, aki Inezt énekelte, a névazonosság azonban utólag mágikusan hatott rám. A keszeg Erika épp az által volt ellenállhatatlanul vonzó, hogy mindennek látszott, csak táncosnőnek nem. Ahogy ment az utcán, akár frissen gyógyult nyomoréknak nézhette az ember. Lába bokából szétnyílt, mint a legyező, balerinák szakmai deformációja, a sok harmadik és negyedik pozíció... Na de

ahogy Erikának hátrameredt a sovány feneke jércésen... Olyan jércésen, hogy perverz vágyat éreztem, hogy tépett tollcsomót képzeljek el a farokcsigolyájára. S ettől nemhogy komikussá, hanem olyan erotikussá lett, hogy önvédelemből, uraim, merő önvédelemből kénytelen voltam elvenni tőle a jércetollakat s egyenes vonalú, acélszürke kosztümöt képzelni rá. Ilyenje volt is neki, rózsaszínben, de ezzel még az volt a baj... dehogy baj, dehogy baj, ezt csak úgy mondom, hogy úgy kirajzolódott rajta a bugyi, mintha nem is lett volna rajta a szoknya.

A keszeg Erika azonban gondoskodott róla, hogy lebíriam szenvedélyemet. Olyan kímérten, mondhatni teáscsészétől eltartott kisujjal beszélt velem, akkor is, urak, akkor is, amikor jelenre várva egy kisdarágban, szoros fűzőben, jóformán fedetlen kebelrel ott pihegett előttem. A hal csontos fűző pihegésnek tüntet föl minden lélegzetvételt. Ezért aztán kénytelen voltam kegyeinek elnyeréséig másokkal csillapítani szenvedélyemet... Uraim! Voltunk olyan fiatalok is, hogy az már önmagában szemtelenség! A mai fiatalokkal pedig az a baj, hogy nem 'mi vagyunk azok!

Akkor este is csak kísértünk ide, a Walpurgis-éjre várva, én reménykedve bekormányoztam Erikát a száradó szuffita mögé, s épp a városnagykör bűnös üzelmeiről beszéltem, közben pedig azt mérlegettem, hogy amikor kezünk összeért, s úgy marad, az véletlen-e vagy engedmény a részéről, s tehetek-e végre kísérletet arra, hogy megcsókoljam. Lehetek őszinte, uraim? Akkor már nekem sem volt mindegy, hogy ez mikor következik be. Azt el sem tudtam képzelni, hogy ne történjék meg, de... hogy is mondjam... szerettem volna már szeretni is.

És volt Szamos, volt kolozsvári holdas éjszaka, és kiszűrődött a *Faust*, s akkor megszólalt a keszeg Erika, egyszersmind megpillantottam a fehér alakot, amint átsuhan a gyepszőnyeg fölött. Ijesztően szép arc, ámbár kerek, mint a telihold, két világító kar. Teste nem volt, holott az alakot, még ha feketében van is, látnom kellett volna. De csak a jégcsap-érzést keltő fehér arc és kétoldalt a láthatatlan vállból lecsüngő fehér karok kaszálása.

— Annuska szerelme. Rég volt, s ma hiába is jött, nem Annuska énekel — suttogetta Erika.

Aztán kisvártatva bement, hogy eltáncolja a Walpurgisban a negyedik figurát a másodikik sorban, s én kivételesen annyira fel voltam indulva, hogy nem néztem meg, amint hibátlanul, mi több, számomra képzeletbolondítón, mindazonáltal úgy, mint lábadozó nyomorék, ott lejt a pokol kéjnöi közt, s a balettmester megkövetelte csábmosolyon át kitétszik komoly arcocskája. Olyan lelkiismeretesnek látszott mindig, mintha szemlekását venne galuskának a vasápmapi húslévesbe a fűszeresnél. Nem tudom, milyen táncosnőnek számított, a többiek közt jó közepesnek talán, amivel semmit se mondtam az örökös pénzsűkével viaskodó társulatról, annyi bizonyos, hogy ő volt nekem a legutatójabb lány az egész városban.

Akkor este azonban eszembe jutott a házi feladatom, s elindultam ráérősen hátrafelé, a színház titokzatos udvarán, amerre a testetlen fehér lény elenyészett.

Tudtam, hogy mit találok ott, nem először jártam a raktárakban s a Janovics Jenő műtermében, ahol filmet forgatott. A rövid oldalára állított téglához hasonló épület nyitva állt. Feltámasztva, oldalt három-négy-öt méteres összetekert alapszőnyegek. Fehér-fekete márványkockák, kies zöld lankák. Sorsukra hagyva, sorsukat várva. Beszakadt díszletfalakon távolba vesző sikátorok, rideg templomok, meleg polgárotthonok. A sarokban zord tömlőc, barna kőfalra pingált súlyos láncok.

A raktárakon keresztül nincs egérút. Át lehet mászni az alacsony kerítésen, ami a színház udvarát egy másik hátsó udvartól elválasztja. A zug telehányva

törött lécekkel, rozsdás szöggel átvert tuskókkal, vastag festékrétegtől töredező vászoncafatokkal. Egy fa is árválkodik ott, inkább öreg bokor. A törmeléken, recsegés-ropogás közepette, a fában megkapaszkodva könnyen átlendülhet valaki, hát még egy test nélküli kísértet.

Talán úgy korrekt az elbeszélés, uraim, ha elárulom, egészen addig a napig nem hittem én semmiféle kísértetben, s egy darabig még azután sem. Hogy Annuska a színpadon jön rá, nem a szokott partner van mellette. Hiszi a piszi! Vagy ha mégis úgy volt, remekbe szabott hecc, mint a többi, a Székelyhidy Ferenc kísértetlátásával egyetemben. Egy efféle kísértetpofa előállítását a színházi műhelyekben, a megfelelő magasságba való fölhúzása, oda, „ahol nem lehet ilyen arc!”, és megvilágítása, nos az efféle illúziókeltés a színházak mindennapi kenyere.

Az én kísértetem eliszkolhatott úgy is, hogy átmászik a Szamos korlátján, s kívülről, a víz fölött lógva, elügyeskedik a szomszéd udvarig.

Ezt az utat választottam.

Amikor aztán bemásztam egy iskolaudvarra, melynek kapuja a Malom utcára nyílt, s megismertem a tornaterem ajtaját, ahová tornaiskolába járatlak kölyökkoromban, hogy megerősödjék az a nyápic, s kezemben volt a kerítéslécen fennakadt fekete selyemdarab, mint kalózhajó tépett vészlobogója, immár tudtam, amit tudtam. Legalábbis azt hittem.

Csak akkor szívárgott be sziklaszilárd elgondolásomba a kétely, amikor a keszeg Erika aznap esti eltűnésén bosszankodva, magányosan ballagtam hazafelé. Akkoriban a Szentegyház utcában béreltem hónapos szobát, egy átjáróházban, mely átvezetett a Deák Ferenc utcába, s a Vasudvar közelében vezetett ki a piacozók hullámozó sokadalmába. Egyszer csak eszembe jutott, amit egy pillanatra sem lett volna szabad elfelejtenem: ugyan honnan tudja, s miért jelenti ki magabiztosan az ingerlő fenekű Erika, hogy Annuska kedvese látogatott el a színházba, igazán ritka alakban, kísértetnek öltözve.

Ha azt hiszik az urak, hogy ezt igazán könnyen lehetett tisztázni, nagyon tévednek. Megkérdeztem másnap Erikát. Ó, nem, ő semmi ilyet nem mondott! Még hogy egy fehér arcú, rémületes külsejű idegen, akinek a feje és a karja nem egészen tisztázott összefüggésben van?... Ott helyben hal szörnyet ijedtében, ha ilyet lát! És szemében babonás rémület, mint amikor valaki a téboly első jeleit véli fölfedezni a jól ismert arcon. Mármint ő az enyémen.

És a téboly első szele ezzel még csak meglegyintett!

Aztán elmaradt a *Denevér* előadása. Annuska bejön este hétkor. Beöltözik, megfésül, s attól kezdve mindenki mást mond. Az ügyelő azt, hogy látja Annuskát a színpadon, mielőtt szétnyílna a függöny, földreengene a hajnal, ahogyan azt a rendező giccses lázalmában elképzelte, s fölhangzanék Alfréd dala. A kellékes úgy emlékezett, hogy az utolsó pillanatban adta oda Annuskának a tollseprűt. A nyitány alatt többen is látják, amint föl-alá jár a díszlet mögött, gesztusokat próbálva, zümmögő orrhangokat adva, már ahogyan énekesek szokták. Aztán függöny szét, s Annuskának se híre, se hamva.

Másnap — a direktor a fülem hallatára tépelődik, hogy hívja-e ki a rendőrséget — éppolyan váratlanul és rejtélyesen bukkan fel.

Dél van, ebédre harangoznak, s ő fehér napernyővel, földet söprő uszályal úgy közeledik a Fürdő utcán, mint igazi fantom, mely megunta árnyéklétét, s egy telivér ifiasszony testébe költözött.

Hogyan, az este a *Denevér*-t adták? S a szobalányt ki énekelte?... És senki se meri kimondani, hogy maga, illetve te... vagyis hogy magának, illetve neked kellett volna... És már nem volt idő és mód behívni valakit, hogy beugorjék

helyetted. Olyan természetesen és simán mondja, amit mond, nem érti a kérdéseket, amiket hozzá intéznek, hogy időbe telik, amíg elmondják neki, hogy... De mi az, hogy elmondják neki? Ha ő, Kővári Annuska elhiszi, hogy előző este bent volt a színházban, beöltözött, kikészítette magát, beénekelte magát, aztán eltűnt, s, íme, most úgy érkezik meg a legjózanabb déli napsütésben, mintha a piacról jönne egy kiló krumplival, nos, akkor ő nem normális! Vagy szörnyű beugratás, nyomorult egy hecc áldozata!

Hogy ki is ez a Kővári Annuska? Rokona ama nevezetes Kőváry Lászlónak, aki összeállítja a múlt században Erdély statisztikáját, lajstromot készít Erdély nevezetesebb családjairól, megírja Erdély történetét, s itt hal meg Kolozsvárott 1907-ben, s magam elődömnek és mesteremnek tartom mint újságíró. Ő alapítja az *Ellenőr* című lapot 1848-ban. Annuska tehát, mint olyan sok nagy művész, valójában lázadó polgár, s ami még ennél is cifrább, polgárlány...

Gordon úr váratlanul elhallgat, belemered a vakhomályba. Batizfalvy megemeli az üres palackot, megvetőn elbiggyeszi az ajkát, odasétál a Szamos korlátjához, s felhúzza a vízből a kötélre fogott demizsont. Gordon úr azonban olyan merőn fürkészi a homályló semmit, hogy oda irányítja előbb az érzékeny Manó úr pillantását, aztán a méla és néma Holló úr tekintetét, végül a mindig szórakozott, mint önmagáról mondja: a maga belső játékait játszó Szamosy doktor figyelmét. A némaság megfertőzi Batizfalvyt is, a basszistát és titkos órasmestert, aki összevásárolja az ószeren a megreperálhatatlan órákat, álló- és ingaórát, zsebórát és kakukkos órát, s megtisztítja és megjavítja őket. Évtizedek óta gyűjti, vásárolja az alkatrészeket, órarugókat, tengelyeket, ingákat, gépezeteket, súlyokat, tokokat, számlapokat; ha nem lel megfelelő alkatrészt mérhetetlen tartalékai közt, ő maga gyárt precíziós műhelyében, amilyenje talán még XVI. Lajos francia királynak sem volt, igaz, hogy ő műkedvelő kovácsmester volt, nem pedig órásmester, ám ha órásmester, bizony neki, a királynak sem hordanak össze különbség nélkül műhelyt egész Franciaországban, mint amilyenje Batizfalvy Bélának van.

Az öt férfiú immár egy emberként mered a deszkakerítés felé, ami tán még a Színkör idejéből maradt; ennek a helyén, 1909–10-ben épül fel a Sétatéri Színház. Mielőtt azonban valamelyikük, minden bizonnyal Manó úr, akinek legfűgűbb köztük a nyelve, megkérdezné, mit is néznek ott, ahol nem látni semmit, Gordon úr folytatja az elbeszélést.

Előbb azonban... Nos, barátaim, el kell mondanom valamit, amit sose mondtam el senkinek. Félttem, hogy bolondnak néznek, de végül is miért volna ez olyan nagy baj... Nagy józanságunk és tiszteletreméltóságunk tévhitében élve nem is tudjuk, hányszor néznek bolondnak minket.

Akkor történt, amikor a keszeg Erika otthagyott, a *Faust* után, s én duzzogva baktattam haza Szentegyház utcai hónapos szobámba, a hosszú udvarban, melynek hátsó kijárata a Deák Ferenc utcára nyílt. Az udvaron át öreges mozgású alak közeledett. Megismertem a tartásáról. Bierfater Balázs volt az, a nyugalmazott színházi mindenés, akit mindenki csak Söratyának hívott. Tudtam, hogy egyfelé lakunk, de hogy egy házban is... És akkor úgy rémlett, hát persze, láttam a színházban, aznap este ő volt az ügyelő. S miért ne lehetett volna? Most pedig hazafelé tart, s alkalmasint megismer, hiszen megáll a holdfényes udvaron, köszön, nevémen szólít. És akkor... kísérteties közvetlenséggel... nincs rá jobb kifejezés... kijelenti, hogy: sose fogja megtalálni őt, Gordon úr! Tudom, hogy miért jár be a színházba mostanában, folytatta, s mintha csak valami mulatságos dolog is eszébe jutott volna mellel, mosolyogva rálegyint. A várost alagutak és rejtékutak szabadalják keresztül-kasul, de hiszen maga is tudja... Hallottam valamit harangozni, Balázs úr, válaszolom, mintha ez volna a legtermészetesebb

dolog éjféltajt, egy holdfényes Szentegyház utcai porondos udvaron, ahol mindent szürkébe von valamiféle külső-belső bizonytalanság. Az óvári templomot a Monostorral összekötő alagútról biztos hallott! — rikácsolja. És arról is, hogy a Szappany utcai bástyát lebontották ugyan, de onnan, a mai sárga postától a Szamosra vezető víznyerő alagutat nem tömték be, csak befalazták. Na és a Kétágú templom és a Főtér közti alagút... Ennyi volna? — kérdem kábán, s megtoldom önkéntelenül azzal, hogy sose volt olyan gazdag kincses Kolozsvár, hogy ekkora alagútrendszert fúrjanak alája.

Söratya azonban zavartalanul krákogott, és folytatta!

Janovics Jenő azért építteti meg a mostani színházat, hogy megszabaduljon a Színkőr fantomjától, na de azt lesheti. S nevet károgva, mint öreg madár. Miért hiszi, hogy ha ő használhatta fiatalon a Szamos alatti egérutat, ami a Fellegvár oldalába vezetett, ahová szép szeretőihez suttyant el a színészdirektor?... Kívülről olyan volt az a Fellegvár agyagjába mélyített bejárat, mint akármilyen cigányputri, ő azonban keleti szőnyegekkel, vízpipákkal hordatta tele, s úgy élt ott, mint valami török basa.

Elhatároztam, hogy védelmembe veszem a nagyszerű direktort! Vagy csak olajat akartam önteni a tűzre?

— Színigazgató létere török basa?! Nem túlzás ez, Balázs bácsi? Még hogy túlzás! Megépül a színház, s nincs az a naiva vagy drámai szende, hát még tragika, élt-halt a tragikákért, a Shakespeare-ciklust is az ő kedvükért rendezte, az orosz drámákat is az ő kedvükért játszották bő számban Kolozsvárott, Tolsztojt, Gorkijt, Osztrovszkijt s a többi... nincs az a színésznő, aki a főkapun s nem a Janovics Jenő alagútján, a Szamos medre alatt jut be a Sétatéri Színházba!

— Ne mondja!

Aztán egyszer csak, én nem tudom, mi történt vele, megjavult! S üldözőbe veszi a kísérteteket, amiket ő maga teremtett. De ne szólj szám, nem fáj fejem!... S nevet hozzá Söratya, mint Poe hollója: a megtestesült halál károg úgy!... Most az ördögöt magát festi a falra, fényembereket csinál, embert lényből és árnyékból. Úgy érti, Balázs bácsi, hogy mozgóképet csinál, filmet, ahogy újabban mondják? Mire Söratya dűnnyög valamit a bajusza alatt, hogy hát annyi förtelmet találtak már ki, még csak az hiányzott, hogy halottak mászkálnak a falon... De ha tényleg halottak volnának, már úgy érti, hogy a halott élő volt valamikor, de ez a film vagy mozgókép, ez maga a halál!

— Fogjon meg, Gordon úr! — kakogja Söratya.

— Hogy mit csináljak magával, Balázs bácsi?

— Fogjon meg, szorítsa meg a karomat. Érzí, ugye, hogy vagyok. De próbálja megfogni azt a mozgóképet vagy mi a manó! Most meg arra kérte magát, hogy derítse ki, miféle fantom koslat a színfalak között.

— Maga tud erről?

Söratya válasza sem méltat, az udvar éjféli szürkességében is érződik, hiszen látszani nem látszhat, hogy büszkén kihúzta magát: még hogy ő ne tudna róla?! Micsoda kérdés!

— Én több mint ötven esztendő óta élek ebben a színházban. — S a hangja tárgyilagossá válik, kicsit szomorú, mint az ember a diadalutak végén. — Hallottam a Faustot E. Kovácsról, s ha tudnád, fiam — tér át a tegezésre —, milyen bájos teremtés volt Emmuska, Boér Emma, a Margitban. Az én kezem, ez a kéz, érintette Prielle Kornélia uszályát, mielőtt színre lépett volna... Eh! Mindig voltak itt kísértetek. Nem a művészek szelleme, butaság, újságíróbeszéd! — legyint rám dühösen Söratya, mintha csak magam rukkoltam volna ki az ötlettel. — Keres meg, fiam, bent leszek a napokban, már nem töltöm bent

minden estémet. Érzem a halált a csontjaimban, s nem ott akarok meghalni, ahol éltem... De valakinek tudnia kell végre az igazságot. És én tudom. És te leszel az, akinek el fogom mondani.

— Mit, Balázs bácsi? — kérdeztem, s megpróbáltam komoly maradni a képtelen párbeszéd csiklandása közepette.

Ott álltunk egy porondos udvaron. A fehéres kolozsvári por, ki tudja, honnan, összegyűjtött annyi fényt, hogy láthattam az ő ágáló, kicsiny alakját, s ő is láthatott engem, már ha kíváncsi volt másra is önmagán kívül. És úgy beszélt kísértetről, rejtekútról, bájitalról, szemmel verésről, rejtélyes szerelmi légyottokról a kazánházban vagy a forgószínpad fogaskerekei mögött, a kupolában vagy a Szamos ágya alatt vezető alagútban, Vénusz-barlanggá kiképzett fellegvári barlangban, ahogyan csipős pletykákat szórnak el kolozsvári úriasszonyok főtéri, Király utcai, Wesselényi Miklós utcai otthonokban.

Nem tűnik föl, hogy Söratyá visszafordul az átjáróházban, a Deák Ferenc utca felé. Hogy mi ebben a különös? Szemből jött, éjfél tájban, mintha csak ott lakna, ahol én, vagy átjárásra használná az átjáróházat.

Ő azonban, ezek szerint, csak elem került, mintha tudta volna, hogy jövök, hogy aztán, mondandója végeztével visszatérjen oda, ahonnan jött.

Az évad a végéhez közeledett, hátra volt még a *Denevér*, ami ugyebár elmaradt, s én kezdtem már torkig lenni a Sétatéri Színházzal s a kiszámíthatatlan keszeg Erikával. Két hétbe is beletelt, amíg eszembe jutott Bierfater Balázs, a kolozsvári színház örökös mindenese, főügyelő és szerepmásoló, sűgő és függönyhúzó, titkok tudója, aki engem szemelt ki hitbizományosának. Történt, hogy Annuskát, Kővári Annát kérdeztem meg, mi van Söratyával.

— Hiszen meghalt! — riadt föl Annuska a mélézásból, s hirtelen, megfeszültek lágy vonásai, nekem pedig olyan érzésem támadt, mintha valakiből egy másik valaki, egy másik ember kelt volna ki, varázspálca érintésére. Megdermedtem, szó nem fért volna ki a torkomon. Annuska folytatta: — Rég eltemettük, csodálkoztam is, hogy maga elmarad. Emlékszem, hogy a temetésen a maga Erikája a szája szélét rágta, s úgy meredt a temetőkapu felé, mintha a feltámadást várná. Ugyhogy... azt hittem...

Ilyen érzékeny, önmagával az életet megvitatni képes lány volt Kővári Annuska. Még azon se tudtam bosszankodni, hogy a bevehetetlen keszeg Erikát a maga Erikájaként emlegetik a színházban.

A történet megértéséhez, barátaim, meg kell ismerkednetek a voltaképpeni hősnővel, Kővári Annával, akit eddig, holmi nagyon is létező fantomok kedvéért homályban hagytam előttem.

Agasztópulosz, a dúsgazdag görög üzletember — kereskedő, kalóz, alkusz vagy mindez együtt, valami és minden a lótolvaj fölött és a bérnyilkos alatt —, Agasztópulosz feltűnése Kolozsváron nem kelt különösebb érzelmeket. Hacsak nem női szívekben, de ott aztán... Agasztópulosz és társai már évszázadok óta jönnek délről, Erdély tekervényes útjain, gazdag kelméikkel a ládájukban, a rahát receptjével a fejükben. Ha vendéglőt nyitnak valamelyik gesztenyefás mellékutcában, a Hidelvén vagy a Kétvízközben, egy öblös udvaron, olyan salátákkal kínálják a betérőt, hogy nem eszik az soha többé cukrozott uborkát savanyúságképpen, ami a mindent agyonkristálycukrozó németektől, a német Budáról terjed szét az országban, s állapodik meg valahol a Királyhágónál, melyet immár a görög saláta tart bevehetetlenül. A nyári kerthelyiségeknek nem kell ingó firma, messze száll belőlük a faszélen sült húsok, szeletek és darálmányok kéjes, vad illata. Embernek, asszonynak lebirhatatlan étvágya támad rá, s ennek hangot is ad. Sose beszél róla, pláne a mi szemérmes városunkban, hogy

szereleméhe, szerelemdühe is támad, ez összedarált marha-, sertés-, kecske- és juhhúsból hengerített vagy ellapított, perverz változatossággal fűszerezett pogácsáktól. Mostanság mustárral eszik, pedig apróra vágott, nyers hagymával az igazi, vagy tán még inkább a hagyma édes-csipős szívével, ami fehéren bomlik ki, mint asszonyi csipő a lefejtett ruhaderék alól. Elroppantva, illatát beszívva a hagymaízú, pecsenyeízű csókot érezzük, s tolvaj egy étvágyunk támad rá! Azt hiszem, hogy Agasztopolosz egy görög pecsenyesütődébe viszi el egyszer a fehér testű Annuskát, s ébreszt benne olyan étvágyakat az életre, amilyenek nem támadtak volna, ha nem jönnek-jövőgetnek délről északnak, évszázadok óta görögök, cigányok, oltyánok, bolgárok... Átadnám magam a képzelődésnek, ha visszaélhetnék az urak türelmével, s tudván, hogy nem tehetem, csak annyit fűzök hozzá e felsoroláshoz, hogy jöttek tán núbiaiak, arabok és perzsák, s ha nem volna végképp lehetetlen, hozzátenném, hogy jöttek dórok, jónok és etruszkok is!

Hogy Annuska beleszédül ebbe a keleti kráterbe, lassú lávanyomulásba, annál mi sem természetesebb.

A szokásos polgári jelenetezés után, a középfajú dráma minden eszköze bedobtván: Nem vagy többé a lányom! — hangzik el a nyűtt atya szájából. Mi lesz veled, lányom? — sikolt egy anyai hang, amin átsejlik a finomabb hallások számára a szomjas irigység vagy vágyakozás olyasvalamire, amit akkor sem fogadnánk el, ha tálcán hoznák, csak nekünk. Annuska csatavesztesnek látszik. Így van ez, bizonyos történetek csak bizonyos történelemben eshetnek meg velünk. Nem igaz, Manó?

— Minden bizonnyal, minden bizonnyal! — bólogat buzgón Manó úr, a latin nyelv és stílusztika tanára, s olyan zavartan néz körül, mintha kikotyogott volna valami intim titkot, s felvont szemöldökök merednének rá.

Annuska azonban épp beleérett ebbe a történelembé, mindazonáltal mintha megtört volna ökisasszonysága a szilárd kolozsvári polgári intelmek alatt. Agasztopolosz úr azonban milliomos. Tisztátalan eredet, tiszta milliók! Nem kell ahhoz újságírónak lenni, hogyse nem tudná az ember, a Balkánon és gótikus kapujában, Erdélyben nincsen olyan nagy pénz, ami tiszta. Vannak régi vagonok, van vasút és fatelep, bútorgyárak és rézércbányák, van só és sósfürdő és sósfürdős-kurva, mint azt Annuska megannyiszor hallja a család fekete bárányának számító Artúr bácsitól, aki makkegészséges, a fennvaló tudja, mijét kúrálhatja feszt Szamosújváron és Kolozson, Algyógyon és a messzi Bártfafürdön, hogy Szovátáról már ne is beszéljünk. S Artúr bácsi vizitjeikor Annuskát mindig kiküldik... Hogy mik vannak, azt Annuska a híres nagy-nagybácsi, Kóváry László könyveiből tudja, amiket megmutatnak neki, s azt mondják, hogy ezt te úgyis unni fogod, de nem zárják el előle, úgyhogy Annuska betéve tudja Erdély statisztikai adatait, hogy hány métermázsa deszkát lehetne összefűrészelni az erdélyi fenyvesekből, hány vasúti postahivatal van Kolozsvár és Tövis között, mennyi aranyat adott az Aranyos, amikor még aranyat mostak a partján, s mennyi a medvék száma, ha leszámítja annak a medvének a talpát, amit a nyájas Agasztopolosz hozott a tiszteletreméltó családnak vacsorára, s személyesen irányította a konyhán az elkészítését.

Annuska annak rendje s módja szerint megszökik Agasztopolossal, morajló háborgást és cincogó irigységet hagyva maga után.

Végül is vége a világnak! Bejöttek a románok, s amíg ki nem mennek, nem áll helyre a világrend! Ebben a mi létezésünkben, Pomerániától Anatóliáig...

— Ha fordítaná valaki, igazán... hálás volnék — dűnyögi Batizfalvy Béla, s messze néz a színpadra, mintha valakinek a fellépését várná.

A Balti-tengertől a Fekete-, sőt a Földközi-tengerig, bólint készségesen Gordon úr, s szőrcsint a hideg pipáján, ebben a mi létezésünkben minden nemzedéknek jut valami, amit úgy vár, mint a Messiást, s ami nem jön el neki soha... Godot népei... Annuska szüleinek és rokonságának Erdély visszacsatolása jut osztályrészül, s tulajdonképpen neki is. Meg akarom írni, urak, hogy Trianon óta a történelmi idejét kitöltő erdélyi hét nemzedék hányféleképpen rokkann bele abba, amit tudomásul vett, feloldott, s amit a románok habzó, néha őrgöngg, legtöbbször némán meg-megbuggyanó kisebbségi érzése miatt nem tud élhető módon a magáévá emésztetni. A jelenség napjainkra kezd komikus méreteket ölteni. A meglopott üvöltve könyörög a tolvajnak, hogy nyugodjék meg. Nincs semmi baj! Kezdenek együtt valamit a közös házban. Nem kell földig rombolni az otthont, csak azért, mert mindig akad valami apróság, ami azt juttatja eszébe a jövővénynek, hogy ez nem csupán az övé, a falfestés színe, mives rézkilincs, ódon könyv szaga, a mód, ahogyan egy asszony fölcsippenti a szoknyáját leüléskor, s ahogyan a másik asszony nem tudja fölcsippenteni a szoknyáját leüléskor. És mindegy, és nem mindegy, mint azt a trójai háborútól errefelé megvívott háborúk és csetepaték mutatják...

A lányszöktetés kalandos!

Annuska búcsúleveleket ír, mint tanulta regényes beszélyekből, s igazán nem szép dolog egy keresztény polgárcsaládban, hogy kutatnak a holmijában; de hát a keresztény polgárcsaládban épp a képmutatás a legszebb! Hogyan is gyűlne össze a robbanáshoz szükséges gyúanyag az elmékben és zsigerekben, ha nem a képmutatás fojtása alatt? Annuska zár alá tétetik, Agasztópulosz pedig, aki a Központi Szállodában lakik, a Kossuth Lajos utca és a Főter sarkán, minden délután körbekonflisozza a Főteret, a konflis betér az Egyetem utcába, ahol Annuskáék laknak, jobb kézre, a temető felé menet, s a konflis jellegzetes zörgése-csilingelése az ablakhoz csábítja a zár alá vett lányt. El sem lehet képzelni, mit érezhet, amíg a csengettyűs ló fölmege a Szentjóskaig, ott megkerüli a Szentháromságot, s visszazörög, cseng-bong a piarista templom előtt, el az Annuskáék ablaka alatt. Egy éjszaka aztán különös fizimiskájú férfiak tűnnek föl a városban. Olyanok — amint azt a város utólag megállapítja róluk —, mint valami haramiák. Annyi bizonyos, hogy bőrük olajbarna, de szemlátomást nem cigányok, szakálluk fekete, de minden elmondható róluk, csak az nem, hogy örmények volnának, úgyhogy a bölcsek megállapítják végül, hogy csakis perzsák lehettek — hogy miért épp perzsák, miért nem arabok, talán mert a perzsaszőnyeg nagy becsben áll a városban, s különben is mennyivel regényesebb —, s a behívott csapatok, hogy a később divatosá váló fordulatot használjam, végrehajtják a lányszöktetést. Létra az ablakhoz, az üveg zajtalan betörése, Annuska kiemelése a meleg ágyból, nem másképpen, mint az Gildával történik, a *Rigolettó*ban, csakhogy ő nem Atyám! Atyám!-mal tűnik le a színről, hanem tüzes lelkesedéssel. Agasztópulosz a Búza utcában vár rá, s az automobil felbőg a csöndes kolozsvári éjszakában, ők pedig Bánffyhunynak véve az irányt, elhagyják a várost.

A következő néhány évben csodálatosabbnál csodálatosabb, ne mondjuk inkább, hogy ezeregyéjszakai föltevések hullámanak végig Kolozsváron. Az igazságot, a teljesét senki se tudja, a lényeges azonban tudható. Ez pedig abban foglalható össze, barátaim, hogy Annuska, mint oly sok erdélyi származék, körülutazza a földet, hogy aztán ott kössön ki, ahonnan útra kelt. Nem csupán én, a helyi újság helyi harsonása figyeltem meg ezt az ösztönmozgást. Abelek és Felméry Kázmérok, piszkosul nagy protestálók és piszkosul gyáva egerek iszkolnak el innen Budapest, Utrecht, New York, San Francisco, Montevideo és

a szélrózsza más irányába, hogy — néha mint burleszkben — a szín túlsó végében bukkanjának fel, Isztambul, Athén, Kairo irányából. Mi parázslik azoknak még a bőre alatt is, akik meggazdagodnak vagy legalábbis boldogulnak, akiket nem szippant be a szegénység, ami visszatartó erő, mert kicsoda szégyen, ugyebár, a polgári képmutatás világfővárosában, Kolozsvárott, hogy nem vitte az ember semmire! Am ők is visszatérnek, hiszen messziről jött ember azt mond, amit akar, s a virágos mesélőkedv sose állt távol a város lakóitól.

— Itt van mindjárt a mi társaságunk! — neveti el magát Gordon úr, s úgy néz végig barátain, mint középfaajú drámákban az ügyész, mélyen és szúrósan meredve Holló úrra, a néma hegedűsre, Manó úrra, a latin nyelv és a stilsztika gimnáziumi tanárára, Szamossy doktorra, barátai és önnönmaga ideg- és elmeorvosára és Batizfalvy Bélára, aki basszista ugyan, ő szokta énekelni *A Trubadurban* Ferrandót, hogy a cigánytáborhoz való átdíszletezés másodpercei alatt földig érő köpönyeget öltön magára, beüljön a cigánykórusba, s ő énekelje az Öreg Cigányt is; igazából azonban leszármazottja ő azoknak a vasműveseknek, akik a nagy kolozsvári tűzvészek és pestisjárványok, ellenséges dúlások és békés felpredálások után megreparálják, ami még megreparálható, a Malomárok hídjainak kovácsoltvas korlátját például, azokon a helyeken, ahol ezt a páratlan látványosságot nem fedette be a lélekidegen polgármester, Tangó tanácsos úr élénk helyesléssel... Az ő mester felmenői helyezték el a Szent Mihály-templom tornyában az órát, méghozzá úgy, hogy a nagymánus mutatta az órákat, a kismánus a perceket, s így volt ez évtizedeken át, amíg Batizfalvy úr órastársai helyre nem állították a toronyórák világrendjét.

Kövári Anna kitanult énekesnőként tér vissza Kolozsvárra, s nem jelentéktelen, ám Berky Lilihez vagy Szabados Piroskához mégsem mérhető színésznőként foglalja el vitathatatlan helyét az örök színlapon, folytatja Gordon úr, megtömvén s rágyújtván pipájára, ami nélkül félakkora vonzereje se volna a városban, hölgyek körében.

Annuska történetében inkább az az érdekes, hogy mi minden terjed el róla, amíg a nagyvilágot járja. A Kolozsvárról elszármazókról vagy eltávozókról elsőre azt beszéljük, hogy meghaltak. Ezt terjesztették volt ama régi költéltáncosról, aki Strosch Schneider vagy milyen néven borzasztotta a kedélyeket, nemkülönben Professzor Alexanderről, aki a Széchenyi téren feszítette ki jó két emelet magasságban a drótkötélét, a Dávid Ferenc utcával egy vonalban. De ezt pletykálták előszeretettel elpályázó orvosokról. Autóbaleset Svájcban, lavina az Alpokban... De mennyivel érdekesebb, amit egy szép fiatal nőről hord össze a földhöz kötött elvágó képezet.

Első híradások szerint Annuska és Agasztópulosz még Bécsbe sem érkezett, már szakítottak is! Agasztópulosz otthagya Annuskát egy panzióban, s amikor pénze elfogyott, s a magával vitt ékszereket eladogatta, mi más is történhetett volna vele — s ide érvén a szóbeszéd, a szemöldökök jelentőségteljesen megháztetosódtak, a fejek lassú bólogatásnak indultak —, mint hogy örömlánynak állt. S van-e a lejtőn megállás? Nincs, mint az köztudomású, úgyhogy ebből levezetni a rongyokban az útfélen didergő, idő előtt megöregedő, gyógyíthatatlan beteg Annuskát, amint ott köhécsel, mi sem könnyebb annál!

Aztán Annuskát mégis látták Zürichben. Beszéltek is vele! Nem akart mondani semmit! Ez jellegzetes magatartása a messzire elszármazó kolozsvárjaknak, mármint hogy nem akarnak mondani semmit. De aztán mégis... Ugyhogy annyit aztán mégis elmondott, hogy boldog, de ez nem látszott rajta, megvan mindene, de ez sem látszott rajta, bár lehet, hogy valami nagyon ritka keleti kelméből varrt ruhát viselt, amit a szemtanú nem ismert, de létezését

minden további nélkül elismerte. Önmagának ismerte el, hiszen ő maga volt a szemtanú, az elbeszélő, a föltételező és az elismerő egy személyben. Csak később tűnt föl a szemtanúnak, hogy a kocsi bakján, melyben Annuska ült, török bugyogós, fején fezt viselő, hosszú, vékony bajszú, barna bőrű kocsis ült.

A történet később kibővül azzal, hogy hintó volt az, nem egyszerű fogat, s mögötte egy másik fogat is haladt, aranyozott, s annak végében két szolga állt, színes keleties öltözkében. És igaz, hogy Annuska azt mondta, nem mondhat semmit, de jelentőségteljesen hátrabiccentett, mintha csak azt akarta volna mondani, hogy beszélne ő, de nem beszélhet.

Az ezeregyéjszaka és dzsinn kimerülve, precíz néprajzi változatok zümögnek föl. Alighogy Annuska megérkezett Izmirbe, kiderült, hogy ő csak a nyolcadik felesége Agasztópulosznak, nosza írt is a családjának, hogy bocsássanak meg neki, s küldjék el a váltságdíjat, egy teve árát. Ebben a változatban az a legmesésebb, hogy a görög Agasztópulosz törökké lesz benne, hiszen csak így hihető el róla, hogy többnejű, a váltságdíj pedig inkább arab igényre vall, mert hát mit is kezdhetne a török basa Agasztópulosz egy tevével Izmirben. A jól értesült mondhatott volna kecskét is, de hogy egy igazán szép kolozsvári kisasszonyka, akinek a pletyka bűnhődést, de nem megaláztatást kívánt, holmi kecske fejében keljen el... Na neem! Legalább egy kétpúpú teve! Tartja magát egy ideig az ebből leágaztatott rabszolgapiac. Ebben — kevesen tudják ezt, uraim — a matuzsálemi kort megérő temesvári költő és műfordító a ludas, aki akkoriban igazán kedvescínáló és érzékcsikoló lapot ad ki, *Kaviár* címmel, s abban megjelenik egy tudósítás, miszerint egy Temesvárról elszármazott ifiasszony jutott mór rabszolgakereskedők kezére. A mese olyan bájosan valószínűtlen, hogy merem untatni vele az urakat. Ott jár-ke a lap tudósítója a sivatagban, s egy oázisban, elhagyott házban egy falhoz láncolt meztelen nőben — csak úgy ott van! — a Temesvárról eltűnt hölgyre ismer. A hölgy legyőzi szégyenérzetét, és szabadításért könyörög tudósítónknak, aki tüstént elsiet, hogy segítséget hozzon. Mire azonban visszatér, mit látnak szemei? A meztelen hölgy eltűnt. Így jár minden hűtlen, kalandvágó asszony! Kívánják az urak, hogy ebből, a temesvári *Kaviár*-ban olvasott tudósításból levezessem a Kővári Annát megillető pletykát?

A rabszolgapiac azonban csak éhkopott nyelvő kamaszok közt tudja tartani magát ideig-óráig, úgyhogy Kővári Annuska hamarosan mint dúsgazdag párizsi üzletasszony, divatház-tulajdonos vagy szörmenagykereskedő bukkan fel a képzetelekben. Ezzel tulajdonképpen körbe is ér a macska, s beleharap szelíden tulajdon farkába. Hiszen a jó kolozsváriak nem akarnak rosszat körülből, keblükből kiszakadt gyermeküknek, s miután jól kiélvezték a lehetőségeket, méltó karbunkulusokkal díszítették fel a szürke-fekete barlangot, amiben élniük adatik, nagylelkűen — hisz minden kolozsvári polgár természete szerint nagylelkű — a boldogságba emelik az eltévedt bárányt. Agasztópulosz ebbe már nem illik bele, nem tiszta az a pénz, amiben csak úgy dúskált az igazi Agasztópulosz! Ő tehát tönkremegy, elbujdosik, ivásnak adja a fejét; de a legjobb az, ha meghal. Egy régi üzlettársa, akit kifosztott, az szúrja szíven... Annuska tehát ebben a történetben is magára marad, Agasztópulosz vagyonának pedig fuccs! Csak a tőle kapott gyűrűk, kősonnyúk s megannyi ékszer, amiben minden kolozsvári asszony a jövő zálogát látja, csak az marad meg neki. Ezeket Annuska pénzzé teszi, s vállalkozásba fog, a vállalkozást pedig gyors siker koronázza.

Mindebből egy szó sem igaz, uraim! Az igazságot azonban senki sem tudja. Kővári Anna Olaszországban és Münchenben tanul énekelni, vele van Agasztópulosz is, de aztán rejtélyesen elválnak útjaik. Valóban nem tudja senki,

én magam sem, hogy mi is történt köztük. Tartok tőle, hogy históriájuk nem oly szövevényes, mint a jó kolozsváriak szeretnék, próza volna az, nem csillogó, romantikus opera! Különben is, az utazásairól készségesen mesélgető, kalandokat is sejtető Annuska sose beszél Agasztópuloszról. Kérdik, aztán egy idő után föl hagynak még a célozgatással is.

Az igazi rejtély most következik, uraim!

És Gordon úr hatásvadász elbeszélőhöz méltó szünetet tart, piszkálgatja jól szelelő pipáját, megvárja, amíg az éjféli félhomályban Batizfalvy újrátölti jó enyedi borral a poharakat. Szeme a dúdolgató dokira esik, Manó úr, a latin nyelv és a stilsztika tanára merő tekintettel csügg az elbeszélőn. Meleg szél támad, benne, elrejtve, hűvösebb levegőnyelvek nyaldossák meg a felhevült arcokat.

Kővári Anna a Petőfi utcában vásárol magának házat. Kertje a Házsongárdi temetővel határos. Szürke deszkakerítés választja el az ő virágait a sárvirágoktól. Minden vendégét a frász kerügeti, ha nyáron kitarja a kertre néző szalon ablakát, vagy kiinvitálja látogatóit a hátsó verandára, s megfélelő pillanatban, könnyed mozdulattal körbemutatja. S akkor jön a gutaütés, hiszen a Házsongárd domboldalára látni, a fekete fenyőfák közt fehér sírkövek állnak, és csak oda kell feledkezni a tekintet, hogy valami megmozduljon a földstét domboldalban. Emberalak rémlődjek az alkonyatba bezárt temetőben, mécsvilág induljon vándorútra, s kóboroljon egyre, részt hasítva ki a szemlélődő tiltakozó, lázadozó képzeletéből. A sötétben még sötétebb árnyékok domborodnak föl, s szívódnak a háttérbe, mintha szivattyú nyelné magába őket... Nem is látogatja meg nyáron senki szívesen Annuskát, vagy csak csapatban, nyájban, s mindenki harsányabb, mint azt a hölgyeknél a fölhajtott likőr, uraknál a borpárlat vagy a zamatos Kültűlő menti bor indokolná.

Mindenki tudja, hogy Kővári Anna egyedül lakja a házat. Amikor a látogató hátborzongató képzetekkel hazatálpal, óhatatlanul eszébe jut, hogy ez a szép negyvenes asszony most egyedül van abban a házban, a bejáratosabbak pedig tudják, hogy nemcsak a vendégváro szalon és a hátsó veranda, hanem a hálószoza ablaka is a Házsongárdra nyílik... És akkor már minden lehetséges!

Az Annuskát övező szakadozott szóbeszédek legszívesebbika persze az, hogy Agasztópulosz most is meg-meglátogatja. Kővári Anna ingerlőn magányos. Ingerlőn, hiszen nem összeszáradt vénlány, mi sem áll távolabb tőle, életkora sem indokolná. Megteremtett azonban valamit, amire kevesen képesek! Egyedül él, legalábbis látszat szerint, hiszen ugyan miért ne lehetne valakije, de nem, de nem, ezt egy olyan városban, mint Kolozsvár, nem lehetne titokban tartani, és mi értelme volna titkos kedvest tartania egy ünnepelt énekesnőnek. Nincs tehát senkije történetünk idején, dünyög Gordon úr, ő azonban mégis olyan friss és kíváncsi, mintha volna valakije. Senki se érti, hogyan csinálja. Mintha ölelő karokból érkezne néha, vagy ölelő karok várnának rá, amikor elsiet próbák után. Értitek, mit akarok ezzel mondani, hogy Szamosy doki szavajárásával éljek, neveti el magát Gordon úr, s elbámul a néma udvaron, a meleg éjszakai szélben halkán csattogó szuffiták és az egymásba nyúló díszletcsonkok közt, melyek a színpadon sose találkoznak, de itt, jelenésre várva jól megvannak. Megfér egymással a hamleti bástyafok, amelyen a kísértetkirály jelenik meg, s a piramis, amely a Nilus túlsópartjáról odalátszik, az irdatlan sírkamra kicsinyített mása, mely el fogja nyelni a szerelmeseket, hogy aztán őt magát, a piramist is elnyelje az idők végtelenje; és van ott még valami pad is, a doki ül rajta, most épp végignyújtózott, az Álarcosbálból, ugyanonnan az akasztófa az akasztófadombról s egy magas hátú szék a Nórából, melyben Poór Lili foglal helyet, mielőtt örökre kilépne egy olyan szituációból, ami nem lehet az övé, a Nóráé, soha.

Erről én a következő őszőn szerzek tudomást, szólal meg akkora szünet után Gordon úr, az újságíró, hogy barátai közben akár le is mondhattak arról, hogy megtudják a történet végét, jó fél esztendővel azután, hogy Janovics Jenő megkér, nézzek utána ennek a kísértethistóriának. És akkor már, uraim, magam is kezdek hinni a fantom létezésében.

Próbáljuk csak meg az én akkori fejemmel végiggondolni a dolgokat. Fej, fej, értelem, bölcsesség! Könnyű azt mondani! Vegyük tehát hozzá a létező vagy nem létező kísértet ármánykodása során szétzilálódott idegeimet.

A keszeg Erika végül is karomba omlik, de bár ne tette volna. Van minden színháznak egy úgynevezett lány része. A fenn virító réti virágok és a mélyre nyúló gyökerek közt. Ott szövi át szívós és életet adó létezésével a színházat a keszeg Erikák televénye. Az egyre gömbölyödő, végül már maguktól guruló anekdoták, giccses érzések, fősvény vagy túláradó hevületek valójában kivonatai annak, amit a színházban nélkülözhetetlen féltehetségű színész és tökéletes öltöztető szabó, az univerzális műkedvelő kellékes és — Gordon úr tekintete Batizfalvyra téved, mintha azt nézné, elázott-e már eléggé — a majdnem mindig intrikus természetű, parokakészítő fodrászok levonnak és megértenek abból, amit Jászai Mari hoz el Kolozsvárra, még inkább, amit visszahoz Kolozsvárra, miután a pesti Nemzetihez szerződik, s ami sokáig ott él, hat, kísért a lány részekben. Emlékszem, az 1891-es Jászai-vendéjátékról a keszeg Erika és társnői még úgy beszélnek, évtizedekkel később, mintha tegnap lett volna... Kísérteties! Tulajdonképpen hátborzongató az is, hogy miért intrikus minden parokakészítő! Amíg szálanként befűzi a haját a vászonba, s rávarrja, annyi gonoszság és ingerültség halmozódik fel benne, hogy azt muszáj kiadnia valahol?

A keszeg Erikával és barátnőivel színházi féligazságok, szörnyű főzetek keserű leve, halálbiztos téves értesülések és félreértések áramlanak be az életembe. Mi tagadás, elmozdítanak egy kissé arról a sziklaszilárd természettudományos alapról, melyen addig álltam. Meglátogatva Kővári Annát, a keszeg Erika társaságában, aljbiggyesztve félni a horizontfüggőnként mindent lezáró Házsongárdot, majd szinte menekülni a Kovács Dezső utcán át a Farkas utcába, s ott nem téve éji sétát a Színház utca felé, hanem iszkolni tovább a Minorita utcán, ahonnan már csak egy fél Bolyai utcányit kell megtenni, hogy az ember bemenekülhessen a biztonságos Szentegyház utcai hónapos szobájába! Erika azonban élénk, éjszaka virágzik, mint a színházi emberek általában, s még szerencse, hogy a háziak megengedők, ugyanis nemcsak a csipője ficamlik ki, de a hangja is, ha fölhajtunk egy kis léleküditőt. A házsongárdi kísértetek azonban már beléfélszkelődtek, s ő valósággal ontja magából a hátborzongató históriákat. Főként persze ami Annuskát s a jó ég tudja, hol elhelyezkedő sírjában nem nyugható Agasztópuloszt illeti. Agasztópulosz, csupán Erika szerint, legalább öt-hat helyen lehet eltemetve, már leszámítva azt az esetet, hogy él. És ez utóbbit a legkísértetiesebb!

Mert ha meghalt, s Isztambulban van eltemetve — figyelemre méltó, mennyire szeretné a kolozsvári képzelet a görög Agasztópuloszt törököknek átűvelni, hiába, a százötven évnyi hódoltság nem múlt el nyomtalanul, különben is mit kezdjen egy kolozsvári magyar ember egy göröggel —, mi az neki be-betémi Annuskához éjszakánként! Az ideút Párizsból vagy Bécsből még annyi se! Na de ha él?!

És a keszeg Erika hajnalokba nyúló spekulációit hallgatva lassan én is megmérgeződöm. Hiszen azt a fellebbezhetetlennek hiitt ellenvetésem, miszerint Agasztópulosz miért nem száll meg a New York Szállóban, ha Annuskával még mindig találkozgatni akar, Erika kacagva sepri el azzal a konok kijelentéssel: a nemzetközi rendőrség a nyomában van, rabolt, gyilkolt! Jómagam

nem is tudom, nem érzek-e a hangjában egy kis vágyakozást, amikor kivágja, mint adu ászt: lányokkal kereskedett!... És a temetőn keresztül látogatja meg Annuskát. Hogy miért? Mert ott senki se látja!

Autóval érkezik, Torda felől, a kocsit a Csillagvizsgálónál hagyja, lesétál a Házsongárdon át... És nem fél? — vetem közbe.

— Ő és a félelem! — kéri ki maguknak Erika. — Annuska pedig a verandán üldögélve várja, dejsze jöhet éjszaka is, elég, ha megzörgeti a hálószoba ablakát.

Kővári Annával összebarátkozom forma, s megvallom, kevés olyan épeszű nőt ismertem az életben, mint ő. Hogyne tudná, hogy vad pletykákat terjesztenek róla. Amíg énekelni tud, addig nincs baj, de addig sem árt, ha egy művésznak forgalomban van a neve. Értem, s a lapban fényképes anyagot jelentetek meg művészi pályájáról. És Agasztópulosz? Nem nevet, nem is komorodik el. Nem dermed meg, de mintha minden megalvadna körülötte. Alakja valahogy elveszti konzisztenciáját, ül velem szemben, s mintha nem ülne ott, s mintha át lehetne látni a nagyvirágos otthoni ruháján. Arcának bőre egy pillanatig olyan, mint kifeszülő fehér selyempapír. Japán tusrajzok készülnek olyan papírra. Aztán a roham, az állapot, a tűnemény elpárolog, már másról beszélünk, de immár semmi kedvem szóba hozni újra a mordályégető kalóz vagy dűsgazdag földbirtokos Agasztópuloszt.

Ámbátor nála józanabb asszonyt nem láttam, meg-megvillan benne néha valami. A szót, ami ide illenék, nem tudom. Elsorolok egy párat, válogassanak az urak: téboly, szarkasztikus gúny, szórakozottság, nem evilági elrövedés, kitérésig felhabzó, odvába visszabugyogó düh, életbe ájtászó színvadi póz, a póz tettenérése és kinevetése valamiféle belső derűvel, nem igazi nevetéssel. És ezek közül, jóllehet egyszerre nem lehet mindenik érvényes, volna egy állapot, egy csírizes felület, melyre mindenik felállítható. Ez pedig a várakozás. Kővári Anna egész lényé valamiféle csodálkozó várakozást sugároz, fáradtan, mint meleget az egyre vastagabb hamu alatt izzó parázs. Alkalmassint ez a várakozás teszi őt kíváncsi asszonnyá. A várakozás, ami persze megkövesedett lelkiállapota minden kolozsvárnak, nőnek és férfinak, s ami abban csattan ki belőlük néha, hogy ez már nem mehet így sokáig! Aztán meghalnak, s anélkül, hogy fiuknak, unokájuknak valaha is örökre hagyták volna, bennük is fölsejlik a galambszürke hamu alatti várakozás. Ez teszi széppé őket.

Könnyű volna azt mondani, hogy Kővári Anna a mindent leomlasztó és helyébe valami mást emelő nagy szerelemre vágyott. Nevezzük ezt Agasztópulosznak. Am abban a pillanatban, hogy nem azt mondom nektek, barátaim, hogy nevezzük őt Agasztópulosznak, a görögnek, aki a Búza utcában várta, automobillal, hogy felbérelt lányosztóit, a vad perzsák, elhosszabb neki s a lábához terítsék a vágytól s nem a rémülettől rúgkapáló Annuskát, egyenesen a meleg ágyból, hanem azt mondom, hogy nevezzük ezt Agasztópulosznak, mintha közelebb kerültünk volna a dolog velejéhez.

Hiszen az a *Denevér*-előadás mégiscsak elmaradt! Egy egész társulat látta Kővári Annát az öltözőben, aztán a szobalány, Adél jelmezében, a színpadon. Az ügyelő, Söratya valamelyik tanítványa, körbejárta a háttérfüggönyt, s ellenőrizte, helyén van-e mindenki a kezdéshez, aztán visszavonult az ügyelőpulthoz, jelt adott, hogy a hosszú nyitány végén odaciccenjen a függönyhúzó, s megkezdődjék a spektakulum, de nem kezdődhetett meg, mert Kővári Annuska, a nyitány közben eltűnt a színházból. Senki se tudta, hová lett. Ő maga sem. Illetve azt senki se hitte el neki, de egy idő után nem fesegették a kérdést.

Ha az urak közül valaki fel van hatalmazva rá, hogy földerítse a fantomot, vagy bebizonyítsa róla, hogy nincs, hogy csak szélhámoskodik valaki, vajon ellen

tudott volna állni a kísértésnek, hogy próbát ne tegyen? A tetejében újságíró voltam, fiatal és kegyetlen. Hogyan is tudtam volna beletörődni az olyan híresztelésekbe, hírfoszlányok örvénylésébe, hogy ni csak ott, a Szamos-parton, a száradni kifeszített szuffita mögött, na ott tűnik fel és el éppen Agasztópulosznak, a görögnek a szelleme, mint azt a keszeg Erika mondta volt, hogy aztán, éji óra múltán letagadja? Mi vagyok én? Huncut Máriás?

Vannak a kolozsvári időjárásnak különösen megszentelt órái, ilyenek a kora őszi meleg esők s az utánuk támadó avarszagú szürkületek. Az eső úzött be Annuskához, ő pedig tüstént kitérte a Házsongárdra nyíló ablakot, s intett, gyűjtsak pipára nyugodtan, kihúzódik a füst, a pipadohány illatát különben is szereti, csak hát a hangja, de gyűjtsak csak rá! Attól kezdve nem tudtam szabadulni a kérdéstől, ugyan hol kedvelte meg a dohány illatát, s megkérdeztem, ő pedig azt mondta, hogy az apja pipázott, én azonban nem hittem neki. Friss szilvapálinkával kínált, s a harmadik pohárka feloldotta azt, ami tüstént rám telepedett, amint beléptem abba a sírkertre néző akváriumba. Ott volt a kísértetek temetőkertje, s nem volt ott. Legalábbis rossz viccre ingerelt, noha akkor még nem voltam elszánva rá, hogy végrehajtom a kitervelt próbát. Kibámultam a fehér karácsonyi gyertyákként meredező sírkövekre, s megkérdeztem: nem jön ott lefelé valaki? És úgy meresztettem a szemem, mintha látnék ott valakit. Annuskának pedig különös tárgyilagosság bújt meg a hangjában, amikor dallamosan közölte, hogy Dömötör, a temetőpásztor szokott ilyenkor kerekenjárni.

A tekintete mély volt, nem fürkésző.

— Pedig az az előadás elmaradt — mondtam, a közepén vágva bele, s a temetőt bámultam. — Maga miatt maradt el. Maga elment a színházból, s én azt is tudom, hogy ez hogyan történt.

— Nem tudom, miről beszél, Gordon. Kérem, magyarázza meg a szavait.

— Nem tudom, hogyan csinálják ezt maguk ketten... Azt pedig végképp nem értem, hogy miért... Többé-kevésbé biztos vagyok benne, hogy ő halott, s akkor már csak többé-kevésbé szabad biztosnak lennem abban, hogy maga él...

— Hogyne élne! Mulatságos feltevés — hallottam távolodóban Kővári Anna szavait, miközben ő maga kezdett belemállani abba, amit konzisztencia nélküli állapothoz neveztem. Meggyipiros, földig érő ruhája, japán papiros arca pedig olyan valóságos volt, mint képkeretből kinéző portré: van is, nincs is.

— Mivel megannyiszor tapasztaltam, hogy maga, Anna, hús-vér teremtes, kénytelen vagyok őt felruházni természetfölötti képességekkel... De van más lehetőség is.

— Mi lenne az? — hallottam a nem gúnyos, távolodó hangot.

— Szélhámoskodnak... Ennek azonban nincs értelme. A szerelmet meg lehet fűszerezni tán százszendősen is egy kis játékkal. Nem tudom, nem voltam még százszendős. Következetesnek maradni ebben a játékban, éveken át, bolondság. Annak a szerelemnek, azt hiszem, vége, de valamiért nem tud elnyugodni. Mondja, Annuska, igazán nem akarom megbántani, de ezt tisztáznom kell, s előre bocsátom, nagyon nem szeretném, ha így lenne: nem ölte meg őt véletlenül?

Kővári Anna lassan visszanyerte anyagszerűségét, tekintete tárgyilagossá vált, láttam már az arcán ezt a kifejezést, a Kolozsváron vendégeskedő Horváth Árpád instrukcióit hallgatta így.

— Nem tudom, miről beszél, Gordon, de folytassa. Nagyon érdekes.

— Hát persze, hogy nem! Ennek sincs értelme... Itt, Kolozsváron mind annyira akarunk valamit, ami nincs, hogy lesz néha. Pillanatokra kiválasztottaknak.

— Látja, Gordon, ez tetszik. Értelmetlen, de ezt a mondatot szívesen elmondanám a színpadon. Nem ír darabot titokban?

— Azt nem, de tudok egy jó jelenetet... Akkor egész nap zaklatott volt. Visszagondoltam, aznap én sem végeztem semmit. A Hold? Ami nappal is fenn van az égen, csak nem látjuk? A csillagok egymást erősítő vagy kioltó sugarai?... Emlékszem, valami társasági tudósítást kellett megírnom aznap, s nem bírtam vele. Kimaradt, s a sajtótörténészek örökre értetlenül bámulják majd a másnapi *Ellenzéket*, vajon miért közöl természettudományos leírást a sáskajárásról a társasági hírek helyén... Másokat is megkérdeztem, mit csináltak azon a napon, s csupa olyan választ kaptam, hogy tavasz volt, fáradt voltam, nem emlékszem. Ebben a se itt, se ott állapotban, a kötelesség kellemes tudatával jött át maga az Óváron. Vagy riadalmat érzett, kezdődő pánikot? De hiszen megtaláltam már a szót: zaklatott volt. Bement a színházba, ami mindent összetart, egyszersmind elválaszt mindentől. Valótlan világ, amiben minden való, nem csupán maga a színház, hanem az, amit nagy művészek megélnék ott néha: hogy minden lehetséges. Igazam van, Annuska?

— Valamit mintha értenék abból, amit mond. S azzal egyet is értek.

— Beöltöztött, jött a fodrász, de nem részletezem... Ugy vonult ki az öltözőből, ment le a lépcsőn, a színpadra, mintha sűrű opálos folyadékban úszna. Látta, hogy látják... Azután mi történt?

— Még egy pohár szilvóriumot, Gordon?

— Voltaképpen groteszk, hogy Strauss zenéjére jelenjék meg... De nyilván jött ő már más, baljósabb zenére is. Vágjunk bele! Maga tehát ott áll, az udvarra nyíló hátsó nagykapu nyitva, mint tavasszal rendszerint. A halottak hatásvadászok, úgyhogy azt hiszem, közepen jött, lassú léptekkel, nesztelenül, de hisz a nyitány miatt úgysem lehetett hallani a lépéseket. Amikor észrevette magát, megállt, tett néhány lépést. Maga pedig, hogy is mondják?... Maga pedig mintegy álomban elindult feléje. Tudta, hogy a színházban van, hogy a falnak támasztva ott várakoznak a második felvonás díszletei. Nem érezte, hogy tilosban jár, hogy éktelen ribillió lesz, ha elmegy, s széthúzzák a függőnyt... Hogy milyen volt? Sose láttam, fényképét se, lehet akármilyen. A fantomok nem feltétlenül hasonlítanak a modelljükre. Beszélük, hogy incselkedik itt magukkal valami csóró kísértet: de én azt nem hiszem. Igazából Agasztópulosz visszajáró fantomjában sem hiszek. Ő már nincs, nemhogy megjelenék. De van, ugye, az a másik... Az a nagyon szép vagy nagyon rút, az a se nőnemű, se hímnemű, a lisztfehér arcú, tulajdonképpen bájos teremtes... A szörnyen félelmetes, akit maguk nem mernek nevére nevezni, helyesebben, nem mernek nevet adni neki, nem is merik megvallani, hogy létezik, hogy meg-megjelenik... Azt az érzést, amit maga táplál iránta, Kővári Anna, talán még legjobban az őrijó szerelemnek nevezhetném. Persze szó sincs szerelemről. Valamiről... nem valakiről, hanem valamiről van szó... ami sokkal, de sokkal erősebb, mint mi, mint maguk... Mi történt aztán?

— Kimentünk az udvarra. Ő volt az. Személy volt, de nem volt személy. Átmentünk a kerítésen és a falon... Másra nem emlékszem. És már abban se hiszek... Én, Kővári Anna, vagyok. Van húsom, vérem, vannak csontjaim, nem tudok áthatolni deszkakerítéseken... Mondja, Gordon, nem lehet, hogy elkábított valaki? Olvastam, hogy vannak olyan szerek, amiket zsebkendőre csepegtetnek, az ember beszívja, s nem elalszik tőlük, hiszen az ember akkor is van, ha alszik. Van időérzéke, tudja, hogy órák, egy egész éjszaka telt el. Én azonban megszűntem... Mi történik velünk itt, Gordon? Milyen történet történik itt velünk? Vagyunk-e még, vagy csak megírt szerepünket játsszuk, s azok mi magunk vagyunk?

Az újságíró elhallgat. Kaszáló mozdulattal kaparintja meg a borospoharat a dán király asztaláról. A doki tüstént megmoccan, ahogy rájuk szakad a csönd s a Szamos csobogása, de mintha csak azt akarná tudtára adni a többieknek, hogy nem aludt el. Manó úr, a latin nyelv és a stilsztika gimnáziumi tanára szája sarkában hallhatóan bugyborékol a nyál, Batizfalvy Béla mélyen előre hajol, mint mohamedán, ha fohászhoz készül, s eldűnnyögi az idézetet *A viharból*: Ne hagyjatek hát tengerem ezen a puszta szigeten... S tovább, mintegy magának: jertek e varázst a ti varázstokkal megoldani.

— Nincs hát fantom, kedves Gordon? — szólal meg Manó úr, s hangja mintha kérlelné, hazudják neki akár!

Holló úr, a hallgatag hegedűs is feláll, odalép a Szamos korlátjához. Megdőlt felkiáltójel.

— Válasszunk fantomot magunknak, kedves Gordon? — kérdi, s lassan megfordul, az újságíróra mered.

Gordon úr, az újságíró azonban dermedten bámul a Sétatéri Színház mögött a semmibe, arca elveszti konzisztenciáját, hangja alig annyi van, amint kimondja:

— Ott van.

A nílusi messzeséget megidéző piramis mellett valóban ott áll a fantom. Arca fehér, két kar látszik még belőle, a többi hozzárajzolja a riadt képzelet. Gyönyörű arc, ijesztő és rettenetes. Nem lehet másra nézni. Túl van emberen és asszonyon. Nem élő és nem holt.

Jól megnézi a bábszínházi bábuként szétszórt társaságot. Az elapadt hangú Gordon urat, az újságíró, Szamossy doktort, aki fölült, s szólna, a gyilkoskirály trónusában magába gombolyodó Manó urat, Batizfalvyt, akiben a rossz komédiásvér megemelint a pohár enyedi bort, s Holló urat, aki úgy áll a korlátnál, mint a végtelen mínuszt plusszá változtató függőleges vonás.

A fantom megmozdul. Mintha feléjük indulna.

De távolodik. Belefoszlik az éjszakába.

Fried István

Hamvas-mozaik

„A világ nem magyarázható, nem érthető, nem ismerhető, hanem élhető.”

Hexakimion

Még nem olvastam olyan értelmezést vagy tanulmányt, amely Hamvas Béla életművét akár szűkebb, akár tágabb kontextusban mutatta volna be. Hogy az 1930-as esztendőkkben meghatározó folyóiratokban publikált, hogy fontos viták résztvevője volt, inkább a róla készült bibliográfiából olvasható ki, nemigen lelni nyomát annak, hogy a gyéren csörgedező Hamvas-kutatás (s itt hangsúlyoznám a *kutatást!*) tudomást vett volna róla. Ma még az sem tudható bizonyosan, hogy miképpen került az egyik vagy a másik irányzat orgánumának szerzői közé: miért kezdett el igazán izgalmas kritikákat, beszámolókat közölni a *Nyugatban* (bár ismerjük három levelét Babits Mihályhoz 1930–31-ből), s a viszonylag sűrű cikkezés után (hirtelen-váratlan?) miért maradt abba sorozatként minősíthető megannyi írásának publikálása. S miért látjuk viszont a *Sziget* szerzőgárdájában: mítoszértelmezése már ekkor sem mutat túl sok hasonlóságot a Kerényi Károlyéval, és Németh Lászlótól nemcsak az egyébként kölcsönös megbecsülést tanúsító polémia, az eltérő (természet)tudomány-fogalom, a gyökeresen más válságértelmezés választja el, sőt a különböző magyarság-karakterológia is, miközben a világirodalmi tájékozódásban olykor analógiák fedezhetők föl, hanem az évtized szellemi mozgalmában játszott szerep, az azokban képviselt eszmeiség és a szubjektumról vallott felfogás is. Mindez nem akadályozza meg Hamvas Bélát abban, hogy talán Németh László és Sárközi György (hozzá írt öt levelét őri az Országos Széchényi Könyvtár) közvetítésével a *Válasz* munkatársa legyen. Hogy egyszerre adott írást a *Protestáns Szemlének* és a *Katholikus Szemlének*,

Tájéoló

Szerkeszti: Ilia Mihály

elfogulatlanságát, „ökumenikus” szemléletét tanúsítja. S természetszerűleg van jelen a *Társadalomtudomány* és az *Athenaeum* hasábjain, hiszen érdeklődésének megfelelően a két lap a bölcséleti vonásokkal rendelkező szociológiai-krizeológiai-művelődésméleti dolgozatoknak-ismertetéseknek, nem utolsósorban pedig a bölcsélet korszerű kérdéseit taglaló vitáknak tág teret nyitott. A még jórészt kötetekben meg nem jelent írásokból irodalomtörténeti, sőt irodalomelméleti, illetőleg összehasonlító irodalomtudományi szemlélet bontakozik ki, amelyből egyként mutatható ki mindaz, ami Hamvast az 1930-as esztendők magyar

irodalomelméleti gondolkodásához fűzi, meg az is, ami elválasztja, és ezen keresztül tételezhető, hogy például a Sziget-beli közös vállalkozás ellenére mennyire magánosan és jórészt visszhangtalanul járta gondolkodói útját. Ez utóbbi tézis további adalékokkal erősíthető: az 1940-es években megritkul a levegő Hamvas körül, s akikkel rokonítható lenne, vagy akikhez legalább társalgási kapcsolat, vitapartnerség fűzte, hallgatásra kényszerültek, mint ő (Szentkuthy Miklós), külföldre kerültek (mint Kerényi Károly), börtönben töprenghetnek idők változásán (mint Határ Győző), pályájukat nem egészen önkéntesen módosították (Németh László). Más részről azonban a magános, értetlenségbe ütköző Hamvasról alkotott portré igazságtartalmát kétségbe vonatja, hogy az előbb futólagosan és messze nem a teljesség igényével felsorolt lapokhoz (szerkesztőikhez? rovatvezetőkhez? egyes munkatársakhoz?) valamiféle kapcsolat mégis fűzte Hamvas; és az a tény, hogy a pályáját vitával, elismeréssel kísérő társakat lehetett elősorolni, szintén azt látszik sugallni, hogy a Szabó Lajos/Tábor Béla-társaságon kívül Hamvas más, irodalmi/tudományos viszonyrendszereket is számon tartott, illetőleg Hamvas számon tartották. S nem feltétlenül utasította el annak lehetőségét, hogy bizonyos csoportosulásokkal egy darabig együtt haladjon. Nem feltétlenül a könyvtároskodó Hamvas „hely”-keresésére gondolok, hanem arra, hogy fokozatosan módosuló szellemi pályájához keresett szövetségeseket vagy színvonalas (vita)partnereket. Anélkül, hogy egyetlen irányzatnak elkötelezte volna magát. Hiszen „krizeológiai” korszakában már egyetemesebb kérdések felé tájékozódott. Hogy Powys regényeinek lelkes olvasója és értelmezője lett, ebben a „korszellem” működésének hamvasi leképzése éppen úgy munkál, mint több magyar író-esszéista odafordulása a mítoszregényhez; különböző hangsúlyokkal teszi ezt Németh László és Márai Sándor, Szentkuthy Miklós és Szerb Antal, Kerényi Károly és fordítóként Sárközi György. Ezzel a célzással arra utalnék, hogy Hamvas az 1930-as esztendőekben egyáltalában nem oly egyértelműen magános alkotó, nagyon is látni-érezkelni helyét az igen megosztott szellemi világban. S még az sem feltűnő, hogy feltehetőleg mindenki másnál mélyebben élte meg (nemcsak a gazdasági világ) változását, hanem az egyetemessé mélyülő, az európai kultúra hanyatlásának tüneteit mutató tendenciákat. S innen a „szent tudományok” felé, a *Scientia sacra* irányába kísérelte meg a kitörést.

Amikor egybevetem Hamvasnak az 1930-as években kifejtett, nagyon is összetett álláspontját kortársaiéival, aligha hagyható figyelmen kívül, hogy nemcsak szociológiai elemzéseket végzett, hanem feldolgozta a válságirodalmat is, mintegy filológusként közeledett témájához. S ezt, ki tudja, milyen mértékben, ellensúlyozandó szolt olyan irodalmi alkotásokról, amelyek részben a válságtudatból merítkeztek, részben pedig a szakrális, a mítikus alkotásba foglalásával a válság előtti korszakba vezettek vissza. S tették ezt nemcsak a külső történet eljelentéktelenítésével, hanem mindenekelőtt a nyelvi lehetőségek és a műfaji esélyek szubverzív kihasználása révén: az a korai romantikus felfogás, miszerint regény(elmélet) segítségével egy univerzális műfaj építhető, amely irodalom és bölcsélet, művészet és érzelem, mintha a hagyományos regényalakzatok „dekonstrukálásában” a paródiához és a pastiche-hoz közelítésben, a Proust és Joyce, Virginia Woolf és Thomas Mann nevéhez fűzhető változatokban kapna újabb bizonyítást. Hamvas az elsők között figyelt föl arra, hogy Szentkuthy Miklós *Prae*-je ebbe a sorba illeszthető be, maga is azért üdvözli Szentkuthy regényvállalkozását, mert nemcsak regény, nem egyszerűen egy műfaj téridős szerkezetét módosítja, hanem a regényt ismét szintetizáló műfajként konstituálja. S a műnemnek ez a vonása meg az, amit a

Finnegan ébredése elemzése során mutat ki (s fordít le ezt demonstrálandó egy mondatot), majd szépirodalmi műveiben köszön vissza. Nem tárgyánál fogva mitikus Hamvas nagyregénye és három kisregénye, hanem a mitikus szemlélet (és téridő kezelése) eredményezi, hogy miként a *Scientia sacra* korszakában rámutat a történeti ember (rilkei értelemben vett) kiszakítottságára, szűk körű racionalizmusára, akként fordul el a realizmus és egy pszeudototalitás 21. századi igényétől, és fordul a primordiális világot érzékeltető (regény)szemlélethez, bemutatván, hogy a szabálytalanul rétegzett nyelvfelfogás, a mondatok és szavak látszólagos töredezettségében is megmutatkozik, esetleg több kultúra együttlátásából származtatható szintetizálás mily mértékben képes egybefogni ősit és újat, természetit és képzetet. Ebben azonban nem volt teljesen egyedül; Szerb Antal a maga neofrívól módján hétköznapiakat és csodákat látott a kortárs irodalomban, Márai Sándor pedig a nyelvkrisis fejtegetésével érzékeltette a hagyományos nyelvfelfogás elégtelenségét, a dialógus előtt meredő nehézségeket s azt a személyiségfelfogást, amely szerint nem a konvenciók előírta szerepekbe merevedett aktorok együtteséből tevődik össze a hiteles társadalom, hanem az összetett, a maguk személyiségében hiteles egyéniségekből. Mint ahogy egy 1943-as, *Új Időkben* közölt esszéjében olvasható: „De Hippokrates még hitt abban, hogy csak az igazán orvos, aki annak született, mint a művész.” Mialtál az orvos („mint olyan”) kiemelődik foglalkozása köréből, archetípussá válik, lesz-lehet művésszé a maga nemében.

Ennélfogva talán túlságosan kézenfekvőnek tetszik Hamvas Béla beillesztése az „esszéíró nemzedék”-be, Cs. Szabó Lászlóék mellé. Ennek számottevő igazságtartalmát készséges vagyok elismerni, hiszen ha a Hamvas Bélára az 1930-as években leginkább jellemző műfajt kellene megneveznem, első megközelítésben az esszéről beszélnék, tudván, hogy sok hasonlóság és sok eltérés mutatható ki az ő esszéi és Szerb Antaléi, Cs. Szabó Lászlóéi, Márai Sándoréi stb. között. Esszé olyan értelemben, hogy a tudni nem érdemes dolgok tudományát szüntelenül támadva, az általa *szcientifizmus*nak (le)minősített, körülbelüli pontossággal pozitivistá tudományfelfogásnak, gondolkodási formának és módszertannak nevezhető jelenségben véli fölfedezni az ellenfelet, amellyel szemben kell megalkotnia a gondolkodás/magatartás játszi szabadságát és felelősségérzetét egyként demonstráló műformát. Nemcsak a tudományosság külső kellékeiről való lemondás jellemzi ezeket az írásokat, hiszen az „anyag”, a bizonyító „szak”-irodalom ott rejtőzik a sorok között vagy mögött, hanem annak a fajta részletkultusznak, az apró, jelentősnek gondolt tényekben való elmerülésnek megsemmisítő bírálata, amely megfedkezett arról, hogy a részleges érvényű kutatás nem pótolhatja a mindig az Egészet szem előtt tartó, a lényegi kérdéseket fölvető, azokra felelni igyekvő előadást. Más szavakkal élve: a nietzschei görögségélmény és -képzet többet és igazabbat mond az emberiség egy fontos korszakáról és az egzisztenciáról általában, mint Wilamowitz-Moellendorf rendkívül aprólékos, adalékokat adalékokra halmozó eljárása. Problematikusnak mutatkozik (Hamvas szerint) a „szcientifizmus” terminológiája is: hiszen magahitt fölényérzetében nem reflektál a maga korlátozottságára, abszolút tényiszelete nem képesíti arra, hogy problematizálja az igencsak vitatható tényfogalmat. Hamvas (és nemcsak ő, hanem az esszéírók közül oly sokan) éppen ebben a (tudósi-írói) magatartásban fedezik föl a hanyatlástörténet bizonyítékát, s a biográfiai, korrajzi és egyéb adalékok gyűjtésének helyébe a meghatározó perspektívából tekintett, az egzisztencia-történet egészébe foglalt, nem szűk kronológiai koordinátákba helyezett korszemléletet ajánlanak.

Hogy ez Hamvasnál emberiségtörténété dimenzionálódik, amelyben a primordiális, ősi-harmonikus korszak végétől érezhető dekadencia a lét-feledtség és a „korrupció” kimutatásának formájában olvasható, Márai Sándor esetében mindenekelőtt a boldog békeidőkben készülődő rosszérzés általánosodása, a technikai civilizáció rémuralma látomásában (naplójegyzetek, újságcikkek révén) dokumentálódik; hogy az eddig nem emlegetett, pedig Hamvassal párhuzamba állítható Várkonyi Nándor történetértelmezése őstörténet-víziójában ölt testet, nem elhanyagolandó különbség, mégis megfontolandó kortársi egybehangzás. Hamvas esszéi nem olyan értelmű tényszerűsége törekednek, hogy eleget tegyenek egy doktori értekezéssel szemben támasztható követelménynek. Az előadásmód rapszodikussága, a tárgytól való gyakori elkalandozások olykor fárasztó, máskor lenyűgöző olvasmányul szolgálnak. Ez azonban nem a gondolkodás fegyelmezetlenségének jele, sokkal inkább egy másfajta gondolkodás és előadás jelzése. S ha például Határ Győzöt megdicsérték (mások felrótták neki), hogy regényei, színművei „barokkosan” tömörtek-zsúfoltak, nyelvhasználatában az egyéni szóképzés, a hanghatásokra törekvő különössége dominál, akkor Hamvasnál is feltétlenül fel kell figyelnünk tágabb értelemben vett rokon vonásokra. Nemcsak a regényekben kimutatható eseményzsúfolásról, tarkaságról, a szókincset illetőleg hapax legomenonokról lehetne részletesebben megemlékezni, hanem arról, amit az újabb (irodalom)elméleti gondolkodás, talán a leginkább Umberto Eco nyomán, rhizomatikusságnak nevez, a decentráls eluralkodásának az epikus művekben. Ámbár idetartozónak lehetne érezni a *Regényelméleti fragmentum* csapongó gondolatmenetét. Amely szerint a nagyepikai formával, máskor a kisépikai formával (mese, elbeszélés) kísérletező Hamvas öngazolása volna várható a tanulmányban, de legalábbis az epikai formák lényegi vonásainak föltárása. Ehelyett regénytörténeti aspektusból tekinthetünk rá a változatokra (a *Don Quijotétól* kiindulva), ám legalább ilyen fontos szerepet játszik regény- és űvtörténet egymásra vetítése, mindazonáltal mégsem válik az esszé etikai fejtegetéssé, az elméleti kérdés: a regény lehetősége, a regényforma időszerűsége végig ott lebeg a fragmentum fölött. S már ez is visszakapcsol az esszéistákhoz, akiket erőteljesen foglalkoztatott az európai és a magyar regény „egyidejűségének” problémaköre általában és a magyar regényhagyományból kiolvasható-kiolvasandó regényforma kérdése különösen. S a válasz a Hamvaséhoz hasonló: a világirodalmi tájékozódás korszerű gondolkodói magatartást eredményez, a magyar regényformának a világirodalomtól elválasztó adaptálása azonban kérdéssé teheti a hagyományban-lét korszerű jellegét. Nem egy Hamvas-kortárs úgy tesz, mintha csak parodisztikusan tudna viszonyulni az előzményekhez, mások különállásukat hangoztatják (vagy sugallják regényeikkel), s csak viszonylag kevesen gondolják tovább a realista epikát, annak tudniillik 20. századi változatát. Hogy Márai is, Hamvas is roppant jelentőséget tulajdonít az orosz regénynek, akár meglepő egybeesésnek tetszhet. Márai azonban a nagyepikai formát a végső tökéletességig csiszoló írói véli fölfedezni Tolsztojban, Hamvas Dosztojevszkij értelmezésével viaskodik.

A moralizáló Hamvasban azonban látnunk kell a humorra való fogékonyságot is. A humor igen változatos tónusban és formában hangzik föl. Megegyszer önirónia-gyanús az előadás, nem lehet egészen pontosan tudni, hogy a kényszerűségből szenvedelmes kertésszé lett gondolkodó mennyire nyilatkozik komolyan életvezetési, táplálkozási „receptek” ügyében, máskor azonban nem takarékoskodik a gúnnyal, hiszen általa a létrontódáshoz vezető felfogásokat és magatartásformákat ostoroz. S itt részben visszakapcsolhatunk oda, hogy az esszéisták számára perdöntő fontosságú: amit mondanak, szépen,

egyenien, szinte meghökkentően-provokálóan, mindenesetre kidolgozottságról árulkodón mondják; pillanatnyi kétséget se hagyjanak afelől: a mondás mikéntje olykor maga a mondás, a félreértés lehetséges, ám ennek természete abban a nyelvben rejtőzik, amely a nem autentikus létfelfogásból és módból eredeztethető. Kiváltképpen Hamvas tartozik a — Kazinczy Ferenc korába visszaszállva s így az ő terminusát kölcsönkérve — a „neológusok” közé. Az általa kárhóztatott jelenségekre kifejezéseket alkot, mivel a közhasználatú terminológia a létrontódás része, velejárója, ekképpen inadekvát; ennek következtében feladatként jelölhető meg a kilépés — ezúttal Heidegger fordulatát fölhasználva — a Gerede-típusú beszédből, amellyel a „történeti” ember próbálja magához ragadni a világot, hogy uralmi diskurzusának hatókörébe vonhassa. Az 1945-ből származó *Óda a XX. századhoz* például nemcsak egy mások által más jelentésben használt szó értelmezésével kezdődik, hanem az elmúlt évtized morális és világnézeti tendenciáit (mindenekelőtt amoralitását) mérlegre téve a lehetséges folytatást célozza meg, amely elhatárolódás és számvetés, vallás-átértékelés és antipszichológia. Hamvas tartózkodik a történelmi folyamatok minősítésétől, ontológiai elemzése mindössze arra szolgál, hogy a szubjektumot önmaga vizsgálatára készítse. A társadalomról a hangsúly az egyénre, a személyre kerül, a kollektív felelősség helyett az önszemléletre ösztönöz. A *kísértetek* jelentik a realitást: „Az egyetlen, amit mások érdekében tehetnék, hogy kezükbe adom az eszközt, amellyel kísérteteit mindenki saját maga, ha neki úgy tetszik, elűzheti.”

A továbbiakban a feltehetőleg maga kreálta szavakkal játszik el Hamvas; az „arbori”-val, a „paotá”-val, felszabadultan játszhat, hiszen az „arbori” jelentését — állítja — senki nem tudja, viszont annál meglepőbb, hogy ennek diagnózisára vállalkozik, és szól például a „bibliás suszter”-ekről (Márai Sándor figurája a *Zendülők* című regényben, jöllehet más jellemvonásokkal), majd a nagy neurotikusok szájába adja Hegel és a hegelianizmus bírálatát: „A neurotikus sok esetben elismeri Hegel érveinek oly lebilincselő voltát, hogy az egyéni boldogság hajszolása ezek után tilos, és mindenkinek az ember közös javát kell keresni, ehhez képest pedig nem szabad többé szerelmi házasságot kötni Élet önagyságával, hanem érdekházasságot kell kötni Eszmény úrhölgygel.” S itt talán nem is Hamvas humorának természetére kellene figyelnünk, hanem arra, hogy mintegy Kierkegaard és Nietzsche szellemében utasítja el a Hegel ajánlotta és Marx közvetítésével 20. századi totalitárius államok Eszméjévé gyakorlatiasított világnézetet, s így mintegy előlegezi a posztmodern teóriát, amelynek szerves része a hegeli grand récit kritikája. Annál is inkább, mivel végképpen az 1968-as (diák)mozgalmakban kicsúcsosodó ellenállás, majd az ellenállók jó részének kompromisszuma, visszavonulása kétségtelenné tette mind a jóléti állam ideálisan demokrata voltába vetett illúziók szétfoszlását egyfelől, mind pedig a szintén ideálisnak elgondolt radikalizmus esélyeit, lehetőségeit és célszerűségét másfelől. Hamvas következtetése és személyes példaadása a gondolkodó „secessio”-ját idézi, azét, aki immár nem lelheti meg helyét az átpolitizált/manipulált világban, és tiltakozik a nagy elbeszélések mindent átható, makacs önérvényesítése ellen: „En magam pedig, ha az egyház és a párt, az akadémia és a részvénytársaság, az állam és a hatóság, az egyetem és az iskola az érdekházassághoz [ti. az Eszmény úrhölgygel kötött hegeli érdekházassághoz — F.I.] továbbra is ragaszkodik, a legmélyebb tisztelettel bejelentem: mindezekből az általam nagyra becsült közületekből ezennel kilépek.”

Ideidézhetjük Márai Sándor kevésbé ironikus, sőt kifejezetten indulatos kifakadását, amely szerint a nevében nyilatkozó intézmények mégsem az ő nevében szólnak. Nem kevésbé hívja ki Hamvas ironiáját az, amit „publik”-nak

nevez. „Publiknak szeretném nevezni azt a magatartást, amely abban az állandó hiedelemben él, hogy nézik és hallgatják.” Alább az „egyéni kitűnés és feltűnés” magatartásformáját körvonalazza. „Ez a gondolkodás az, amely keresi, hogy miképpen lehetek az összes többi ember ura, és rendkívüli módon fontos személyem előtt miképpen kényszeríthetek térdre mindenkit, aki él. Ennek az utóbbi gondolkodásnak terméke a világnézet, amely nem egyéb, mint a publik magatartás belső és láthatatlan struktúrája. A publik mögött mindig világhatalmi igény rejtőzik.” A módszer föltárja önmagát: a fogalomalkotás nem elégszik meg egy új elnevezés bevezetésével, kihat más, használatban lévő, többé-kevésbé elfogadott jelentéssel bíró fogalomra-fogalmakra, adott esetben a *világnézet* fosztódik meg hagyományos értelmezési lehetőségétől, kap megkülönböztető vonásokat az immár önállósuló hamvasi fogalomrendszerben. S bár a rögtönzés vádját nyugodtan elutasíthatjuk, az azonban olykor kitetszik, hogy nem feltétlenül hosszú életűek a hamvasi életmű fogalmai, nem bizonyos, hogy egyik írásból azonos jelentéssel lépnek át egy következőbe, még kevésbé, hogy egyik alkotói korszakból a másikba. Mégis, a szóban forgó helyen súlya van, érzékelteti a szerző gondolkodásának és módszeres eljárásainak természetét. S bár a módszer alárendelődik a gondolatnak, a kifejezésalkotás mintegy „segédtudományi” funkcióhoz jut, nem tekinthetjük mellékesnek vagy járulékosnak azt, hogy Hamvas bevett, bevált fogalmakat kiragad szótári jelentéseik közül, s nem egyszerűen új összefüggésekben helyezi el, hanem (pillanatnyi) szükségletei szerint használja. Ekképpen a *világnézet* nem jelzővel dúsitva kaphat pozitív vagy negatív kicsengést, a világnézet az egyoldalúságnak lesz jelentésbeli párja, hogy aztán a fejezet végén a látszólagos elbizonytalanítás eszközével úgy tegyen a szerző, mintha visszavonná ítéletét, pedig csupán más szemszögből tekint a világnézet szerepére. Tartózkodása az állásfoglalástól valójában paradoxonokat kedvelő előadásában az állásfoglalásnak egy, talán kevésbé direkt változata.

Amire Hamvas Béla egész életművében kérdez, a *lét(ezés)*, az egzisztencia maga; többen autentikus vagy saját létként nevezték meg, amelynek értelmében a személyiséget nem öncélú önmegvalósításként értelmezték. A Hamvas által több ízben elismeréssel emlegetett Rudolf Kassner *áldozatról* beszél, és ez a gondolat szintén feltűnik Rilkenél, akinek viszont IX. *Duinoi Elégiája* cseng vissza Hamvasnál, mind a lét egyszerűségét és utánozhatatlanságát, mind pedig a szavak eredetéhez való eltalálás lét-megnevező jellegét illetőleg. Hamvas elhatárolódik a személyes és kollektív egoizmusoktól, kétségbe vonni látszik a Goethe hirdette „üdvörténet”-et (Wer immer strebend sich bemüht... Ki jobbra törve fáradoz, megváltás osztályrésze), s az 19. századi, karriertörténeteket bemutató regények hitelességében is kételkedik. Amit ezzel szembeállít, mintegy végső üzenetként, a *Patmosz* II.-ben fogalmazódik meg:

„Mi az, ami van? Egybeszótt ember—világ, én—te, egyik a másiknak a szeme, egymásra néz, két rendszer, amely egymásban egymást látja és leméri, önmagáról az utolsó szóig mindent elmond, minél leplezetlenebbül, annál jobban leplezi a másikat abban, amit önmagáról mond, és abban, amit a másikban lát, és azt, hogy milyen világot hord magában, és eszerint milyen világban él. Amit a szem lát, és amit a szemben látok, azonos.”

Valójában hosszú folyamatra reagál Hamvas Béla, hogy az új hermeneutika alaptételét előlegezze: az önmagunk mások általi megértésének tézisé. Csakhogy szerzőnk olyan vitapozíciót alkot, amely tagadja egyfelől az én és te elválasztottságát, ezáltal az én izolációját a világtól, feloldván a dichotomikus, az oppozíciókra építő szemlélet kiszakítottágot megmerevítő tézisé, másfelől az én paroxizmusában, démonivá növesztésében jeleskedő romantikus hagyomány

énvesztő, az ént zsákutcába juttató, labirintusba vezető képzelgéseire is nemet mond, arra a pszichológiai, sőt pszichoanalitikai ihletésű, irodalmi művekben körvonalazódó történetre, amely az ént fenyegető nem-ént, másképp fogalmazva: az ember derűs-nappali és fenyegető-éjszakai lényét komplementer jelenségként mutatja be. Hamvas a valaha volt harmóniát ugyan nem idillként, még csak nem is irodalmi utópiaként hívja elő, hanem lehetőségként vázolja föl, amely az „archaikus” korban egyszer már megvalósult, és amely életet vezérlő célként mindenki számára a megvalósíthatóság esélyeivel rendelkezik. Mindazonáltal amivel számolni kell, az az ember „labirintusi egzisztenciája”, az ember elvesztése az emberben (és nemcsak vagy talán nem is elsősorban a világban). Ez a labirintusi egzisztencia egy másfajta hagyomány ismételt létrejövésének következménye. S itt nem annyira az antikvitásból örökölt labirintus-felfogások újraértelmezése tartandó szem előtt, sokkal inkább a manierista tétel, Hocke könyvcímét idézve: *A világ mint labirintus* (amely Comenius regényére utal vissza). A világban bolyongó-tévelygő ember keresi a megváltáshoz vezető utat, és szüntelen veszedelmeknek van kitéve. Hamvas továbbgondolja a manierista tézist, megtartván belőle a tévelygést mint alapotívumot. Ez a tévelygés azonban nem csupán a külső világban zajlik, annál „egzisztenciálisabb”, s a létrontódásban, valamint ezzel összefüggésben a nyelvvesztésben dokumentálódik. A létrontódás vagy (más szóval) „korrupció” Hamvas fogalomalkotásának módszerét jelzi, egyben azt a törekvését, amely a szavak megtisztítását célozza, a szavak visszavezetését tiszta jelentésükhöz. A korrupció ebben az esetben megszabadul „újkori”, politikai-gazdasági vonatkozású, társadalmi résztörténetet tartalmazó értelmétől, ellenben felidézi a latin *corrumpere* 'megrontani' fogalomkörét. A korrupció Hamvasnál „a bepiszkolódott lét”, „nem az életet teszi elviselhetetlenné, hanem bemocskolja a létezést” (az *Ugyanis* című kisregényből idéztem). Azaz: méltatlan, inautentikus, nem saját életben nyilvánul meg, labirintusi egzisztenciaként. Az efféle egzisztencia a „történet anarchiájá”-ban bolyong, „a törvénytelenített létben, ahol már csak természeti élet van, és az ember e káprázatban szilárd fundamentum nélkül normális lététől megfosztva él”. (*Patmosz* II.) Nem tagolódik be a világ rendjébe, ahely nem Rendszer, hiszen az „minden esetben hatalmi apparátus ábrája. A hatalmi apparátusról pedig tudjuk, hogy minden esetben a lét megrablása. A rendszer a rend megvalósításának útjában áll.”

Egy futó összevetés erejéig feltétlenül ki kell térnem az ezeket a fejtegetéseket nem ismerhető Márai Sándorra, aki nemcsak *Naplóiban*, az emigrációs labirintusban tett bolyongásai közepette írt nagyon hasonlókat, hanem valójában erre az ellentétre, tudniillik a Rend és a Rendszer egymást tagadó gondolatára építette *Ítélet Canudosban* című regényét. Nemcsak az rokonítja sok tekintetben Hamvassal, hogy a zsákutcas technikai civilizáció elől a menekülés torz útját választók és a Rendszer képviselőinek féligazságait ütközteti egymással, hanem a személyiség labirintusi egzisztenciává hullását is szemrevételezi, azt nevezetesen, hogy a mérhetetlennek gondolt és hirdetett szabadság valójában csupán a létrontódás előtt tárta ki a kaput. Rilke nagyvárói látomását választott hazájában, az Egyesült Államokban egészen közelről láthatta tényként létezni, távlatból szemlélhette: a különféle előjelű-ideológiájú Rendszerek megfosztják a személyiséget attól a lehetőségtől, hogy „állhatatos tekintetét a világ összképére” szegezze (Nietzsche). Az egyéni és a közös létre bomlott egzisztencia ezután az objektum—szubjektum dichotómiájában képes csak gondolkodni; Hamvas a „létrontás” „fogalmának bevezetésé”-vel mutat rá arra, hogy nemcsak a helyzetleírás rejt pontatlanságokat, hanem az ellentét sem

itt húzódik, hanem az „intakt és a korrupt létezés” között. Igaz, Hamvas tételez egy „ősállapot”-ot, amelyet nem azonosít a kezdettel, a gyermekkorral vagy az őskorral, óv a nosztalgiától is, ennek az őállapotnak érvényessége mellett tesz tanúbizonyságot, hiszen ez az őállapot az otthontalanná lett ember igazi otthona, ez az, ami sosem múlt el, mindig létező.

Valószínűleg időleges Hamvas menekülése a „kert”-be, részben biográfiai szakaszt jelöl, annyi azonban feltételezhető, hogy sem a felvilágosodás kert-víziójával, sem egy jövőendő Kert-Magyarország idilli boldogságával nem hozható közös nevezőre, sokkal inkább részint (életrajzilag) egy kényszerűen vállalt létforma igazolásának tetszik, részint a harmóniaigény távlatos példákkal való realizálási lehetősége sejtik föl. A világháborúk, otthonvesztések kiábrándító valóságához tartozik ama egzisztenciális elbizonytalanodás, amelyet Hamvas az emberi történelem jellemzőjéül tüntet föl, s amelynek leglátványosabb megnyilatkozása a korrupció és a nyelvválság. Mindezt — Hamvas szerint — a történeti ember elfedő akciói rejtik el, azt kísérli meg titkolni, hogy immár nem képes a hiteles megnevezésre, a differenciált kifejezésre, minek következtében „az osztályozást és a tipizálást” választja, a pozitívizmus kínálta tudomány- és életmagyarázatot és rendet fogadja el. „A hagyomány szerint — állítja Hamvas — a nyelv eredeti állapotában a személy, a szó és a világ egymást fedte. [...] a szavak értelemfeszültsége és jelentéssűrűsége mérhetetlenül gazdagabb volt.” A nyelv azonban nem bír önálló létezéssel, s ha szó—személy—világ egymáshoz való viszonyát az összefüggések és kölcsönösségek sűrű hálózataival lehet érzékeltetni, akkor „a nyelvzavar tulajdonképpen a valósággal való közvetlen viszony megzavarodását jelenti”. Az önértelmezés és a világértelmezés kuszáját, a Rendszer uralmát, a fiktív rendszerét elsősorban, melyen talán leginkább a 19. század racionalizmusát érti, de innen vezeti le a 20. század eseményeinek jó részét is. S ha Adorno—Horkheimer a felvilágosodás dialektikájában a racionalizmus ön-mitológiáját kárhóztatva egy olyan mitologizálódási folyamatot rajzol föl, amely lehetővé tette a 20. század szörnyű történéseit, Hamvas korábbi eredeteti a létrontódást, mindössze annak az archaikus kornak kegyelmez meg, amelyben a „létezés mértéke [...] az abszolút szellem volt”. A nyelvzavar elleni orvossággént a „nyelv eredeti állapotának helyreállítását ajánlja”, föllevén azokat a szavakat, amelyek mindegyikében „a lét egész lehetősége megnyílik”. S bár Hamvasnak (nemcsak a *Scientia sacra* kötetében) a különféle „szentkönyvekben” olvasható, még inkább azokból kiolvasott „szakrális”, nemegyszer „spirituális” történet az alapvető forrása, azokat értelmezi, azoknak „világ”-képét rekonstruálja, és kéri számon korától, a történelemtől, a gondolkodástól, valójában a szentkönyvekből vett terminológia mögött azok a kérdések és előfeltevések húzódnak, amelyeket elsősorban a német bölcsélet tett föl és hangoztatott — a korai romantikusoktól Nietzscheig Heideggerig. Nemcsak az igazi történetre találás problematikus volta jelenik meg másfél század német bölcséleti irodalmában, hanem a szavak eredeti értelméhez való visszatalálás igényét is itt lelhetjük meg költői és filozófai változatban. Rilke IX. Duinói Elégiájára már hivatkoztam, ezúttal Heidegger tézisént említeném a nyelv eldologiasodásával kapcsolatban, amelynek ellenében szükséges feltárni a szavak eredeti értelmét. Emellett Heidegger szófejtései, a görög terminusok általa adott értelmezései szintén Hamvas hasonló törekvéseinek közelében helyezhetők el. Felhozhatnók, hogy Hamvas elég jól ismerte, legalábbis 1945 előtt, Heidegger műveit, több ízben írt az egzisztenciális filozófiáról (bár mintha Jaspers közelebb állt volna hozzá) így akár Heidegger-recepcióról is lehetne szólni, ez sem volna alaptalan. Hogy Heidegger műveinek tanulmányozása szerepet játszott Hamvas

gondolkodásának alakulásában, akkor is elfogadható, ha tudjuk, hogy az egzisztenciális filozófiát is annak a hanyatlást jelző irányzatnak részeként tudta, amely eltávolította az európai gondolkodást az archaikus ember és korszak magatartásformáitól. Mindazonáltal Hamvasnak szembe kellett néznie a Heidegger megcélózta problémákkal, az „In-der-Welt-sein”, a világban-lét kérdésével, azzal tudniillik, miképpen értelmezhető az ember és világ egymást átható viszonya, egybeszőződése, s ugyancsak a létrontódás-létrontás heideggeri megfelelőjeként említhetjük a létfelejtést. Mindazonáltal a terminológiai hasonlóságok és megfelelések nem akadályozzák a továbbgondolkodás eltéréseit. Jól mutatja ezt például Heidegger és Hamvas egymástól különböző alétheia-magyarázata. S itt most mindenekelőtt két tényező bizonyulhat szerfölött érdekesnek. Először is az, amelynek alapján bizvást állíthatjuk, mind Heidegger, mind pedig Hamvas kiemelt jelentőséget tulajdonít ennek a többféleképpen értelmezett fogalomnak. Másodszor pedig az, hogy mindketten reagálnak arra a klasszika-filológiai hagyományra, mindketten kimondatlanul is vitában állnak azzal a klasszika-filológiai hagyománnyal, amelynek megnevezésekor a filológia legalább oly mértékben fontos, mint az elemzések „időbeli” köre (nevezetesen az *antikvitás*). Ami egyben Heidegger és Hamvas nézőpontjából módszerbeli és szemléletbeli elégtelenség felrovását is sugallhatja, ti. a rendszerszerűséget egy nem a konvenciók szerinti osztályozás és tipizálás rendszerével dolgozó gondolkodóval szemben. Ez utóbbi hagyomány vállalásakor Nietzschehez kapcsolódik (mind Heidegger, mind Hamvas), műveikben kereshetjük *A tragédia születése* egy passzusának alkalmazását, továbbértelmezését: „Dionüszosz misztikus örömujjongása [...] az individuáció ígézetét söpri le rólunk, és feltárja a létezés anyaméhébe, a minden dolgok lényegéhez vezető utat.” *A Hexakümon* antikvitas-látomása a *Lét és Idő*, valamint *A műalkotás eredete* vonzáskörében éppen úgy szemlélhető, mint a Kerényi Károllyal folytatott töprengő vita keretében, egyben a Nietzsche-recepció, tehát a nietzschei gondolatok újraelbeszélésének folyamatában. Hamvas alétheia-fogalma lényeges pontokon eltér a Heideggerétől, szerinte „Alétheia helyeset, igazat és valót jelent együtt”. „Ugyanakkor azonban olyasvalami, amiben a látás fedi a magatartást.” „Az alétheiának a következő értelemcsoport felel meg: helyes, igaz, való, valódi, leplezetlenség, nyíltság, átvilágítotttság, átlátszóság.” Fölös (filológiai) erőpazarlás annak vitatása-földerítése: Heidegger vagy Hamvas közelítette meg inkább az alétheia szótári vagy bölcséleti jelentését. Hiszen mindketten szuverén módon etimologizáltak és értelmeztek, az etimológia értelmezésbe, az értelmezés etimológiába csap át náluk, a lényegi mozzanat a szavak, a kifejezések megszabadítása mindattól, ami az eldologiasodás következtében rájuk rakódott. Heidegger vitatja, miszerint az *alétheiát* igazsággal lehetne fordítani, helyesebb az *el nem rejtettség*, s a jelentések mérlegetése Heidegger számára azért perdöntő, mivel a „filozófia feladata mégiscsak az, hogy a *legelemibb szavak erejét*, amelyekkel a jelenvalólet kifejezi magát, megvédje attól, hogy a közönséges értelem az érthetlenségig nivellálja azokat, ami azután a maga részéről látszatproblémák forrása lesz.” (*Lét és Idő*, 44. &.)

Világ—nyelv—értelmezés—értelmező ekképpen alkot(hat) egységet, kiindulópontjában azonosan Heideggernél és Hamvasnál, módszerükben több eltérést mutatva, amerre pedig elviszik az értelmezést, az mindenképpen a két szerző különbözőzését dokumentálja. Heidegger bölcséleti műve a bölcséleti rendszer igényének (is) igyekszik eleget tenni, ebből következőleg előadásmódjában nem találhatók olyan kitérések, mint Hamvasnál, aki

Nietzsche-értelmezéséről ad számot, de kitér a klasszika-filológia bukására is, nem kímélve a néhány éve még szinte szerzőtársként elfogadott Kerényi Károlyt. Hamvas itt is, másutt is olykor ingerülten támadja azt a fajta tudományosságot, amelyet a hivatalos klasszika-filológia képvisel, azzal vádolván, hogy nem méltó módon sáfárgodtak Nietzsche örökségével, Kerényi „mestere”, Walter F. Otto „nem látta, hogy Nietzsche a görögöket nem mint a mai élet tört darabját — de még mint gyógyszer sem, mint ideált sem — fogta fel. Nietzsche számára a görögség eleven jelenvalóság, ugyanakkor tökéletesen elmúlt.” Kerényi „zseniálisabb és mélyebb, mint Otto”. A tragikai vétséget azonban ő is elkövette: „Kerényinek van valami fontosabb: a tudomány a görögsegről.” „Kerényi a görög isteneket feláldozza a tudománynak.” Hamvas ugyan *A tragédia születésére* hivatkozik, ám idekíváncsodik egy másik Nietzsche-mű, *A történelem hasznáról és káráról* említése. Itt olvasható: „miféle értelme volna a klasszika-filológiának, ha nem az, hogy benne korszerűtlenül — vagyis a kor ellen s ezzel a korra s remélhetőleg egy eljövendő kor javára — hassunk.” Eszerint az ókortudomány élő tudomány, amelynek művelése antiszcientista jellegű, semmiképpen nem „katedratudomány”, benne és általa a jövő (igazi) tudományának körvonalai sejlenek föl. Ilyeténképpen elválasztható, sőt elválasztandó az „antikváriusi”-nak mondott történetírástól, amelynek jellemzői visszatérnek Hamvasnál, amikor a tudományosság közkeletű felfogásáról nyilatkozik. A „szcientifizmus” visel olyan jegyeket, mint az antikváriusi történetírás Nietzschénél: „Az antikváriusi történelem abban a pillanatban nyomban elfajul, amikor a jelen friss élete nem lehel bele többé lelket és szellemet”; akkor nem más, mint „vak gyűjtőszervenvedély undok színjátéka”; „Csak az élet őrzéséhez ért, nemzéséhez nem; ezért becsüli le mindig a keletkezésben lévő...” S most csak mellékesen jegyzem meg, hogy Márai Sándor polgárság-karakterológiája során szintén szól a polgárság „vég”-napjairól, mikor is a polgár már nem terem, nem alkot, nem újít, csupán őrzi, amit ráhagytak a századok. Valójában ebbe az irányba fut ki Thomas Mann családtörténete, a fölemelkedés és a hanyatlás folyamata egyben a létrehozás és a pusztán őrzés; s ami kinn a világban történik, azzal értetlenül-idegenül áll szemben az újat teremteni már képtelen polgár, át kell adnia a helyét a feltörekvő, erőszakos vetélytársnak, aki másféle — messze nem különb — morált hoz, tagadván a polgár őrizte értékeket. Az értékvesztés Márainál és Thomas Mann-nál történeti dimenziót kap, jóllehet egyetemesebb érvényű hanyatlásfelfogással kerül kapcsolatba. S így csak távolról érintkezik Hamvas nézetével a korrupcióról. De érintkezik. Még hozzá nem is annyira morális vonatkozásai révén, mint inkább az autenticitást veszített lét és nyelv megjelenítése által. A *Doktor Faustus*ban egy értelmiségi szalon társaságának beszédmódja jelzi a nyelv kiüresedését, a társalgásban megnyilatkozó jóléretültség uralmát a valódi és bensőséges ismeretek felett. Hasonló fejtegetésekkel Márainál is találkozunk, regényben (*Csutora*) és tanulmányértékű újságcikkben. Rokon gondolatként Ortega y Gasset megkülönböztetését idézhetjük az autentikus és a nem autentikus beszéd között.

Hamvas életművének egymást követő, egymásra épülő, de egymással vitatkozó korszakaiban a nyelvnek és a kultúrának perdöntően fontos szerep jutott, és kérdésfeltevéseivel az esszéírók mellé sorolható. S bár akár jellemzőnek is tekinthetjük, hogy ifjúkori Babits-kritikáját leszámítva szinte kizárólag csak az európai irodalomtörténetről nyilatkozott, arról is francia nyelvű folyóiratban, Szerb Antalnak világirodalom-kötetével párhuzamosan fejtette ki a maga (világ)irodalom elképzeléseit, rejtve-bújtatva azonban osztotta azok nézetét, akik az 1930-as, 1940-es esztendő stílusbetegségét, a metaforitizt gúnyolták, és

nem utolsósorban a differenciált-plasztikus, az „eredeti” nyelv leértékelődését tünetként kezelték, a hanyatlás, az úttévesztés tüneteként. Ez ellen alakította „neofrivol” lá Szerb Antal a maga gondolkodás- és előadásmódját, ennek ellenében emelte példává Krúdy Gyulát és a „ködlovag”-irodalmat Márai Sándor, nyomában pedig Sőtér István Jókai-könyvében és Krúdy-tanulmányában: s ez a kordivattal, irodalmi érték- és szokásrenddel szembeszegülő, a nyelv megrontódottságával szemben a játékosan választékos nyelvhasználatot hangsúlyozó, a tudományosság avítabb formáit és módszereit részben a szellemtörténeti, részben a válságelméleti téjékozódással ellentételező írói-kultúraőrző magatartás hasonlóképpen kereste a maga műfaját, mint ahogy Hamvas Béla szintén az esszéváltozatokban tallózva kísérletezett a megszólalás korszerű formáival. A filológiai esszé mellett létezett olyan esszéalakzat is, amely szintén oldotta a szigorú tudományosság igényelte nehézkességet és homályosságot, sőt megtúrta, olykor éppen megkövetelte az asszociációk révén teremthető csapongóbb előadást. Amikor is a tárgytól való elkalandozás éppen arra világított rá, hogy a bemutatandó jelenség mennyire világszerű, miféle vonzásban-taszításban létezhet, a világ mennyire saját világa. Márai nem egy regényének „esszé”-betéte céloz ide, viszont Hamvas esszéinek akad „novellisztikus” betéte. Az esszé részben a szépirodalom műfaja, jóllehet az igen vitatott eseményességet mellőzi, már csak azért is, mivel a külső történet névértékben is erősen csökkent a 19. század óta, s egyre fontosabbá vált az „út befelé”. Hogy a korai német romantika úttörő szerepet játszott (ebben is), mit sem von le esszéiróink regényelméleti és -történeti tájékozódásának frissességéből. Abból, hogy Joyce és Proust, Powys és Szentkuthy művei lesznek azok az olvasmányok, amelyeket érdemes érdemben vitatni. Hamvas számára is, sőt elsősorban az ő számára, és ennek meglesz az egész Hamvas-életműben munkáló következménye, jóllehet viszonylag keveset tudunk arról, hogy kései prózai epikájában miként hasznosította az 1930-as észtezők világirodalmi búvárkódásainak tanulságait. Annyi bizonyos, hogy a *Karnevál* nemcsak regénycím, program és reagálás is, Schumann zongoradarabjára éppen úgy, mint a karneválszemléletre, Arlequinre és a 20. század arlequinádjaira. Ezen a ponton Bahtyin karneválkultúráról alkotott elméletével lenne rokonítható Hamvas felfogása, illetőleg azokkal a művekkel, amelyek Bahtyin regénytézisét (azt, hogy a regény nyelvek rendszere) példázzák. S minthogy a 20. századi regények meghatározott hányada paródiaként (is) funkcionál, Hamvasnak a paródiát célzó vállalkozásait az eddiginél nagyobb figyelemben kell részesítenünk. A nyelv körére, a grammatikai rendszer rekonstruálására is kiterjed (*Túlvilági kalauz*), mint ahogy az írással kapcsolatosan sem kíméli a kevésbé ismert vagy egzotikusnak hitt nyelvek tudósainak leíró modorát. Az olyan kitételek, mint amelyek a *Túlvilági kalauz*, „Írás” fejezetében olvashatók, beszédes bizonyítékai a tudományos stílus hamvasi (ironikus) leképződésének: „Az írás, úgy látszik, a görög, az ékírás és a kínai írás összetétele. Háromféle írást különböztetnek meg. Az első a fonetikai vagy hangírás, amelyben összesen száznegyvennégy hang szerepel. A második az úgynevezett szótagírás, és ebben kilencven ezer szótag van. A harmadik a fogalomírás, amelyben egymillió és háromszázezer fogalomról tudunk.” A nyelv és az írás hiteltelenné válása Hamvasnak éppen úgy élménye, mint kortársaié, viszonylag kevesen törtek oly elszántan a paródia irányába, mint Hamvas, kései epikai vállalkozásaiban triviálisabb műfaji alakzatokat is fölhasználva, azok színét visszájára fordítva.

Esszé és regény találkozatására az emigráns Márai adott példát még itthon szerzett *Haminc ezüstpénz* című regényével, a karneváli kultúrát barokkosnak

minősített regényeiben Szentkuthy Miklós és Határ Győző gondolta tovább, az antikvitás-látomás pedig Kerényi Károlynak maradt élete végéig vezérlő eszméje, összekapcsolva a mítoszkritika újabb irányjaival. Semmiképpen nem mondható el, hogy az 1930-as esztendőkhöz Hamvas Béla magános utakat járó gondolkodó lett volna, 1945 után bekövetkezett élet- és pályafordulata hasonló kor- és pályatársaiéhoz. Igaz azonban az, hogy meg nem értettségét mindenkinél mélyebben élte meg, bár a siker eleve megtevesztő volta s a sikertelenség téves értelmezése nemcsak az ő számára adott töprengeni valót, hanem Márai Sándor számára is, aki hasonló támadásoknak volt kitéve 1945 után, mint Hamvas. Az *Aranynapok* tanúsága szerint Hamvas szinte belső számkivetettséggel fogta föl a maga szituációját, akkor, amikor ezt az életrajzi tények még nem teljesen indokolták. Nem győzte eléggé hangsúlyozni a maga külön útját, a maga szellemiségét meg azt, hogy nem magyar hagyományba látszott illeszkedni. „Kétségtelen, hogy hazám határain túl élő eszmék iránt mindig rendkívül fogékony voltam, talán azért is, mert itt eszméket egyáltalán nem találtam, csak programokat.” S ha Németh László folyóirata „programos” volt is, a *Tanú* világirodalmi körképe részben hasonló elszánásból született, mint ahogy Márai bekapcsolódása a német expresszionizmus irodalmába, együttlélése az 1920-as évek francia irodalmával nem áll oly messze Hamvas önjellemzésének fő gondolatától. „Magyar földön az eszméket bizalmatlansággal fogadták” — állítja, s ez vonatkozhat írásai-gondolatai befogadásának ellentmondásosságára; csak hogy ezt Márai vagy Németh ugyanúgy elmondhatta magáról. „Igazán otthon egy a valóságban meg nem lévő szellemi Európában lettem volna, ahol igazán otthon azok a szellemek voltak, amelyeket komolyan vettem és tiszteltem és barátaimul fogadtam, s az a tény, hogy valójában itt éltem Magyarországon, szavamnak súlyát és élet elvette.” A sok rokon megnyilatkozást helyettesítendő mindössze Márai Sándor gondolati útjára hivatkozom: a *Napnyugati őrző* demokrácia-tiszteletétől és reményétől az *Európa elrablása* megrendültségről tanúskodó kiábrándulásáig ível Márai útja, amelyet a széthulló polgárság élménye fokoz tovább. Márai másik gondolata a magyar irodalom (és általában kultúra) visszhangtalanságára vonatkozik. Elhírhedett megállapítása, miszerint a magyar irodalom „nem történt meg” Európában, a világirodalom számára, a magyar író (anya)nyelvbe zártságára utal, annak ellenére, hogy a magyar író-gondolkodó szellemi horizontja nem csekélyebb értékű szerencsésebb angol vagy francia társaiénál. Hamvas a maga szituációját ebből a szempontból tartja kilátástalannak, magyar nyelvű munkássága (úgy véli) nem folytathat dialógust a más nyelven írókkal. Márai regényeit több nyelvre fordították, színművét Svájctól Finnorszáig játszották, mégis hasonló érzésről adott számot. „Itt egyetlen emberrel sem találtam olyan, egész bennem élő szellemiségre kiterjedő kapcsolatot, amelyből termékeny közösség keletkezhetett volna, s így legalább egy kicsiny körnek alapja lehetett volna” — állítja Hamvas. Ehhez Németh László több színművének elmagánosodó figuráját gondolhatjuk, akiknek közösségteremtése fül kudarcba, akiknek elgondolásai futnak zátonyra, jórészt a méltatlan szellemi környezet miatt. Ami Hamvas számára maradt, az az előbb önkéntes, majd kényszerű kivonulás a szellemi közéletből. De hiszen pályatársai (ismétlem) szinte kivétel nélkül erre kényszerültek: elhallgattak, emigráltak, külföldi rádióadások magyar munkatársai lettek.

Akad némi túlzás Hamvas szituációrajzában. Az ötvenes években számára publikálási tilalom, de alkotási szabadság jutott osztályrészül. Azt írt, amit akart, íróasztalfiókjának ugyan, de kötelezettségek és a múltól idegen megfontolások nélkül. Paradox helyzet, amit Hamvas nem keresett, de amit kihasznált, hogy létrehozza a 20. századi magyar irodalom és gondolkodás egyik legimpozánsabb életművét.

JEGYZET

A Hamvas-műveket túlnyomó többségükben a Dúl Antal által sajtó alá rendezett életmű-kiadásból idéztem. A hivatkozott Hamvas-bibliográfiát Darabos Pál készítette, s a *Közös életrend* (1988) című kötetben jelent meg. Korábban két dolgozatomban igyekeztem Hamvas Béla műveit belehelyezni a két világháború közötti irodalomtörténeti-kritikai-összehasonlító irodalomtudományi folyamatba: A magyar irodalom európai kapcsolatrendszere. *Literatura* 1995. 1. sz.; *Hungarológia* 7. Bp., 1995. 3–14. — A magyar komparatiztika a két háború között. *Literatura* 1994. 249–266. Az irodalomértés horizontjai. Szerk. Kabdebó Lóránt, Kulcsár Szabó Ernő. Pécs, 1995. 114–141.

m.j.k. 1998 ← → PORTRÉKÉP

Eva Hahn

Hol kezdődik Kelet?

„Vissza Európába” — a kommunizmus szétesése után egész Kelet-Európa ezt óhajtotta. A jelszó időközben átalakult: „Fölzárkózni a Nyugathoz”. A mai kelet-európai polgár „Nyugathoz” akar tartozni, s ezért Nyugaton meg is dicsérik; ha viszont nem akar, azonnal nacionalistának, kommunistának és örök maradnak számít. Elvégre a Nyugat a jót jelenti: a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget, modernitást és jólétet, a haladást és a legnemesebb hagyományokat — s aki ezt nem hajlandó belátni, abból hiányzik a józan megértés, a műveltség és a valóságérzék.

Mindenesetre, a Nyugathoz tartozás vágya nem elegendő. Az embereknek képezniük kell magukat. S így brüsszeli német szakértők ellenőrzik majd az egyes kelet-európai népek demokratikus hajlamait, olaszok a politikai stabilitást, angolok a konszenzuskészséget, portugálok és görögök a gazdasági innovációs képességeket, a franciák és spanyolok majd azt mérlegelik, hogyan ítéljék meg a kelet-európaiak magatartását Észak-Afrikával szemben, a skandinávoknak pedig az lesz leginkább szívügyük, hogy milyen érettek a cseh, magyar és szlovén elképzelések a heringhalászat kvótakérdéseiben. S történik mindez osztrák felügyelet alatt.

A kelet-európaiak türelmesen állnak sorban Brüsszelben. Tanulnak, átalakítanak, magánosítanak és remélnék. Azt hiszik, nincs is más alternatívájuk, mert minden próbálkozás annak föl kutatására keservesen megbosszulja magát. Nemcsak a brüsszeli bürokrácia, hanem a Nemzetközi Valutaalap, a Világbank és a nemzetközi sajtó is éberen figyel. Nem könnyű kelet-európainak lenni, s úgy tűnik, hogy egyetlen alternatíva marad, a tanulás, az átalakítás, a magánosítás és a reménykedés, ha kíváncsnak „vissza Európába”. Holott jóval sürgetőbb lenne a kelet-európaiaknak európai összképünkbe való gondolkodómódbeli (mentális) integrációja. [...]

A mai fogalomhasználat ellentétben, még nem is olyan régen „Kelet-Európa” egyáltalán nem létezett. Századunk elején még a német, osztrák és orosz császárság hosszú közös határa vonult ott végig, ahol ma „Kelet-Európa” fekszik. A „kelet-európaiak” nagy része csak az ún. nemzeti megosztású térképeken tűnt föl, a szokványos Európa-térképeken, amelyek színezésükben az országhatárokat követték, nem jelent meg.

Ma már egészen mást mutat a térkép, s ez a változás, a kelet-európaiak államjogi emancipációja minden bizonnyal évszázadunk történelmének egyik legjelentősebb eredménye.

Mindeddig azonban a közkezen forgó európai történelmi ábrázolásokban a történelmi emlékeket semmiképpen sem egyenlő mértékben vették figyelembe. Így az első világháború esetében sem. Akárcsak eddig, továbbra is Szarajevó a háború kezdetének a jelképe, s ezáltal a bűn a kelet-európaiak bűne.

S mivel Szarajevó manapság a legeslegújabb európai háború jelképévé is lett, egyértelművé vált általa „Kelet-Európa” veszélyessége is. Ebből az ábrázolásból azonban teljesen kiszorult az a mozzanat, hogy századunk elején más európaiak is kellett ahhoz, hogy egy merényletből világháborút lehessen

teremteni, és főleg az, hogy a szlávok egyáltalán nem ünnepelték olyan nagyon, mint a németek, hogy bakaruhát kellett öltetniük. Sem a németek elleni végső összecsapásra nem gondoltak, sem a háborús lelkesedés nem tompította el egészen érzéseiket.

Egyes kelet-európaiak — így a szerbek vagy az oroszok — „egyenjogúakként” kerültek bele a háború eseményeibe, mások élményei, tapasztalatai viszont nem kerültek be súlyuknak megfelelően a történelmi ábrázolásokba. Melyik háborús ábrázolásban lelhetők föl azok a rettentő károk, amelyeket az első világháború maga után hagyott? Hol akadunk adatokra a megrázkódtatásokról és ziláltságról, melyeket a háború okozott a mai Lengyelország, Fehéroroszország vagy Ukrajna területén?

A második világháború kitörésével kapcsolatosan csupán azt a tény hallgatják el, hogy a nemzeti szocialisták nemcsak a zsidóktól vitták el az európaiak „egyenértékűségét”, hanem a kelet-európaiaktól is, elsősorban a szlávoktól, akik fajilag ugyanúgy alacsonyabb rendűnek számítottak.

A holocaustot évtizedek óta intenzíven kutatják, még akkor is, ha a felhőrdülés, amit Daniel Jonah Goldhagen könyve a német közvéleményben kiváltott, azt mutatja, hogy a németek még messze állnak a holocaust historizálásától, távol állnak attól, hogy a tettesek helyett az áldozatokkal azonosuljanak. Még elrettentőbb azonban, hogy minden visszhang nélkül maradt Goldhagen utalása a németeknek a zsidókkal, illetve szlávokkal szembeni magatartásának közös vonásaira. Nem csoda: Gerhard L. Weinberg amerikai történész állapította meg nemrég a második világháború történetéről szóló átfogó művében, hogy bár a legtöbb csata a keleti fronton zajlott le, az ezekről szóló művek száma — legalábbis nyugati nyelveken — ez idáig rendkívül alacsony. Hasonlót állapított meg Czesław Madajczyk az általános keleti terv kapcsán, mikor még 1989-ben a róla szóló első dokumentációt kiadta. A szláv népességet több millió emberrel „redukálni” akaró német szándékok és a holocaust összefüggéseinek csak az utóbbi években eredt a nyomába Götz Aly berlini történész, s nagyon valószínű, hogy tudna jó néhány részletet mondani arról, milyen hiányosan segítik történészársai munkái őt a kutatásban.

A háború utáni történelemnek, a kelet-európai kommunista uralomnak szintén kevés figyelmet szenteltek a történészek. A kommunizmus démonizálása átengedte ezt a terepet az ún. kremlinológusoknak, mintha nem egy ideológiáról lett volna szó és nem uralmi mechanizmusokról, amelyek régi európai eszményekből teremtődtek, és amelyeket minden autoriter uralomgyakorlásra oly jellemző, rég ismert gondok gyöngítettek: olyan eszmék, mint az emberek egyenlősége vagy a társadalmilag gyöngék előnyben részesítése, avagy a korupcióval és a hatalmi visszaélésekkel, a tömegek irányíthatóságával és a hatalmon levők ellenőrizetlen zsarnokságával kapcsolatos tapasztalatok. Mindez nem ismerős az európai — azaz a „nyugati” — történelemből? A kelet-európai népek történelmét a kommunista diktatúra alatt ezekkel a fogalmakkal kell leírnunk, ha arra törekszünk, hogy a kommunizmust évszázadunk összeurópai történelmi képei sorába újra beillesztjük. A kommunizmusról alkotott képünk ilyenyszerű „europazálása” a kommunizmus manapság kedvelt „démonizálása” helyett nemcsak amiatt szükség szerű, hogy a kelet-európaiak ne „földönkívüliekként” jelenjenek meg történelmi ábrázolásainkban fél évszázadon át, hanem azért is, hogy Európának helyes önismerete alakuljon ki. Ahogy a kommunista diktatúrák végre összedőltek, joggal elvárhatta volna az ember, hogy földrésztünk nyugati felén az újonnan létrehozott szabad és demokratikus politikai és gazdaságpolitikai rendszerektől egész Európára kiható fellendülést reméljünk; elvégre a nyugatiak a hidegháború nyerteseinek érezték magukat, amelyet állítólag a szabadság jegyében nyertek meg. Oriási tévedés. Alig váltak a kelet-európaiak szabadlák, máris ijesztő forgatókönyveket rajzoltak róluk a nyugati Kelet-Európa-szakértők: „Kelet-Európa fenyegető belső instabilitásáról” vitáztak, a

rossz kilátásokról a „túlélési esélyekért folyó küzdelemben a világgazdaság konkurrenciaharcán belül” és a „hiányzó demokratikus hagyományokról”.

Van egy sztereotípiája, hogy minden, ami keletre fekszik, az kevésbé civilizált, amely egyfelől lenézés, másfelől viszont mégiscsak a — jószándékúak részéről — a romantikusan félremagyarázott „nemes vadnyugat” képét rejtje magában. Hogy a Kelet a Rajnánál kezdődik-e, mint a franciáknak, vagy az Ulm-nál, mint a frankfurtiaknak, Passau mögött-e, mint a bajoroknak, vagy Brűnn után, mint a cseheknek: az egyes magatartások alapvonása minden esetben ugyanaz. „Kelet-Európa” mindenesetre nem tartozott mindig az ilyen jellegű, előítéletektől terhes európai régiók közé. Az ókorból átörökölt földrajz ugyanis Oroszországot még „északra” helyezte. Annak tudata, hogy Oroszország a korai 19. századig nem mint keleti, hanem mint északi hatalom létezett, mára szintén teljesen elapadt. Az út Észak-Európától Kelet-Európaig, ahova Oroszország a korai 19. századi nyugati gondolkodásban bekerült, egyúttal az út Európából az Európa és Ázsia közötti névtelen térségbe.

Bizonyára sok minden eltért egymástól a 19. századi Berlinben és Varsóban vagy Oslóban és Nápolyban. De miért lennének a norvég és a portugál paraszti életfeltételek közötti különbségek kevésbé jelentősek, mint a berliniek és a varsóiak között vagy — mai példával élve — mint a kelet- és a nyugat-berliniek között? Ők nem egy és ugyanazon kultúrához tartoznak? Mi az, hogy európai kultúra? Mit árul el a szokványos szöveg — az antik zsidó-keresztény gyökerektől Nagy Károlyon, a középkoron, a reneszánszon át egészen a felvilágosodásig — a norvég és a portugál paraszt viselkedése közti különbségről, mit árul el egy skót és egy fehérorosz számítógép-technikai képességeiről vagy arról, hogy milyen barátságosak a müncheniek és a krakkóiak?

Hogy az európaiak biológiailag nem oszthatók föl különböző „rasszokra” — bár a Brockhausban ma még olvashatni a „kelet-európidok” kelet-európai fajáról —, ezt már mindannyian fölfogtuk; hogy azonban az európaiak kultúrtörténetileg elkülöníthető fajokra sem hullanak szét, ez még mindig úgy tűnik, hogy nem terjedt el eléggé minden irányba. Az európai történelem nem hagyja magát sem római katolikus, sem görögkeleti, sem humanista, sem antihumanista, sem szabadságpárti, sem erőszakpárti történelemként ábrázolni. Sem a jómód, sem a szegénység, ugyanakkor sem a történelmi változások, sem a történelmi állandóságok nem kimondottan, sajátosan európai jegyek. A kelet-európaiak európaiak, s nekünk csak vissza kell illeszteni őket történelmi ábrázolásainkba, hogy ezt meglássuk. Amennyiben figyelünk rájuk és történelmükre, minden bizonnyal képesek leszünk kiküszöbölni néhány megértésbeli nehézséget földrésztünkön. Az egyén várhatja, Samuel P. Huntingtongal együtt, a kultúrák harcának kitörését, a „Clash of Civilizations”-t, s annak készítheti elő a talajt, többek között egy határ kikötésével Európában, úgy, ahogy azt Huntington elvárja. Csakhogy egy másik eljárás mód mellett is lehet dörteni az európai kulturális többfélességgel kapcsolatban: hadd emlékeztessünk itt Európában is Edward Saiddal arra, hogy „a hosszan tartó hagyományok, az életben maradt megtelepedések, a nemzeti nyelvek és a kulturális földrajzok sokáig fennmaradó sajátos jegyeit” senki nem tagadhatja le; hogy — a félelemtől és az előítéletektől eltekintve — semmi ok arra, hogy szétválásukra és összehasonlíthatatlanságukra esküdözzünk, mintha ez lenne az életben a legfontosabb. Sokkal kifzetősebb — és nehezebb — konkrétan és szimpátiákkal ellenpontozva másokról is elgondolkoznunk, ne csak „saját magunkról”.

Ez azonban azt is jelenti, hogy ne próbáljunk meg másokat magunk alá temetni, ide-oda besorolni vagy hierarchiákba kényszeríteni — elsősorban azonban azt, hogy ne akarjuk mindenáron „a mi” kultúránkat, „a mi” országunkat a legelsőnek tekinteni.

Lengyel Ferenc fordítása

Antal Árpád

Közelképek a Bolyai Egyetem hőskorából

Márton Áron püspök az egyetemért (II.)

6. (Áron püspök utóvédharca) A rektorral kezdett eszmecsere alighanem éppen velünk, a Móricz Zsigmond Kollégium küldöttségével folytatta 1946. december 1-jén, amikor ismét Kolozsvárra jött az Egyházmegyei Tanács évi közgyűlésére. Ezúttal nincsenek lelkesítő szavai az egyetem címére, mint egy évvel ennek előtte, minket is főleg azért hívatott a Szent József Szemináriumba, hogy türelmesen megmagyarázza egy fővédnöki felkérésünk elhárításának valódi okát. Ezen túlmenően azonban érdekelhetette, hogy miként ítéljük meg helyzetünket, s milyen elképzeléseink vannak a holnapról, elvégre sokat hallhatott a kollégiumról. A maga fenntartásait, lesújtó kritikáját, a mindenrendű sérelmek sokaságát már bevezetőben elmondta, s dialógust kezdve elfogadott vitapartnereiül. Mi rektorunkhoz hasonlóan a fejlemények ígéretes, pozitív oldalát láttuk (magára talált egyetem, bontakozó kollégiumi mozgalom, kiválóan működő önálló iskolarendszer, megoldódó csángó kérdés stb.), s vállalva az ellentmondást, úgy véltük, hogy a főpásztor felsorolta egyházi, nemzeti, emberjogi sérelmeket és egyéb aggasztó jelenségeket a perifériára szorítja, majd utóbb semmibe fosztatja a fejlődés egészséges, valóban emberséges és demokratikus főáramát. Áron püspök viszont kerteles nélkül kimondta, hogy vélekedése szerint minden pontosan fordítva történik majd: az embertelenség, a jogtalanság, a sérelmek és torz jelenségek válnak dominánssá. Kérdő, kételkedő, értetlen tekintetünk láttán a történelmi mozgás törvényszerűségeire, a hatalommal való visszaélés kiszámítható következményeire, a jogtörő rend összeomlására és a történelmi idő felgyorsulásának jelenségére figyelmeztetett bennünket.

Akkor nem értettük vagy nem akartuk érteni szavainak mélyebb jelentését, talán fiatalságunk, életismeretünk hézagossága is ludas volt benne. Nemrég azonban kezembé került a főpásztor egyik 1939-ben tartott beszéde, s azt olvasva döbbenet ismertem rá azokra a kulcsmondatokra, melyeket ama bizonyos 1946-os beszélgetésen nekünk újra elmondott: „A hatalom Istentől van, és azért van, hogy Isten törvényeinek érvényt szerezzen, az igazság és szeretet nagy parancsait megtartassa. S minden hatalom számára, amely ellenkező utakon jár, elkövetkezik a pillanat, amikor önteltsége következtében a körülményeket már nem képes józanul mérlegelni, a szurony hegyén, ahonnan diktált, nem tud egyensúlyban maradni, nem tud a helyzetnek ura lenni; hanem a felforgatott helyzet, a felbőszült körülmények, a megsértett jogrend, igazság és szeretet kel fel ellene és lesz úrrá fölötte. Ez a hatalommal való visszaélés logikája, törvényszerű következménye. A történelem számtalan példával bizonyíthatja. S az is tény, hogy Isten malmai ma gyorsabban járnak.” Mi ez, ha nem a

diktatorikus rendszerek összeomlásának leírása, annak az 1989-es történelmi fordulathoz az előrejelzése, melynek bekövetkezésére még a nyolcvanas évek tudós politológusai sem gondoltak?

1946 őszétől a főpásztor érzékeli, hogy az egyetemen dolgozó, legkiválóbb emberek körül kezd elfogyni a levegő. E felismerés biztos jeleit olvashatni ki az utóvédharc egyik magányos vállalkozásából, az 1947 elején megjelent, fél-szamizdatnak mondható füzetes kiadványból. Gyulafehérváron publikált 60 lapos könyvecskéről van szó, címe: *Az erdélyi iskola időszerű feladatai*. Már a cím is felidézi az előző évtized nagy hatását, évente 8 füzetben és 5–600 lap terjedelemben megjelent folyóiratának, a György Lajossal közösen szerkesztett *Erdélyi Iskolának* az emlékét. Beosztásában is annak szerkesztési gyakorlatát követi: elvi jelentőségű tanulmányok, beszédek, pedagógiai, módszertani és iskolatörténeti dolgozatok, illetve pedagógiai hírek a világ minden tájáról. Szembeötlő azonban, hogy a szerkesztő nevét hiába keressük az impresszumban, s a hazai szerzők közül egyedül Márton Áron neve tűnik fel, holott az egyik dolgozat szerzője bizonyíthatóan Venczel József, s alighanem György Lajos és Bíró Vencel professzorok is szerepelnek a füzetben egy-egy közleménnyel.

Ezekben a hónapokban a püspök törekvései láthatóan azt célozzák, hogy a tanárságot és a fiatalságot erkölcsileg és eszmeileg felkészítse a közelgő próbatételekre. Ha a fokozatosan berendezkedő új diktatorikus rend legfőbb jelszava a demokrácia, Márton Áron annak igazi értelméről s lehetséges torzulásairól beszél 1946 őszén a másik nagy diákvárosban, Marosvásárhelyen. A Krisztus Király ünnepén, október 27-én elhangzott beszéd egyik mélyreható tétele az alábbi különbségtétel: „...a demokrácia igazi hordozója a nép, és nem az utcai tömeg. A tömeg nem azonos a néppel. A nép a saját erejéből él és cselekszik, a tömeget kívülről mozgatják. A népet a meggyőződéses és felelősségük tudatában levő személyek alkotják, a tömeget úgy terelik össze élelmes emberek.” Legfőbb tanulsága e „történelmi leckének” a demokráciával való cinikus visszaélés leleplezése: „A demokrácia sarkában a terror sötét árnya mellett ott settenkedik még két kísértés: a dilettantizmus és a demagógia.”

Az egyetemiekre is tekintő utolsó nagyobb vállalkozása az 1947. március 25-i katolikus ifjúsági nap megrendezése Kolozsváron. Az egész napos rendezvény felölelte az egész ifjúságot, a legkisebbektől az egyetemi hallgatóságig s számítva természetesen a tanárság részvételére is. A püspök aznap kétszer is szólt hallgatóihoz: a délelőtti misén a Szent Mihály-templomban s délután a Magyar Színházban, az ifjúság műsoros ünnepélyén. Délelőtti beszédében, mintha folytatni akarná a vásárhelyi „történelmi lecke” gondolatmenetét, ezúttal a szabadság, egyenlőség és testvériség ellentmondásait, a gyakorlatban észlelhető torzulásait s valódi értelmét feszegette, nem kisebb elmeéllel és meggyőző erővel, mint előbb a demokrácia fogalmának tisztázásakor tette. Most sem a szép szavakat kutatta, hanem a helytállásra, tettekre sarkalló igazságokat mondta ki. Híven antiochiai Szent Ignác vértanú szavaihoz, kitől a már említett szamizdat kiadvány 35. lapján ezt a kiemelt idézetet hozza: „A kereszténységnek, mikor gyűlölik, nem szép szavakra, hanem nagy tettekre van szüksége.”

7. (...s ami utána következett) Az ifjúsági nap résztvevőiehez intézett templomi beszéd szövege egészében fennmaradt, egy hosszabb passzus a délutáni beszédből is olvasható a *Világosságban*, csupán csak az indító mondat közlésére nem akadt hely, ami pedig szólt illetőenként: „Azt gondolták, hogy itt ma politikai demonstrációra készülünk, holott — s ekkor a színpad háttérében felmagasló keresztre mutatott — mi csupán ezt a szent jelt akarjuk megtisztelni, ennek diadalát jöttünk ünnepelni.” Nyomós oka volt ennek a rendhagyó

expoziciónak. Áron püspök bizalmi emberét s e rendezvény egyik előkészítőjét és mellesleg a Bolyai Egyetem fáradhatatlan szervezőjét, Venczel József professzort aznapra virradólag őrizetbe vették. Vele egy időben hurcolták el Nagy Lászlót is, az egyház jogügyi tanácsosát.

Ez azonban csak a kezdete volt valaminek, ami ijesztő méreteiben majd hetekkel később, Vasile Luca agyonmíveltetett májusi cikkét követően bontakozik ki. A püspököt is közelről érintő egyetemieknél maradvány, június 16-án az *Igazság* S. J. jelzettel cikket közöl a neves jogtörténész professzor ellen: „Az egyetemi purifikációs bizottság figyelmébe: Mit tanít a Bolyai Egyetemen a marxizmusról Hóman Bálint volt házi embere, Bónis »professzor« úr?» A pártlap ezzel receptet ad az MNSZ lapjának arra nézve, hogy miként is kell az ilyen műveletet csinálni, s cseppet sem eredménytelenül, mert a *Világosság* június 27-i számában, már a címdalra előre jelezve a szenzációt (*Leleplezzük György Lajost*), terjedelmes írás olvasható ezzel a címmel: *Tisztogatást az Egyetemen is! György Lajos dr. akadályozza a magyar diákság demokratikus nevelését, s szívesebben látná Maniu uralma alatt az egyetem megszűntetését, mint demokráciánk megerősödését*. Egyébként, mint az Erdélyi Múzeum-Egyesület egyik vezetőjét, György Lajost már január óta támadják. A cikkekben felvonultatott valótlanosságok, ferdítések és ostoba rágalmak sokaságát nem érdemes részletezni, például azt, hogy a hatvanadik éve felé járó professzor egy fasiszta diákszervezet főtitkára lett volna, a módszert illetően pedig még levélhamisítvány gyártásától sem riadnak vissza, amit hasonló alakban közre is adnak. Eszerint György Lajos levelet írt volna gróf Teleki Géznak, hogy Kolozsvárra visszatérve foglalja el professzori tanszékét, és „álljon a helyzettel elégedetlenek élére”.

Nilvánvalóan a három professzor elűldözése az egyetemről s kiiktatása a közéletből része a hagyományos magyar intézmények felszámolására indított akciónak, valamint az egyetem máris célba vett sztálinista szellemű reformjának, és mivel mindhárman Márton Áron bizalmi embereinek számítanak, megtámadásuk voltaképpen *üzenet* a püspök címére. Mindezzel arra figyelmeztetik, hogy tegye félre sűrűn hangoztatott fenntartásait, s szó nélkül vegye tudomásul a berendezkedő pártállam előkészületben levő iskola-, egyház- és nemzetiségellenes intézkedéseit. Ha pusztán a kérdés szakmai részét nézzük, egyértelműen megállapítható, hogy mindhárman az egyetem legkiválóbb tanárai közé tartoznak: György Lajos már fél évtizede az MTA tagja, az egyetem rektorhelyettese, Bónis György fiatalon is nemzetközi hírn jogtörténész, Venczel József pedig a valóban tudományos hazai magyar szociológia úttörője s maig is legmarkánsabb egyénisége. Amikor a püspök védelmükre kel, valójában „felelős főpásztori” kötelességét teljesíti, legközelebbi munkatársait veszi védelmébe, s egyszersmind az egyetem tudományos rangját, *universitas* minőségét igyekszik biztosítani.

Hogy Bónis professzor ügyében mit tett, arra nézve nincsenek biztos információim, ellenben a másik kettő mellett való püspöki kiállásnak hiteles dokumentumai vannak. Venczel József őrizetbe vétele után telefonon Groza miniszterelnökhöz fordult, kitől olyan ígéretet kapott, hogy a professzor néhány napon belül visszakapja szabadságát, s ebben bízva Szim Lídia szociális testvér és Szentmiklósi Ferenc országgyűlési képviselőt bízta meg, hogy legyenek segítségére, mikor elhagyja a bukaresti börtönt. Venczelre azonban — a miniszterelnöki ígéret ellenére — kereken egyeztetendei lágersors várt, ami voltaképpen csak előjátéka volt későbbi évtizednél hosszabb raboskodásának. György Lajos ügyében már a cikk megjelenésének másnapján, június 28-án levelet ír a közoktatásügyi miniszterhez, mellékelve a megtámadott professzor

nyolc pontba foglalt nyilatkozatát, amely semmibe foszlatja a reá szórt rágalmatokat. A püspök levele „sajnálatos esetről” beszél, melynek a tények ismeretében nem lehetnek adminisztratív következményei. „Meg vagyok győződve róla — olvassuk levelében —, hogy az Ön józan mérlegelése a realitások fényében fogja értékelni ezeket a sajtóbeli támadásokat.” A nyilatkozatot követően természetesen joggal elvárnánk a cáfolatot, a helyreigazítást, fentről pedig a megnyugtató, a biztató választ. De hiába!

Tíz nappal a támadó cikk megjelenése után Márton Áron döntő lépésre szánja el magát. Körlevelet intéz papjaihoz, melyben leszögezi, hogy a lap tulajdonosától, a Magyar Népi Szövetség vezetőségétől a durva és igazságtalan támadás visszavonását várta, ami „erkölcsi alapon álló politikai vezetőség” elemi kötelessége volna, ámde az eltelt tíz nap során ennek semmi jelét nem lehetett tapasztalni, amiből azt a következtetést vonja le, hogy az MNSZ nem az, aminek mondja magát: a magyar nemzeti kisebbség érdekképviseleti szervéből egy sztálinista párt engedelmes eszközévé lett, s mint ilyen semmibe veszi az alapvető erkölcsi elveket. „Ezért T.[isztelendő] papjaimat ezennel utasítom — folytatódik a körlevél —, hogy a Magyar Népi Szövetséggel való mindennemű együttműködéstől tartózkodjanak, s ha valakinek a neve a Népi Szövetség tagjainak névsorában szerepelne, nevét jelen rendelkezésre való hivatkozással a névsorból töröltesse.” Most aztán Márton Áron lesz a támadások célpontja, az MNSZ nevében Takács Lajos nyilatkozik az ügyről. Szövegéből egyébiránt az is kiderül, hogy a kiváló jogásznak sejtései vannak a perdöntőnek mondott levél hamisítvány voltáról, jellemzőbb azonban a jól érzékelhető stílusváltás, a paternalista, kioktató és fenyegető hangvétel megjelenése. Íme két idézet: „Miután remélni és hinni akarjuk valamennyien, hogy Márton Áron tudatára ébredt annak, milyen veszedelmes útra lépett, és lehetősége is van rá, hogy megtalálja az utat, amelyen tévedése jóvá tehető, kötelességünk irányt mutatni neki.” Vagyis ők gondolkodznak helyette. Azt nehezményezi a továbbiakban, hogy a püspök nem fordult hozzájuk tanácsért, majd előhozakodik a fenyegetéssel: „Mi pedig kijelentjük, hogy le fogunk sújtani mindenkire, aki a demokráciával [pártidiktatúrával] szembeszáll, még akkor is, ha ezelőtt barátunk volt.”

Mint tudvalevő, kevéssel e szöveg megszületése után, az MNSZ temesvári kongresszusán Kurkó Gyárfás helyébe Kacsó Sándort választják a szervezet országos elnökévé, s ugyanezen a kongresszuson jelenti be Petru Groza, hogy Takács Lajost nemzetiségi miniszterré nevezte ki. Áron püspök két dél-erdélyi küzdőtársa ekkor kerül egészen közel a hatalomhoz. Neki magának már nincs módja rá, hogy egyetemi és főiskolai ügyekben valamit is tehessen, hisz akik még reá hallgatnának, azok e legfelsőbb intézmények falain kívül vannak. Ám maradt még az iskolahálózat, most ennek védelmére összpontosítja minden erejét. A következő évben vitát folytat Kacsó Sándorral az egyházi iskolák államosítása ügyében, egyenlőtlen vitát persze, minthogy Kacsó hírlapi vezércikkben szólhat a kérdésről, Áron püspök meg csupán a hozzá mint az MNSZ új elnökéhez intézett magánlevelében. Tagadja, hogy a modern nyugati államokban ismeretlen az egyházi iskola, majd annak az erdélyi magyarság sorsában betöltött szerepéről szól. „Nem véletlen, hogy Erdélyben a templom mellett szinte mindenütt ott van a hitvallásos iskola. Valahányszor népünknek újra kellett kezdenie az életet — és hányszor ismétlődött ez a történelem során! —, az új alapvetéshez a templomban gyűjtött erőt, az újjáépítést pedig mindig az iskolában kezdte meg, és az iskola által hajtotta végre... És a Magyar Népi Szövetség ezt a templom mellé épített bástyát készült lebontani a megriadt hívek feje felől e szörnyű háború veszteségei után és újabb vészek előszelében.” Aztán további vita nincs már közöttük. Kacsó

asszisztál az iskolák államosításánál csakúgy, mint pár évvel később az MNSZ csendes elhalatásánál, Takács meg rektorként szorgalmasan közreműködik a Bolyai Egyetem likvidálásában. Az egyetem ügyében Márton Áronnak nem lehet szava, hisz e drámai napokban kényszerlakhelyes, a püspöki rezidencia foglya.

Aztán évtizedek futottak el, s mi egyre ijesztőbb, pusztítóbb arcát és rémtetteit ismerhettük meg a nacionál-kommunizmusnak, s a hajdani vitatársaknak rá kellett döbenniük Áron püspök igazára, arra nevezetesen, hogy „van olyan történet, amelynek ő az egyetlen világosan látó drámai hőse”. Erről vallottak is mindketten: Takács a nemzetközi közvéleményhez intézett memorandumában, Kacsó önéletrajzi visszaemlékezéseinek III. kötetében. Örök kárunk, hogy már nem írhatta meg a negyediket is! De hányunknak kellene, illúziók és hamis látszatok egykori rabjainak, kisebb-nagyobb megalkuvások részeseinek lesütött szemmel emlékezni azokra az évtizedekre — s minden szépitgetés nélkül vallani!

8. (Egy kései közelkép) Napló-részlet. A püspök 1971. jún. 17-én Kolozsváron meglátogatja hajdani dél-erdélyi küzdőtársát, 1948-as vitapartnerét. Utóbbi 1974. június 20-án viszonzza a püspöki látogatást. — „1980. október 4. Ma nyolc után elindultunk Lajos autóján, Lajos és én, Gyulafehérvárra, a Márton Áron temetésére. Lajos állapota aggasztott, sírórohamok kínozták, s ez rám is igen hatott, ugyanezt eredményezve. Feri fiam vezette az autót, s fél szeme állandóan rajtunk volt. Ott aztán, a katedrálisban, a nagy tömegben, valamennyire lecsillapodtunk.” A naplóíró Kacsó Sándor, útítársa Takács Lajos.

JEGYZETEK

1. Darkó László élete és munkásságára nézve I. Romániai magyar irodalmi lexikon. I. k. Buk., 1981. 370—71.
2. Márton Áron levele György Lajoshoz. Gyulafehérvár 1945. május 29. (Gépirat.) György Lajos hagyaték 346. sz. iratsomó. Gyulafehérvári Érseki Levéltár. Megtekintését Ft. Csiki Dénes érseki irodaigazgató úrnak köszönöm. — A 3 millió lejes adományról = Kurkó Gyárfás: Országos Petőfi-alap! Világosság 1945. jún. 21. Vrt László: Márton Áron a lelkiismeret apostola. Bp., 1988.
4. Lakatos István: Márton Áron püspökről. 1—7. (Gépirat.) 2—3. Dr. Miskolczy Dezső: Márton Áron botján a szeretet virága = Márton Áron emlékkönyv születésének 100. évfordulóján. Szerk. dr. Marton József. Kvár, 1996. 36—37. Ehelyütt helyesbítenem kell Faragó József emlékezését, aki június 11-i doktorrá avatása kapcsán állítja, hogy „ez volt a rector magnificus utolsó nyilvános szereplése” (mint láthattuk, 23-án is doktorokat avatott) = Faragó József: Az én egyeteme(tem). Hítel 1996. 5. sz. 94. — Csögör rektor sorainak forrása = Csögör Lajos emlékirata. Dokumentumok 1944—1945. (Erdélyi Magyar Egyeteme I. k.) Szerk. Lázok János és Vincze Gábor. Marosvásárhely, 1995. 78.
3. Az egyetem helytállásáról szóló sorokat tartalmazó beszéd = A Gyulafehérvári (Erdélyi) Római Katolikus Egyházmegyei Tanács 1945. évi december 13-án Kolozsváron tartott rendkívüli közgyűlésének jegyzőkönyve. Kvár, 1945. 8. Utóbb püspöki körlevél részeként, majd kötetben is = Szőke János: Márton Áron. Nyíregyháza, 1990. 431. — Zolnai Béla levélét idézi = Vincze Gábor: A romániai magyar kisebbség oktatásügye 1944—1989 között (Kézirat.) 35. — Az egyetem helyzetére vonatkozó többi idézet forrása = A Kolozsvári Magyar Egyetem 1945-ben. Szerk. Barabás Béla és Joó Rudolf. Bp. 1990. 125, 130, 139—40, 147, 149—51, 155.
4. A Bolyai Tudományegyetem felhívása Erdély magyar társadalmához. Világosság 1946. jan. 28. Utóbb kötetben is = Barabás-Joó: I. m. 160—61. — A kollégiumi gyűlés jegyzőkönyvét idézi = Benkő Samu: Egy szál virág Török Erzsébet sírjára. Utunk 1973. dec. 21. — A három történelmi egyház püspökei nyomtatott vagy litografált körleveleinek, illetve néhány beküldött presbitériumi vagy egyházközségi jegyzőkönyvnek a megtekintését Ft. Lestyán Ferenc érseki helynök, Kádár István kolozsmonostori plébános, Andrási György egyházi tanácsos és Sipos Gábor levéltáros uraknak köszönöm. A szóban forgó dokumentumokat a hivatkozott plébániai és püspökségi levéltárakban őrzik.
5. A Szabó Béni vezette bizottság harmas célkitűzését részletező közlemény = A brassói Magyar Segélyező Bizottság megválasztotta tisztikarát. Népi Egység 1946. jan. 18. — A FIKE konferenciáról megjelent cik adatai = Csákány Béla: Szűcság. Világosság 1946. aug. 9. — A Nagy Gézát elmarasztaló beszámoló I. Világosság 1946. aug. 10. Csögör visszaemlékezésének s abban Márton Áron aggodalmas mondatainak forrása Csögör Lajos: I. m. 78.

6. A hivatkozott Márton Áron szövegek forrásai: Az Egyházmegyei Tanács 1939. nov. 16-i közgyűlésén mondott beszéd = Virt: i.m. 99; Krisztus Király ünnepén Marosvásárhelyen mondott beszéd = Virt: i.m. 172—82.; Kolozsvárt a katolikus ifjúsági napon elhangzott beszéd = Domokos Pál Péter: Rendületlenül... Márton Áron Erdély püspöke, Bp., 1989. 283—89.
7. A Magyar Színházban tartott beszéd expozíciójának szóbeli felidézését Benkő Samunak köszönöm. A színpad mélyén feltűnő keresztén pedig, a püspök beszéde idején aligha függhetett felfeszítve Bajor Andor barátunk, mint azt Kovács Ferenc tudni véli jó néhány emlékező írásában. — A Venczel József kiszabadítására tett lépésekről Venczel Józsefné és Szim Lidia szóbeli közlése alapján. György Lajos nyilatkozata és Márton Áronnak a közoktatásügyi miniszterhez írt levele = Gyulafehérvári Érseki Levéltár sz. n. — György Lajos védelmében Izsák József tanársegéd és Nagy Pál egyetemi hallgató aláírásgyűjtést kezdeményeztek a diákság körében, amiért később mindketten megtorlásban részesültek. — Márton Áron 1989/1947. sz. körlevele, melyben papjait az MNSZ-ből való kilépésre szólítja fel, a kolozsmonostori plébánia levéltárában található. sz. n. — Takács Lajosnak a püspök intézkedését vehemensen támadó beszéde = Szabad Szó (Temesvár) 1947. júl. 30. Ujraaközölve = Világosság 1947. aug. 1. — A György Lajost támadó cikkben „idézett” levélhamisítvány hasonmását hetekkel később közreadták = Közljük György Lajos titkos levelének képmását. Világosság 1947. aug. 4. Különös, hogy a leleplező cikkben hozott idézetek ottan-ottan eltérnek a hamisítvány szövegétől; ennek készítői láthatóan nem figyeltek oda, hogy pontosan mit idéztek hetekkel előbb a most születő szövegből. — Az egyházi iskolák államosításának kérdésében ejtett pengeváltás két alapdokumentuma = Kacsó Sándor: Egységes népoktatást követel a népi demokrácia. Világosság 1948. márc. 23. — Márton Áron: Elnök Ur! Gyulafehérvár, 1948. március 24-én [levél Kacsó Sándorhoz] = Márton Áron írásai és beszédei. Szerk. dr. Marton József és Nemes István. Gyulafehérvár, 1996. 110—13. — Takács Lajos idős kori szembefordulása a nacionál-kommunista politika következményeivel = Memorandum by Lajos Takács. In: Witnesses to Cultural Genocide. First-Hand Reports on Rumanian's Minority Policies Today. New York, CHRR. 1979. = Kacsó Sándor öregkori tanúságtétele: Nehéz szagú iszap felett. Önéletrajzi visszaemlékezések. III. Bp., 1985. Buk., 1993. — A Csoóri-idézet forrása Virt: i.m. 54.
8. Az utólagos helyreigazítás (Vasárnap 1997. jan. 26.) értelmében nem Balogh Edgártól, hanem Kacsó Sándortól származó írás megjelenési helye A Vasárnap évkönyve 1947. Szerk. Bodó Márta. 115—16.

Boka László

Variációk Ki-re és Hogyan-ra?

Balla Zsófia: Ahogyan élsz

A verseskötetek tematikus és formai változatosságán tulajdonképpen már nem kellene csodálkoznunk, lévén ez — a líra mai szituációjában — nemcsak egy ki nem mondott feltétel, de nélkülözhetetlen megkülönböztető jegy is. Az írhatóság keretei kitágultak, alig vannak a vers poétikájában és versstanában tiltások, az új és régi formák választóvonalai pedig eltűnőfélben. A szonettforma újbóli feltűnése, mi több reneszánsza jó példa arra, hogy szinte minden írható. Ez tulajdonképpen nehezíti a kritikus helyzetét, amennyiben a kritikát a különbségtevés gyakorlataként is kezeljük. A változatosság azonban nemcsak a választott költői formák és témák körében, hanem a kötetek verseiben felismerhető áthallások, átfuttatások gyakorlásában, a nyelvi zsonglörködésben is meglátható. Balla Zsófia reprezentatív kötetben* összegződő költészetében mindez gazdagon van jelen.

A válogatott versek — jelen esetben az egész költészetet reprezentáló anyag — sokféleségét és változatosságát vizsgálva kiindulópontként az első kérdés az lehet, hogy honnan nézzünk e versekre. A képformálás, a metaforikus nyelv felől? Vagy az ironia, a nyelvi játékosság felől? A tematikus irányultság vagy éppen a bölcsélet irányából? De megközelíthető lenne a zeneiség nézőpontjából is, mint Balla Zsófiának szinte minden verse. Az említett összetevők szerint szétválasztva

tanulmányozni e kötetet és költészetet szinte lehetetlen. A versek ellenállnak az ilyen mikroszkóp alatti vizsgálódásnak. Összetettségük lebonthatatlan, mert mindig valami kettősséggel találjuk szembe magunkat, amely a képalakításban vagy a megszólításban éppúgy jelen van, mint az értelmezési lehetőségekben. Nincs egy egyedüli alaphangja e lírának, amely az egy-másba futtatott szólamokat, jelentésszinteket egybefogja. Hogyan látható be mégis a kötet változatossága, bősége, gazdagsága? Válaszként itt van mindjárt két alapelem (egy tematikai és egy stilisztikai): az Én-Te problematika és a képiség, a metaforává átformált létszegmentumok, illetve a két elemet irányító, összetartó erő, a mérték, a költői arányérzék.

Amint olvasni kezdjük a verseket, mindjárt e két elem fogságába kerülünk. A költői attitűd, az „én és a világ”-viszony, illetve a megjelenítés erőteljes vonzásába. Ez előbbire utal a választott cím is, amely már szerepelt Balla-kötetcímként, igaz, nem ilyen formában. Balla Zsófia 1983-ban román fordításban megjelent verseit tartalmazó kötetének címe volt (*Aşa cum trăieşti*). Ez pedig azért fontos, mert létezik Balla Zsófiának egy általa is kiemelt verse, az *Ahogyan élek*. Ez a kötetcímként második személylé átalakult forma pedig a ballai versvilág lényeges vonását rejt, azt, hogy a költői

* Jelenkor Kiadó. Pécs, 1995.

érdeklődés fókuszba kerülheti el a Másikat. Illetve a MÁS(ik) keresését.

Balla Zsófia nem alanyi költő. A második személyben íródott versek, a másik felé fordulás, egyrészt, a diktatúra éveiben azt jelentette: nem vagyok egyedül ebben az abszurd világban. Másrészt, a költő saját bevallása szerint, ez az a meghitt és bensőséges megszólítási forma, ahogyan csak Istennel és szerelmünkkel társalgunk. Ebben a második személyben azonban ott van az én is. Olykor első és második személy ugyanazon versen belül változtatja egymást. (*Egyetlen férfi jön, Tél. Túl, Üzenet stb.*) És mégis, a szerzői én szinte mindig hangsúlytalan marad a kötet lapjain. Manapság újra divat a harsány hang, a meghökkentő kép. Balla Zsófia mindebből csak mértékkel merít, de semmiképp sem önfelhívó szándékkal teszi. Inkább a sorok mögé bújik, ahol a képhalmazok, az asszociációs dinamika veszi át a versvilág irányítását. Ez nem jelent költő nélküli verset, csak az olvasói technika megváltoztatását. Nincs nagybetűs Én, csak érzem van, csak hangulat, amint a gondolat versformát ölt. És ekkorra olyan általános érvényűvé nő a Te (és az implicate benne rejlő „én”), amely túl minden teljesség- és hiányérzeten a maga kettősségében csak a világnak, az univerzumnak lehet a része s ugyanakkor kiszolgáltatottja: „De nem vagy közepe semminek, ne véd, mert önkörödből nem mozdulhatsz el. / A szemlélet kölcsönveszi a hely, helyzet nevét. / Roppantó csönd játszik dióval és pereccel.” (*Ott él, ahol*) A meglevenítés mesteri fokozataiban a második személy arra is szolgál, hogy az emberi érzem ne közvetlenül szólaljon meg, hanem a világba, a tárgyakba, a másik emberbe rejtőzve, s a képiségen át a végtelen asszociációk gombolyagjában mint hangulat jelenjék meg. Ilyenkor nem a képeket visszafogó „köteg rőzse” uralkodik el: „Mellkasomban egy köteg rőzse, / aláfutásos, / nem tudnak ki-

jönni a képek...” (*Tél. Túl*) A költői képek megáradásával viszont néha már-már kibogozhatatlan a történet, a vers nem lép rá a narráció linearitására. A versekben ezért kevés a leírás, csak a képek egyidejű vonzódása és taszítása, a megjelenítés erőssége érzékelhető. A pazar kellékekkel gazdagodó képi világot egész nyelvi arzenál élteti. Akárcsak a kötet szerkesztő Parti Nagy Lajosnál, a nagykorúvá vált nyelvi viselkedés nem valamely tényezőporodás vagy konklúzió gyümölcse, esetleg előfeltétele, hanem egy felszínre került variációrengeteg értő birtoklása, a nyelv univerzumának belakása. Balla Zsófia a retorikát oldja a grammatikában. Nincs is euforikus konklúzió a versek végén. Helyette van ironia, olykor cinizmus, csúrt-csavart idézetek és a közgondolkodás kellőképp áthangszerelt szlogenjei — azaz játék és könnyedség. Ehhez kapcsolódik még a folklórhagyomány és a posztmodern gondolatosság egyeztetési kísérlete, valamint a szépirodalmi allúziók, a mesterek megidézett vagy ajánlásba vésett jelenléte (József Attila, Pilinszky, Nemes Nagy). De a könnyed képalkotás gyökere nem pusztán a nyelvi ármány, hanem legalább ilyen fontos a privát személy megannyi (élet)tapasztalata. A világ problémáira érzékenyen reagáló egyén számára nincs szerep, csak létezés van. A létezés megörökítő pillanat pedig az egyszerű létben is a teljes lét megélhetésének vágyát hordozza. Ezért az átváltozás története a kötet minden verse. Van a világélmény és a világkép, az évek, történetek, elnémitő tapasztalatok, van vers, és van te meg én — s mindebben ott van az átalakulás kényszere és várákozása, hogy mindez verssé, szöveggé lesz. „A sors verssé lesz, szöveggé. Testté.” (*Egy történet virágai*) Ezért a lét érzése inkább s nem a lét érzékelése e költészet.

Olvasva ezeket a verseket el kell fogadnunk egyfajta szabályrendszert, ennek az önálló világnak a maga alkot-

ta törvényeit. És itt nem kényszerűségről van szó, hisz nincs is kényszerűség, csak játék e világban. De a játéknak is vannak szabályai. A legfőbb szabály pedig az, hogy nincs szabály. A vers, „ez a nagyon intenzív beszéd” szabad játékkeret biztosít, hisz „formatökélynél jobb, ha felizzik a kép” (*Levél egy ifjú költőhöz*) a maga korlátlan asszociációival. A többszólamúságban pedig csak szabadon játszva lehet eligazodni. Olykor a Halál is játékos, vagy éppen a „régibeszéd-társ, a zsallukkal fölcsúsztatott időben”. (*Egy vers anyámnak*) Minden csak annyira és addig van jelen ezekben a versekben, amennyire és ameddig szükséges. Ez a mértéktartás lehet az egyedüli szabály, ezt azonban nem érzékeljük, hisz ez eleve versebe kódolva van, és épp ettől jó a vers. Itt-lét és itt-nem-lét, „összetört és összeállt” (*Képeslap*) kettősségét a mérték tartja össze. Az általunk e versvilághoz próbált kettős kulcs — individuum és képiség — összetartója is a minden versből kibontható mértékalkotó és mértéktartó elrendezettség.

Olvasás közben automatikusan átvesszük a Te, a másik ember, a megszólított szerepét. Balla Zsófia felajánlja verseit: Te, olvasó rajzold újra őket. A kész vers már megállja a helyét, függetlenné válik alkotójától, saját életét éli minden újraolvasásban. Erre utal a szerző rövidke könyvajánlása is, amely egyetlen mondatba zsúfolt asszociációs lehetőségeivel rendkívül tömör, sokatmondó és frappáns: „Minden benne van és minden a helyén: / elföldelve krumpli, rózsatő, / villanyhuzal. Ha most létre jő, / csak lenyomat, vers anyag; genus, nem, nem-én.” „Útmutatókkal” már nem szolgál a szerző. A nagykorúvá vált versírás nagykorúvá vált olvasókat is kíván. E problémafelvető játék a befogadótól is állandó értelmező attitűdöt követel, egyfajta intellektuális viszonyt feltételez. Ilyen értelemben a kötet figyelmes végigbongészése következtében megvilágított fejlődésrajz nem is annyira a szerzőé, mint inkább az olvasóé. Olvasó és világképének önértelmezése ez, s ehhez remek ürügy Balla Zsófia gyűjteményes verseskötete.

1995. —————> PORTRÉSZERZŐ

ra másképp látják, belülről, népük és országuk helyzetét, mint azok, akik vitában vagy harcban velük, háborúban és békében, más érdekek talán hasonlóan hiteles megszólaltatói.

Ebben a bonyolult kérdéskörben különösen fontos számunkra a vajdasági magyarok véleménye. Sajnos, ebből ez a Korunk—Híd-összeállítás keveset mutat meg, legalábbis abban a mélységben, amelyet Németh István "megjegyzése", a Primedba felvillant. Az elvándorlások ellenére, a mai vajdasági, jugoszláviai magyar irodalom gazdag már beérett és föltehetően most izmosodó tehetségekben. Az ő megszólaltatásuk további terveinknek része, a Korunk-programnak megfelelően. Várjuk írásait, következő lapszámainkba.

(A nehezen csökkenő távolságnak tudhatja be az olvasó, hogy ezúttal nem találja e hasábon májusi szerzőinknek névsorát, néhány életrajzi adatát. Júniusban ezt a rovatot is folytatjuk. A Híd-szövegek után viszont Kolozsvári Papp László elbeszélés-ciklusának újabb darabjával ismerkedhetünk, melyet néhány állandó rovatunk követ.)

K. L.

SERBIANS AND HUNGARIANS IN VOIVODINA

THE PLACE ON THE SERBIANS IN THE MIDDLE-EUROPEAN CULTURE	ZORAN KONSTANTINOVIĆ	LOCUL SÎRBILOR ÎN CULTURA EUROPEI CENTRALE
POEMS	MIODRAG PAVLOVIĆ	POEZII
POEM	PAP JÓZSEF	POEZIE
THREE ESSAYS	MILOVAN DANOJLIĆ	TREI ESEURI
THE WINTER OF OUR CONTENTMENT	DRAGAN VELIKIĆ	IARNA SATISFACȚIILOR NOASTRE
PRIMEDBA (SHORT STORY)	NÉMETH ISTVÁN	PRIMEDBA (NUVELĂ)
THE TALE OF THE SLOW PASSING	DAVID ALBAHARI —JASMINA LEKIĆ	POVESTEA TRECERII ÎN ETERNITATE
DECOY	DAVID ALBAHARI	MOMEALĂ
WORD AND IMAGE	BRASNYÓ ISTVÁN	CUVÎNT ȘI IMAGINE
ABOUT IVÁN MÁNDY'S LAST BOOK	BÁNYAI JÁNOS	DESPRE ULTIMA CARTE A LUI IVÁN MÁNDY
NEW MASSES	BOJAN JOVANOVIĆ	MASE POPULARE NOI
THE PHANTOM OF THE THEATRE FROM CLUJ	KOLOZSVÁRI PAPP LÁSZLÓ	FANTOMA TEATRULUI DIN CLUJ
HAMVAS-MOSAIC	FRIED ISTVÁN	MOZAIC HAMVAS
WHERE EAST REGINS?	EVA HAHN	UNDE ÎNCEPE ESTUL?

SÎRBI ȘI MAGHIARI ÎN VOIVODINA

Ára: 1950 lej